

Athanasiana

9

Kiadja:
a Szent Atanáz Hittudományi Főiskola
Nyíregyháza
Bethlen G. u. 17.
Tel.: (42) 413-108
fax: (42) 420-313
e-mail: atanaz@gkhf.iif.szabinet.hu

Felelős kiadó:
Dr. Fodor György
főigazgató

Megrendelhető:
a fenti címek bármelyikén

ISSN 1219-9915

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

9

NYÍREGYHÁZA

1999

Szerkesztette és nyomtatásra előkészítette:
Ivancsó István

Szerkesztőbizottság:
Ivancsó István
Janka Ferenc Szabó Péter

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
Obbágy László: „Tisztelettel és dicsőséggel koronázd meg őket!” A Szentlélek és a házasság szentsége	9
Xeravits Géza: A Tell Dan-i sztélé	23
Ivancsó István: A „békesség anyala” a bizánci liturgiában	37
Puskás Bernadett: Ikonosztázionjaink hagyományai III. Az ikonosztázion-szerkezet és a barokk	51
Janka György: A magyar liturgikus nyelv és a makói görög kato- likusok	61
Sivadó Csaba: „Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában...”	71
Szabó Péter – Szokira János: Papp György kánonjogi munkássá- ga	81
Dionüsziosz da Furnà: Az ikonfestészet kézikönyve	89

SUMMARIA

L. Obbágy: Der Heilige Geist und das Sakrament der Ehe	127
G. Xeravits: The Aramaic Stele from Tel Dan	128
I. Ivancsó: L'angelo di pace nella liturgia bizantina	129
B. Puskás: La structure de l'icônostase et le Baroque	130
Gy. Janka: Die ungarische liturgische Sprache und die Grie- chisch-Katholische Gemeinde in Makó	130
Cs. Sivadó: „I believe in God, Father Almighty”	132
P. Szabó – J. Szokira: L'attività di canonista di György Papp	132

KRÓNIKA

A Pontificio Istituto Orientale vezetőinek látogatása Főiskolán- kon	135
Jankáné Puskás Bernadett doktorálása	135
KÖNYVISMERTETÉSEK	137
RECENSIONES	143

BEVEZETÉS

Hagyomány és hűség – egyházunkban különösen is összetartozó fogalmak. Hagyományosak akarunk lenni, de nem öncélúan, hanem hűségesen. Tudva gyökereinket, elfogadva apáink és nagyapáink bölcsességét hitükben s hitük megélésében, és annak kifejezési formáiban is, Istenhez való ragaszkodásukat.

Hagyományaink híján szegényebbek lennénk. Ha hozzájuk hűtlenek lennénk, vétkeznénk.

A hagyomány és hűség összetartozását két-két szentírási hely is igazolja. „Hűséges Isten, aki szövetségét és szeretetét az ezredik nemzedékig megőrzi azok iránt, akik szeretik és megtartják parancsait” (MTörv 7,19). Ilyenek akarunk lenni. „Hűséges Isten, mentes minden álnokságtól, létet adott neked és életben tart” (MTörv 32,6). Ezt megköszönjük neki. Hűségünkkel is. – „Hűséges az Isten, aki által meghívást kaptatok Fiának, Jézus Krisztusnak, a mi Urunknak közösségébe” (1Kor 1,19). Ennek örülünk. És meg akarunk felelni neki. „Hűséges az Isten, erőtökön felül nem hagy megkísérteni” (1Kor 10,13). Ezt hálásan fogadjuk Urunktól.

A Görög Katolikus Hittudományi Főiskola tanárai az intézmény tudományos folyóirata, az *Athanasiana* révén is igyekeznek a hagyományainkhoz való hűségüket igazolni.

A jelen, 9. szám első tanulmányában *Obbágy László* azt mutatja be, hogyan van jelen a Szentlélek a házasságban. A bizánci egyház házasságkötési gyakorlatával kapcsolatban kitűnik a hagyományhoz való ragaszkodás, hiszen – mint minden szentségben a Lélek epiklézise történik – itt is ezt élheti meg az új pár.

Xeravits Géza biblikus tanulmányával még messzebb, az Ószövetség világába nyúl vissza, alapos szakirodalom segítségével bemutatva a Kr. e. IX. századból származó Tell Dan-i sztélét.

A liturgiájában élő bizánci egyház leginkább a liturgiában bizonyíthatja a hagyományaihoz való hűségét. *Ivancsó István* írása a „békeség angyaláról” szól, aki egyben „hűséges vezetőnk” is, akihez naponta imádkozunk az ekténiákban.

Puskás Bernadett ebben a számban folytatja sorozatát, az ikonosztázionok történetéről. Itt a Kárpát medence barokk hagyományú képállványairól írt.

Érdekes adatokat tudhatunk meg *Janka György* tanulmányából arra vonatkozóan, hogy a makói görög katolikusok hogyan járultak hozzá a magyar liturgikus nyelvért folytatott harchoz; mert hűségeselek akartak maradni az atyai örökséghez.

Sivadó Csaba a nikaia-konstantinápolyi Hitvallás első sorát választotta témájául, az egyház élő hagyományából merítve, de az „Atya évéhez” aktualizálva a mondanivalóját.

Szabó Péter és *Szikora János* közös tanulmánya kimagasló kánonjogászunkat mutatja be, Papp Györgyöt, aki egyházmegyénkben elsőként foglalkozott a keleti kánonjoggal, bizonyos mértékig hagyományt teremtve.

Végül a kötetben helyet kapott *Dionüsziosz da Furnà* „Hermeneia” ikonfestészeti könyve fordításának első része is *Ivancsó Istvántól*, amely bemutatja az ikonfestéshez szükséges festékek készítésének hagyományos – ma már nehezen követhető – módját.

Azzal a reménnyel adjuk az Olvasó kezébe tudományos folyóiratunknak ezt a számát, hogy tanáraink itt megjelent publikációi segítsenek megéreztetni a hagyományhoz való hűség nagyszerűségét.

Nyíregyháza, 1999. június 4.

I.I.

Obbágy László

**„TISZTELETTEL ÉS DICSŐSÉGGEL KORONÁZD MEG
ŐKET!”
A SZENTLÉLEK ÉS A HÁZASSÁG SZENTSÉGE¹**

Bevezetés

A cím első hallásra talán idegenül cseng. Az idézet kevésbé ismerős, a főcím szokatlan. Mindez azért tűnik így, mert a Szentlélek és a házasság szentségének összefüggése az eddigi teológiai reflexiók során kissé elhanyagolt, de valójában komolyan gazdagító értékekre irányítja figyelmünket.

A „minden igazságra megtanító”² Szentlélek vezetését vélem felfedezni abban, hogy teológiánk az utóbbi évtizedekben jelentős fejlődésen ment keresztül a házasság szentségének felfogását illetően. Ha a zsinat óta eltelt bő három évtized házassággal kapcsolatos teológiai szakirodalmát legalább részben végigböngésszük, egyre tisztábban áll előttünk a szeretet szentségének³ csodája. És bár sokat cikkezünk a házasság válságáról, hiszem, hogy igazán jövőt építő és a jövőt az Isten Országá horizonájában építő az a törekvés, amelynek során a „házassági szerződéstől” eljutottunk a személyes partneri találkozást, kölcsönös szeretetet kifejező „házassági szövetség”, „életszövetség” megfogalmazásokig; amelynek révén egyre inkább felismerjük, hogy a keresztény házasság mintája Isten ember iránti, Krisztusnak egyháza iránti szeretete; amelynek eredményeként egyre nagyszerűbb megnyilatkozásokat olvashatunk arról az örömteli bizonyosságról, hogy a házasság szentségében a házastársak szerelmüket Isten ölében élnek és egymás iránti szeretetüket Isten szeretete öleli át.

¹ Jelen írásunk előadás formájában elhangzott Budapesten, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Teológiai Fakultása által szervezett Teológiai Tanárok Konferenciáján, 1998. január 27-én.

² Vö. Jn 16,13

³ Evdokimov kifejezése, aki könyvének ezt a címet adta. Vö. EVDOKIMOV, P., *Sacramento dell'Amore. Il mistero coniugale secondo la tradizione ortodossa*, (Quaderni di ricerca 3), Milano 1981. (Az eredeti cím: *Sacrament de l'amour. La mystère conjugal à la lumière de la tradition orthodoxe*, Paris 1962.)

Lássuk, hogyan vihet előre bennünket ezen az úton egy olyan vizsgálódás, amely a Szentlélek és a házasság szentsége kapcsolatát igyekszik megvilágítani!

A Szentlélek az egység Lelke

Pünkösdkor épp az ellenkezője történik annak, ami a bábeli torony építésekor történt. Bábelben a gőg miatt az emberek nyelve oszlott meg, úgy, hogy többé nem értik meg egymást, és maguk is megoszlottak, elszigetelődtek, szétszóródtak. Pünkösdkor Isten ajándéka oszlik meg, hogy mindenkire kiáradjon és mindenkit egyesítsen.⁴ A bábeli gőg szét-törte az emberek egységét és a világ összhangját; a pünkösdi láng ajándéka egybeolvaszt és egységet teremt.

A házasság szentségének egyik lényegi tulajdonsága az *unitas matrimonii*, a házasság egysége. A dogmatikus és a lelkipásztori szentségtan egyaránt hangsúlyozza ezt a szempontot. Az *egység* elsősorban a monogámiát definiálja, de az élet- és szeretetközösséggel kapcsolatos teológiai tartalmat is megalapozza. Éppen ezért tűnik talányosnak, hogy miért nem találkozunk itt mégsem a Szentlélek tevékenységével. Illetve: ha találkozunk – merthogy találkozunk –, miért nem szólunk róla?⁵ A Szentlélek, az egység, az eggyé tevés Lelke, a közösséget teremtő Lélek most ebbe az irányba vezet bennünket.

A szentségek a Jézus Krisztussal való találkozás kiemelt lehetőségei és megvalósulásai – az egyházban. Az egyház pedig a Szentlélek által él, az egyház „felülről való” közösség. Kiindulópontja a Szentháromság szeretetközössége, a személyek örvendezése egymásban. Ez az Isten saját képére és hasonlóságára teremti és közösségre hívja az em-

⁴ Erre a párhuzamra utal a görög liturgia egyik pünkösdi éneke (kontákionja): *Midőn a Magasságbeli összehavarta a nyelveket, akkor szétszórta a nemzeteket; midőn pedig a tüzes nyelveket osztotta szét, mindenkit egyesülésre hívott, hogy összhangzólag dicsőítsük a legszentebb Lelket.* In *Emeljük föl szívünket! Görögkatolikus imakönyv*, Budapest 1978. 254.

⁵ Sem a házasságról szóló hivatalos egyházi megnyilatkozásokban, sem a teológiai megközelítésekben nem jellemző a Szentlélek említése. A hivatalos megnyilatkozások között az egyik üdítő kivétel a *Familiaris Consortio* (Róma, 1981) egy igazán nagyszerű mondata: „A Szentlélek, akit az Úr kiáraszt, új szívet ajándékoz és alkalmassá teszi a férfit és a nőt arra, hogy úgy szeressék egymást, ahogyan Krisztus szeretett minket.” „*Familiaris Consortio*”, in *Amit Isten egybekötött*, Budapest 1986, 107. A másik örömteli mozzanat a *Katolikus Egyház Katekizmusa* 1624. pontja, amely a keleti egyházak házasságkötési szertartása kapcsán említi az epiklézist és a Szentlelket. A *Katolikus Egyház Katekizmusa*, Budapest 1994, 333.

bert, majd Jézus Krisztusban teljes közösséget vállal vele. Aztán kiárad a Lélek, hogy egy test, egy lélek lehessünk Krisztusban. Vele élünk hát és vele szenvedünk, vele feszítettünk keresztre és halunk meg, vele vagyunk eltemetve, vele dicsőülünk meg és örököljük a mennyek országát. A közösséget tehát nem mi teremjük; Isten azt már előre megadta nekünk Jézus Krisztusban, a szívünkbe kiáradt Szentlélek által.⁶ Ha nem hinnénk a felülről való közösséget, idelelnem nem tudnánk összeeszkábálni semmit.

A házasság is felülről jövő közösség. Férfi és nő eggyé levése a házasság szentségében a Szentlélek műve. Ha abból indulunk ki, hogy egyház nincs Szentlélek nélkül, a szentségekről sem beszélhetünk úgy, hogy a Szentlélek csak marginálisan van jelen vizsgálódásainkban. Szeretnénk azonban most ezen a magától értetődő kijelentésen túl néhány konkrét megfontolást is tenni arra a főntebb tett, talán kissé szokatlanak tűnő kijelentésre vonatkozóan, miszerint férfi és nő eggyé levése a házasság szentségében a Szentlélek műve.

A keleti egyházak házasságkötési szertartásának egyik igen ki-fejező mozzanata a koszorúzás.⁷ A magyarrá koszorúként és koronaként egyaránt fordítható stísfanoj bibliai háttérét elsősorban a Zsolt 8,6-ban,⁸ a Zsolt 21,4-ben,⁹ valamint a 2Tim 4,8-ban,¹⁰ a Jak 1,12-ben,¹¹ az 1Pét 5,4-ben¹² és a Jel 2,10-ben¹³ találjuk meg.¹⁴ Valamennyi helyen nyilván-

⁶ Vö. Gal 4,6 – Az egyház mint felülről jövő közösség témájához ajánljuk BALTHASAR, H. U. von, „Programunk: Communio” című írását, in *Communio* 1993. Húsvét, 3-19. (ford.: Török József)

⁷ Az ortodox egyházban a házasságkötés megnevezése is az 'Akolouq...a toà stefanëmatoj (*koszorúzás szertartása*) címet viseli.

⁸ „Mi az ember, hogy megemlékezel róla, az emberfia, hogy gondot viselsz rá? Majdnem isteni lénnyé tetted, dicsőséggel és fönséggel koronáztad” (Zsolt 8,5-6). Ezt a verset idézi az Újszövetség is: „Az angyalok alá csak kevéssel aláztad, dicsőséggel, nagysággal koronáztad. ... Jézus, aki kevéssel lett kisebb az angyaloknál, a halál elszenvedéséért a dicsőség és nagyság koronáját nyerte el” (Zsid 2,7,9).

⁹ „Eléje sietél üdvözítő áldással, s fejére színarany koronát helyeztél” (Zsolt 21,4).

¹⁰ „A jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam, hitemet megtartottam. Készen vár az igazság győzelmi koszorúja, amelyet azon a napon megad nekem az Úr, az igazságos bíró” (2Tim 4,8).

¹¹ „Boldog az az ember, aki a kísértésben helytáll, mert miután kiállja a próbát, megkapja az élet koszorúját, amelyet az Úr azoknak ígért, akik őt szeretik” (Jak 1,12).

¹² „Ha megjelenik majd a legfőbb Pásztor, elnyeritek a dicsőség hervadhatatlan koszorúját” (1Pét 5,4).

¹³ „Légy hű mindhalálig, és életet adok neked győzelmi koszorúul” (Jel 2,10).

¹⁴ Hogy a stísfanoj fordítása nem egyértelmű, az kitűnik abból is, hogy az idézett részek is eltérően fordítanak a különböző Szentírás-kiadásokban. A görög szó a *koszorú* és a

való, hogy a koszorú-korona összefüggésben van a dicsőséggel, fenséggel, tisztelettel, az emberi méltósággal, az étellel. – A szertartás első imájában a kánai eseményre utalva kérjük a megdicsőült Úr jelenlétét: „*Ki a te kimondhatatlan ajándéknál s nagy jóvoltodnál fogva a galileai Kánába jöttél s az ottani menyegzőt megáldottad, hogy kijelentsd: a törvényes házasság a te akaratod szerint van, fogadd könyörgésünket, és amint Kánában megjelentél, úgy itt is jelenj meg láthatatlanul.*”¹⁵ „Az evangéliumban dicsőség koronázza meg Krisztus minden művét,¹⁶ annak beteljesedését a Szentlélek nyilvánítja ki és dicsőíti meg. A jegyesek a jelenlévő Krisztus előtt kapják meg a dicsőséget, ami megkoronázza az ő eggyéválásuk létrejöttét, a pap pedig erre a méltóságra emeli őket a szentség epiklézise révén: «Úristenünk, koronázd (koszorúzd) meg őket dicsőséggel és tisztelettel!»¹⁷ Ez a szentség hatékony momentuma: a házassági pünkösöd ideje, az új teremtményt létrehozó Lélek eljövetele” – írja Evdokimov ortodox teológus.¹⁸ A kánai menyegzőt nem azért idézzük, mert megfogott bennünket a kedves jelenet, hogy Jézus megsegíti a bajba jutott ifjú házaspárt. Az átváltoztató Krisztus van itt jelen, aki a vizet borrá, a bort vérré, a kenyeret testté, a betegséget egészséggé, a halált étletté változtatja, akiben Isten azért testesült meg, hogy mindent átváltoztasson, hogy szentté tegye az életet, és aki Szentlelke által ugyanezt folytatja az egyházban.¹⁹

korona jelentést egyaránt hordozza; valószínűsíthetjük, hogy nyelvünk a latin *corona* szó átvételével választotta ketté az értelmét.

¹⁵ *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion)*, Budapest 1964, 33.

¹⁶ Ezt hivatott megerősíteni a kánai menyegző felolvasott részletének befejező mondata is: „Ezzel kezdte Jézus csodatetteit a galileai Kánában. *Kinyilatkozta dicsőségét*, tanítványai pedig hittek benne” (Jn 2,11).

¹⁷ Az ortodox és a görög katolikus szertartási könyvek itt némileg eltérnek egymástól. A görög nyelvű ortodox szerkönyvek alapján készült fordításokban (a nem hivatalos, ún. Rohály-féle görög katolikus fordításban is) a „dicsőséggel és tisztelettel koronázd meg őket” felszólítást találjuk; a mai görög katolikus könyvek szó szerint, múlt időben idézik a zsolnárt: „Dicsőséggel és tisztelettel koronáztad meg őket, és koronát tétél feljükkre”. A múlt idejű megfogalmazás az ortodox könyvekben csak a könyörgő fohászt követően található meg.

¹⁸ EVDOKIMOV, P., *Az esküvői szertartás magyarázata*, ford.: Ivancsó István, Nyíregyháza 1992, 5.

¹⁹ Ahová Jézus belép, átváltozik, megszenteltetik az élet, és az egész lét – vagyis minden: a víz, a tűz, a búzamaz, a mező lilioma, az olaj, a kenyér, a bor, a természet, az egész világ s a házasság is – Isten jelenlétét tükrözi. Egyetlen más szentségben sincs annyira összefonódva a „világi cselekvés” és a hit jele, mint a házasságban. „A házasságot nem fosztják meg világiságától, nem szentelik pusztán magasabb célnak, hanem éppen a világi házasság lesz az Isten helyévé. A házasság szentsége minden más szent-

Elhangzott az *epiklézis* kifejezés. A Szentlélek leesésének mozzanatát nevezzük így a Szent Liturgiában. A keleti egyházakban a házasságkötés szertartásában is megtalálhatjuk az *anafora*, *anamnézis*, *epiklézis* hármasságát.²⁰ Az ünneplés folyamán az egyház a völegényt és a menyasszonyt ajánlja fel Istennek, akik kölcsönösen felajánlják magukat egymásnak és mindketten együtt Istennek. A hálás megemlékezés során emlékezetünkbe idézzük mindazt, amit Isten tett azokért a szent házaspárokért, akik Ábrahámtól és Sárától Joákimig és Annáig előkészítették Szűz Mária születését, és ezáltal azt, hogy az emberiség befogadhassa Isten Fiát. Az epiklézis a házasságkötés szertartásában az a könyörgés (a főttebb említett „koszorúzd meg őket” s az ezt megelőző imádság), amely azt kéri Istentől, hogy a házaspárt változtassa át Krisztus Testének élő sejtjévé. A Szentlélek valóban eljön, hogy jelenlétével megkoronázza szeretetüket, és azt a szeretet forrásához, magához Istenhez kapcsolja.²¹

Még egy fontos mozzanatra szeretnénk felhívni a figyelmet. A koszorúzást közvetlenül megelőző imában hangzik el ez a mondat: „Urunk, küldd le kezedet szent lakodból, és egyesítsd N. szolgádat és N. szolgálódat, mert az asszonyt férjével Te egyesíted. Kösd össze őket egyetértésben, koszorúzd meg szeretetben és egyesítsd őket egy testté.”²² – A kéz, Isten keze – attól kezdve, hogy Egyiptomból „hatalmas kézzel hozott ki az Úr”²³ – Isten hatalmának jelképe, amely a teremtésben és a gondviselésben nyilvánul meg. A „kezában van az élet”²⁴ vagy „az Úr keze volt vele”²⁵ kifejezésekben az Isten keze majdhogynem az Isten Lelke szinonimájaként fogható fel. Nem véletlen, hogy az ősegyházban éppen a Szentlélek közvetítésének jele lett a kézrátétel.²⁶ Talán itt sem erőltetett a párhuzam, amikor a „küldd le kezedet szent lakodból” kifejezést – a „koszorúzd meg őket” kérésével együtt – ugyancsak epiklézis

ségnél erősebben felhívja figyelmünket a kegyelem inkarnatórikus struktúrájára, az Isten- és emberszeretet egységére.” (NOCKE, F.-J., „Részletes szentségtan”, in SCHNEIDER, T., *A dogmatika kézikönyve, 2. kötet*, Budapest 1997, 393.)

²⁰ Felajánlás, hálás megemlékezés, a Szentlélek leszállásáért való könyörgés.

²¹ A házasságkötés szertartásának e hármasság felosztásában történő részletes kifejtését lásd *Krisztus közöttünk! A keresztény Kelet liturgikus közössége átéli az üdv történetet*, Budapest 1984, 312-315.

²² *Görögkatholikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion)*, 38.

²³ Kiv 13,3

²⁴ Jób 12,10

²⁵ Lk 1,66

²⁶ Vö. ApCsel 8,17; 19,6

jellegű könyörgésként fogjuk fel, és a Szentlélek leesésére vonatkoztatjuk.

Az *egység* *Lelke* a házastársak testi egységét is egy teljesebb horizontba helyezi. „Az integrált szexualitás mindig többet jelent, mint csupán a nemző- vagy a szerelmi élvezet csúcslélményéhez vezető erőt. A szexualitás ereje csodálatos isteni ajándék, a test-lélek ember teljességre való törekvését hivatott szolgálni.”²⁷ Az *egység* *Lelke* úgy egyesít a házasság szentségében, hogy az *érosz* (az emberi szív olthatatlan vágya) és az *agapé* (a Szentlélek ajándékaként bennünk lévő isteni szeretet) semmiképp sem lesz ellentétes egymással, hanem a kettő egyszerre, együtt fejlődik. „Ha emberi testet érint az újj, az éghez magához simul” (Novalis). A házasság „az égi szeretet megtapasztalása a földi szeretetben.”²⁸ A házasság szentségében a szexualitással feltöltött és megerősített szeretet (az érosszal együtt fejlődő *agapé*) a Szeretet-Isten közelségének élményévé, a testi-lelki szerelem egysége az isteni szeretetközösség csodájának – töredékességében is igen boldogító – megtapasztalásává válik.²⁹ Az *egység* *Lelke* a szeretet *Lelke* és szeretetet elmélyítő *Lélek* is.

„Az asszonyt férjével *Te egyesíted...*” „Amit *Isten* egybekötött...” – Ha a házasságot *felülről való közösség*nek tekintjük, az alapvetően más horizontba helyezi gondolkodásunkat.

A Szentlélek életadó Lélek

„Az ünnep nagy napján ott állt Jézus és hangos szóval hirdette: «Aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék! Aki hisz bennem, annak szívéből, az Írás szava szerint, élő víz forrásai fakadnak.» Ezt a Lélekről mondta, melyben a benne hívőknek kellett részesülniük.”³⁰

A Szentlélek „az életnek megadója”,³¹ éltető és elevenítő Lélek. „A Lélekben Isten kilép önmagából, teret ad a teremtésnek; benne Isten a megszentelő-gyógyító erő, aki minden teremtménynek életet ad, azt fenntartja, megújítja és beteljesíti. Isten Szentlelke alapozza meg az új

²⁷ SOLTÉSZ, J., „A szerelemről – másként”, in *Athanasiana* 5 (1997) 81.

²⁸ BABOS, I., *A szentségek*, Róma 1977, 62.

²⁹ Érdemes külön megemlítenünk a káld rítus házasságkötési szertartásában elhangzó felkiáltást: „Lakozzék a Szentháromság mindig ebben a nászteremben!” Ismerteti EVDOKIMOV, *op. cit.*, 9.

³⁰ Jn 7,37-38

³¹ Így is nevezi a Szentlelket a bizánci egyház *Mennyei Király*, *Vigasztaló* kezdetű Szentlélek-himnusa.

életet igazságban és szabadságban.”³² Hol lenne tere inkább az életadó Léleknek, mint éppen a házasság szentségében, ahol két ember életközössége formájában is, de remélhetően elsősorban tartalmában új életet jelent; ahol életveszélyes helyzetekbe sodródhat ez az új élet; ahol a Lélek elevenése új el szürkéseget és megszokást; ahol két élet összekapcsolódik és teremti új élet forrásává válik.

Ébredésekkel teli korunkban a Szentlelket mindenütt keresik, ahol megrögzöttségek megszűnnek, megcsontosodások fellazulnak, és ahol elevenesség mutatkozik. Ebben a helyzetben igen fontos tisztázni: milyen életjelei vannak az életadó Szentléleknek? Melyik új élet a Lélek szerint való? A dogmatika kézikönyve öt kritériumot sorol fel.³³ Ezeket a kritériumokat próbáljuk most a házasság szentségével kapcsolatosan végiggondolni.

1. Az első kritérium: az ember és az egész teremtés az isteni Lélek életadó tevékenységének köszönheti életét. Az *élet tisztelete* ezért mélységesen a Lélektől való. „Az élet és az elevenesség nem állítható elő mesterségesen, s az élet fenntartásában és a teremtés megőrzésében is Isten Lelkének életadó hatalmára vagyunk utalva. Élni annyit jelent, mint a teremtő Lélek erejéből, Istentől és Istennek élni.”³⁴ Ezek a mondatok az élet továbbadásának szentségében, a házasságban élnek leginkább: az életadáskor az egybeforrt testi-lelki egység örömeiben, az áldott állapot várakozásában, a jajongóan boldog fináléban, amelyben felsír az új élet.

2. A második kritérium: Isten az ő Lelkében teret ad a teremtésnek, amely így kilép az ő teljességéből. Isten szabadjára engedi a teremtést. A Lélek szerinti élet teret ad a másíknak, *előmozdítja a másík szabadságát*. A házasságban is hangsúlyoznunk kell, hogy „a keresztény hitveseknek a szentség aranylánc nem bilincs, hanem ékesség, nem béklyó, hanem erősség.”³⁵ Sok keserűség okozója a házasságban, ha a házastársak börtönviszonyokat teremtenek egymás számára. „Ahol az Úr Lelke, ott a szabadság.”³⁶

³² HILBERATH, B. J., „Pneumatológia”, in SCHNEIDER, *A dogmatika kézikönyve, I. kötet*, 573.

³³ Vö. *op. cit.*, 573kk.

³⁴ *Op. ult. cit.*, 574.

³⁵ „*Casti Connubii*”, XI. Pius pápa enciklikája a keresztény házasságról (Róma 1930), in *Amit Isten egybekötött*, 45.

³⁶ 2Kor 3,17

3. A harmadik kritérium, hogy a Lélek szerinti élet: kapcsolatban való élet. Ennek előfeltétele a készség az önmagunkból való kilépésre, hogy *a másikban és a másikkal találjuk meg önmagunkat*. A házastársak akkor tudnak igazán kiteljesedni, ha önmaguk boldogságát egymás boldogításában keresik és találják meg.

Az ember kapcsolataiban él és akkor egészséges, ha kapcsolatai, „útjai” járhatóak. A három irány: fölfelé, befelé, kifelé. Akkor egészséges az ember, ha járható az útja Isten felé, önmaga felé és embertársai felé, vagyis ha rendben van Istennel, önmagával és környezetével. Ez a hármas irány összefügg, az utak nem tekinthetők egymástól függetlenül.³⁷

A modell a házasság szentségében élők számára kitágul. A házasságban a két ember eggyé válik. Házasságuk akkor egészséges, ha *kettőn egyként* járnak a fölfelé, befelé, kifelé vezető utakat. – A *fölfelé* vezető út ez esetben azt jelenti: rájövünk, hogy Isten szeretete egyesít bennünket, hogy *hit* és *hitves* szorosan összetartozik, hogy – néha talán talpig nehéz – hűségünk Krisztus egyháza iránti hűségében gyökerezik (s a házastárshoz való hűtlenség Krisztushoz való hűtlenség is), hogy házasságunknak akkor van valódi esélye, ha egymás iránti szeretetünk gyújtópontját Isten szeretetében ismerjük fel. A *befelé* vezető út a titkok világa, két ember legintimebb találkozásának csodája: „Titkon nyílnak az életnek legszebb rózsái, mély titokban csörge-deznek legszebb órái” (Berzsenyi). A befelé vezető út azonban a felfelé vezető út horizontjában nyílik meg a maga teljes mélységében. S e két út „járhatósága” biztosítja a feltételét annak, hogy házasságunkban nemcsak befelé fordulunk, nem csupán páros önzésben élünk, kétszemélyes paradicsomot teremtünk magunknak, hanem szerelmünk és családi életünk *kifelé* is tanúságtevő erővel sugárzik.³⁸

4. A negyedik kritérium az *odaforulás az elesettekhez*. Amit a „kifelé vezető út” kapcsán mondtunk, ebben az odaforulásban aktualizálódik.

5. Az ötödik kritérium szerint a Lélekből élni azt jelenti:

³⁷ Vö. GYÖKÖSSY, E., Bevezetés a parakletikus lelkigondozásba, Budapest 1983, 2-6.

³⁸ A házassági felkészítéshez is, a házasság „felülvizsgálatához”, megújításához is kiváló szempontokat adhat a *fölfelé, befelé, kifelé* gondolatokra jegyes-beszélgetéseket vezető, lelkipásztorok, házastársak számára egyaránt.

minden tevékenységünk *eszkatologikus horizontban* történik. Ez a szempont a házasság szentségével kapcsolatosan részletesebb odafigyelést érdemel.

A keleti egyházak esküvői (koronázási) szertartása a 127. zsoltár éneklésével kezdődik. A zsoltár befejező szavai („lássad Jeruzsálem javait életed minden napján”) megtalálhatók a bérmlás szentségének központi imájában is: „dicsőítsen téged és lássa Jeruzsálem javait élte minden napján.”³⁹ A személyes pünkösdt jelentő bérmlás elkötelezettségében és a „ketten eggyé lesznek” házassági összetartozásában jelentkező önátadást megkoronázza az eszkatologikus látomás: a mennyei Jeruzsálem javai. Ez a zsoltár már a szertartás elején a földi horizont fölé emeli a házasulandókat, és megtanítja őket az állandó és egyedül igaz házastársi magatartásra: hogy „életük minden napján” az égre tekintve, a beteljesedés reményében, a végső menyegző ígázatában éljék földi életüket.⁴⁰ Szem előtt tartva azt is, hogy „a pokolba mindenki maga megy, a paradicsomba azonban csak együtt lehet jutni.”⁴¹ – Az eszkatologikus szempont világít rá ugyanakkor egy szintén rendkívül fontos mozzanatra. Éspedig arra, hogy ha a házastársak igazán megtapasztalják testi-lelki egységük nagyszerűségét és felemelő boldogságát, ebben a tapasztalatban egyúttal benne lesz boldogtalanságuk megtapasztalása is. Éppen a legmélyebb testi-lelki-szellemi egybeolvadásban döbbenünk rá ugyanis arra, hogy boldogságunk mennyire tűnékeny és töredékes, hogy a pillanat nem tart örökké, hogy a szeretett lényt elveszítjük, hogy életünk legnagyszerűbb, legboldogabb pillanatait is iszonyúan átjárja a tűnékenység, a mulandóság, a boldogtalanság.⁴² És a házasság kegyelmi ajándékaként egyre többet sejtünk meg abból, hogy az ember vágyait végeredményben egyedül Isten töltheti be.

Az „életadó Lélek” címszó alatt utalnunk kell *a Szentlélek mint anya* gondolatára, amely a korai szír egyház pneumatológiájának sajátja s amely iránt korunk teológusai óvatosan bár, de határozottan érdeklődnek.⁴³ A szírek női szimbólumokkal szemléltetik a Szentlélek származá-

³⁹ *Görögkatholikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion)*, 16.

⁴⁰ Vö. Jel 21,2,9

⁴¹ Az idézet A. Sz. Komjakovtól (1804-1860). Idézi ŠPIDLÍK, T., *A Szentlélek útján*, Nyíregyháza 1996, 75.

⁴² „Szeretsz, szeretlek. Mily reménytelen.” NEMES NAGY, Á., „A szomj”, in: *Között. Összegyűjtött versek*, Budapest 1981, 35.

⁴³ Kiváló tanulmány a témáról: CONGAR, Y., „Isten női arca”, in *Teológia* 4 (1995) 218-222. Ugyancsak részletesen foglalkozik a kérdéssel *A dogmatika kézikönyve, 2. kötet*, 541-542; 566-568.

sát és hatékonyságát.⁴⁴ Tanulmányunk keretei nem engedik a részletes elemzést, témánk szempontjából azonban fontos kiemelni: a mai pneumatológia hajlik arra, hogy az Isten tulajdonságai közt felfedezhető nőiességet és anyaiságot különösen a Szentlélek Istennek tulajdonítsa.⁴⁵ Emellett a hit átadásával, a Krisztus Testébe oltással az egyház a Szentlélekben szüli gyermekeit s válik ezzel *anyaszentegyházzá* – ez is feljogosít bennünket a Szentlélek mint anya gondolatának felvetésére. — Korunk sem a nőiességet, sem az anyaságot, anyaiságot nem értékeli. Kifejezetten a Szentlélek ajándéka lenne – nemcsak a házasság, de az emberiség egésze, jövője számára –, ha mindezt újra felfedeznénk. Az otthon igazi milióját, fészkelegét, a családi tűzhely atmoszféráját, a szeretet, türelem, megbocsátás, egymásra figyelés légkörét csakis az igazi női szív, csakis az édesanyai szeretet képes megteremteni. És ha nem képes – vége a világnak. Hát koronázza meg menyasszonyainkat a Szentlélek dicsőséggel és tisztelettel, ajándékozza meg őket a nőiesség és az anyaság titkának megértésével, és töltsse be őket a megvalósítás erejével!

A Szentlélek az egyháznak is életadó Lelke. „A test ugyan egy, de sok tagja van. A testnek ez a sok tagja azonban mégis egy test. Így Krisztus is. Mi ugyanis mindnyájan egy Lélekben egy testté lettünk a keresetséggel... Mindannyiunkat egy Lélek itatott át.”⁴⁶ Az ortodox teológia hangsúlyozza, hogy amikor az *egyház* – *Krisztus Teste* szent páli kifejezését használjuk, nem a latin, hanem a görög terminológiában kell gondolkodnunk. A *corpus Christi* ugyanis nem ugyanazt jelenti, mint a *síma Cristoà*. A *corpus* intézményt, épületet is jelenthet, a *síma* viszont csak élő szervezetre vonatkozhat, csak élő organizmust, élő közösséget jelenthet. Az egyház tehát nem olyan közösség csupán, amely törvényi alapokon, tagjainak együttes erőfeszítésével működik; a *síma Cristoà* élő szervezet, amelyet a Szentlélek éltet. A Szentlélek ugyanúgy kering az

⁴⁴ A Szentlélek „a Logosz bordája”: ahogyan Évát Ádám bordájából teremtette Isten; a „galamb” az Atya és a Fiú szűzies-jegyesi kapcsolatát, illetve a Lélek és a teremts szűzi-anyai kapcsolatát jelképezi.

⁴⁵ Elsősorban az Isten gyengédségére, anyai szeretetére vonatkozó bibliai képekről, kijelentésekről van itt szó. Vö. Zsolt 103,13; Iz 63,16; Kiv 34,6; Oz 11,3; Jer 31,20; Iz 66,13 stb. Igen kifejező például, hogy a héber nyelvben a gyengédséget, irgalmat jelentő *rahamim* (emberi *benső*) a *reham* (anyaméh) szó többes száma. Ahogyan az anyaméh óvja a magzatot s biztosítja életét, olyan gyengéd és irgalmas szeretettel szeret az Úr.

⁴⁶ 1Kor 12,12-13

egyház testében, mint az oxigén az emberi testben. Nélküle nincs élet.⁴⁷ „Az egyház az isteni Lélek élő tabernáculuma, mely szívében hordja Krisztust, Üdvözítőjét és Fejét, egyesül vele a legbensőbb kötelékkel, melyet emberi lélek fölfoghat.”⁴⁸ – Teológiánk egyre inkább hangsúlyozza a házasság szentségének ekkleziológiai vonatkozásait. Ennek biblikus háttere az Ef 5,21-33, amely szentírási részlet a bizánci rítusú házasságkötési szertartásból soha nem hiányzott, s amelyben az apostol párhuzamot von egyrészt Krisztus és az egyház, másrészt a házasságban élő férfi és nő szeretete és hűsége között. A Krisztus és az egyház közötti hűséges szeretet az Isten és az ember közötti szövetség beteljesülése. Az ember minden hűtlensége ellenére az Isten hű maradt, és a történelemben újra és újra jelét adta hűséges szeretetének, ami Jézus Krisztusban beteljesült, mert itt az Isten és az ember találkozott szerető ölelésben. Ennek a találkozásnak jele és megvalósítója az egyház, és ez adja a hűség és szeretet mintáját a házasoknak. Ők egyúttal „szentségi házasságukkal látható jelei és részesei is a titoknak: Krisztus és az egyház egységének és termékeny szeretetének.”⁴⁹ Ez a háttér alapozza meg a *családegyház* gondolatát is. A II. Vatikáni Zsinat a családot ősi kifejezéssel így nevezi: *ecclesia domestica*.⁵⁰ A családok megújulása a jövő záloga. A család esélye az, ha abban a „világ lelkével” szemben mintegy „alternatív lélek-ként” beengedjük és hatni engedjük az Isten Lelkét.⁵¹ Ha a továbbadott élet csodájában, gyermekeink létében, majd növelésében-nevelésében egyáltalán fölfedezzük a Lélek jelenlétét; mint Leonidász, Órigenész apja, aki éjjel megcsókolta gyermeke mellkasát, mondván: „Itt lakik a Szentlélek.”⁵²

A Szentlélek vigasztaló Lélek

„Én kérem fogom az Atyát, és más Vigasztalót ad nektek: az igazság Lelkét, aki mindörökké veletek marad.”⁵³ „Jobb nektek, ha én elme-

⁴⁷ A gondolat részletes kifejtését lásd BERKI, F., *Az ortodox kereszténység*, Budapest 1975, 246-251.

⁴⁸ Az idézet A. Sz. Komjakovtól (1804-1860). Idézi ŠPIDLÍK, *op. cit.*, 75.

⁴⁹ „Lumen Gentium” 11, in *A II. Vatikáni zsinat tanítása*, 49.

⁵⁰ *Op. ult. cit.*, 49. Idézi és tartalmát elmélyíti *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, 339.

⁵¹ Elgondolkodtató szempontokat ad a témához (különösen a *család mint kontrasztársadalom* címszó alatt) WERBICK, J., „Házasság és család – krízis és megújulás” című írása, in *Teológia* 3 (1994) 131-137.

⁵² Vö. ŠPIDLÍK, *op. cit.*, 92.

⁵³ Jn 14,16

gyek, mert ha nem megyek el, a Vigasztaló nem jön el hozzátok. De ha elmegyek, majd elküldöm hozzátok.”⁵⁴ „Mennyei Király, Vigasztaló” – imádkozzuk liturgikus napunk és legtöbb szertartásunk kezdetén. A Szentlélek *Paraklétosz* – vigasztaló Lélek.

Házasságunk életének és egységének alapja, a Szentlélek, egyúttal vigasztaló Lélek is. És ebben a „munusában” is nélkülözhetetlenül ott a helye házasságunkban. Egyrészt vigasztalnia kell minket a már említett hiány, „a boldogság boldogtalansága”, az emberlét házasságban is megtapasztalt magányossága miatt. Másrészt bizony nem ritka életünkben, házasságunkban, családunkban az olyan konkrét élethelyzet, amelyben épp aktuálisan is vigaszra szorulunk. Akár boldog közös életünk pillanatnyi nehézségei miatt, akár éppen azért, mert nem igazán sikerült ez a közös élet, mert valamit elrontottunk, mert kell az „üggyvéd” (Paraklétosz), ha becsülettel szembe akarunk nézni önmagunkkal. A Vigasztaló segít kiengesztelődésre, bűnbánatra és a Vigasztaló gyógyítja a sebeket, amelyeket akarva-akaratlanul adunk és kapunk életünk során.

A Vigasztaló jelenléte azonban több lehetőséget, több ajándékot is rejt a házasságban. Rejti a megszokással, szürkéséggel szemben a találékonyság vigaszát. A Szentlélek működése többnyire nem látványos, hanem igenis bizonyos értelemben hétköznapi, „szürke”, alig észrevehető.⁵⁵ Ugyanakkor tele van meglepetésekkel. s ha kitérülünk feléje, vigasz és megújulás és a házasságban nélkülözhetetlen találékonyság szerepet lesz az ajándék. És az idő szétbomlasztó és elkoptató szürkéségével szemben annak felfedezése, hogy a házasságban töltött idő „nem csupán az időnek többé-kevésbé «kultivált» eltöltése, hanem maga az értelmesen alakított idő, az idő mint megmaradó és megújuló ígéret, mint folyton újra eljövő, magát odaajándékozó idő”,⁵⁶ már nemcsak a kopás ideje, de legalább annyira az érés, sőt az üdvösség ideje.

A Paraklétosz – mintegy észrevétlen háttér-szolgálatként – megajándékozhat bennünket a *parakletikus együttlélek*, *parakletikus beszélgetések* élményével és örömeivel is. (Ez utóbbi is a Lélek jelenlétének

⁵⁴ Jn 16,7

⁵⁵ Karl Rahner hasonlata a gyújtózsínóról (húsvét) és a robbanásról (pünkösöd) szellemes és helytálló a két eseményre vonatkozóan, de a Lélek tevékenysége a későbbiekben – az egyén és a keresztény közösség életében egyaránt – nemcsak a szikra, a robbanás, a láng, hanem a folyamatos parázs is. Vö. SZENNAY, A, „«A lelket el ne fojtsátok» avagy: attól félünk, amit várunk?”, in *Nyitott kapuk egyháza*, Pannonhalma 1995, 152.

⁵⁶ WERBICK, *op. cit.*, 133.

nem elhanyagolható jele.) Gyökössy Endrének a pasztorálpszichológiában meghonosított szak kifejezése – *parakletikus* – a Kol 2,2-re vezethető vissza: „Szeretném, ha tudnátok, mennyit küzdök értetek, a laodiceaiakért és mindazokért, akik személyesen nem ismernek, *hogy szívükben megerősödjék és a szeretetben egyesülve eljussanak a tökéletes megismerés teljes gazdagságára*”. Az eredeti szövegben: „%ona paraklhq̄sin af kard...ai aÜt̄in”, „hogy szívükben megvigasztalódjanak.” Egy gyökből származik ez a szó (parakalšw) a Paraklétossal, amely, illetve Aki maga a Szentlélek.⁵⁷ A házasságban is az elmélyült beszélgetések, a Lélek erőterében történő parakletikus együttlétek viszik igazán előre a kapcsolatot. Ezek hiányában pedig nemcsak elszürkülhet a házasság, de szinte észrevétlenül páros magányba burkolózhatnak a házastársak.

Befejező gondolatok

Az egység Lelke, az életadó és vigasztaló Lélek így itathatja át a házasság szentségének s házasságunk mindennapjainak szövetét. És így erősíti meg bennünk a reményt, hogy egy családokkal terhes, szkeptikus közgondolkodás ellenére merjünk hinni az Isten szeretetének ölelésében megélt, boldog házasságban; katolikus egyházunk teológiájában és személyes életünkben, saját házasságunkban pedig valóban a szeretet szentségének hiteles tanúi legyünk.

Befejezésül hadd idézzük Jézus és a samariai asszony találkozásának evangéliumi történetét. E találkozás során Isten ajándéka, az élő víz (a Szentlélek) is szóba kerül. A találkozás a kútnál történt, a kútnál való találkozás pedig lakodalmi kép a Szentírásban.⁵⁸ Bár ez a lakodalmi kép tartozna hozzá elválaszthatatlanul a házasság szentségéhez! Mit tehetünk érte? A mérgezett vizű források, az agyonreklámozott, egészségtelen, álcázott frissítők dömpingjében megcsömörlött jegyeseinket ültessük e kút kávjára, és szomjukra ráérezve kínáljuk őket az örök életre szökellő vízforrásból. Ez a legtöbb, mi útravalóként adható.

⁵⁷ Vö. GYÖKÖSSY, *op. cit.*, 2.

⁵⁸ Vö. Ter 29,9-14 – Jákob és Ráchel találkozása

Xeravits Géza

A TELL DAN-I SZTÉLÉ¹

Bevezetés

1993 július 21-én, majd a következő év június 20-án Izrael északi részén, a Hermon lábainál elhelyezkedő *Tell el-Qadī*-t (a bibliai Dán városát) ásó régészcsoporthoz² felszínre hozta egy arám nyelvű sztélé töredékeit, melyek elsődleges fontosságú adatokkal világítják meg a kettészakadt dávidi birodalom Kr. e. IX. századi történelmének az Ószövetség által ránk hagyott emlékeit.

Az első töredéken nem találhatóak a datálást segítő elemek – például személynevek –, emiatt rövid egy év alatt igen élénk vita alakult ki a tudományos közvéleményben azt illetően, hogy milyen pontos történeti összefüggésbe helyezhető leletünk. A később fellelt, két rész alkotta második fragmentum mindenestre tartalmazza mind egy júdai, mind egy izraeli király nevének töredékét, melyek segítségével a sztélé által leírt események meglehetősen stabilan behelyezhetők a IX. század második felének történelmébe. A lelet ószövetségi tudományt illető további jelentőségét az biztosítja, hogy minden valószínűség szerint a „Dávid háza” dinasztia-megjelölés első Biblián kívüli tanúja. A szöveg a sémi nyelvek számára sem érdektelen: az úgynevezett *wāw consecutivum* nyelvtani jelenségének egyik legkorábbi előfordulásait hordozza.³

¹ Vonatkozó irodalom BIRAN, A. – NAVEH, J., „An Aramaic Stele Fragment from Tel Dan”, in *IEJ* 43 (1993), 81-98; IDEM, „The Tel Dan Inscription: A New Fragment”, in *ibid.*, 45 (1995), 1-18; PUECH, E., „La stèle araméenne de Dan: Bar Hadad II et la coalition des Omrides et de la Maison de David”, in *RB* 101 (1994), 215-241; HALPERN, B., „The Stela from Dan: Epigraphic and Historical Considerations”, in *BASOR* 296 (1994), 63-80; RENDSBURG, G. A., „On the Writing *wdt yb* in the Aramaic Inscription from Tel Dan”, in *IEJ* 45 (1995), 22-25.

² Az ásatások 1966 óta folynak a területen, az egyik legelismertebb izraeli régész, Avraham Biran vezetésével. A munka jó összefoglalása: BIRAN, A., „Dan”, in *The New Encyclopaedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, vol. i, Jerusalem 1993, 323-332.

³ EMERTON, J. A., „New Evidence for the Use of the Waw Consecutive in Aramaic”, in *VT* 44 (1994), 255-258; MURAOKA, T., „Linguistic Notes on the Aramaic Inscription from Tel Dan”, in *IEJ* 45 (1995), 19-21; SASSON, V., „Some Observations on the Use and Original Purpose of the Waw Consecutive in Old

A szöveget magyarul terjedelmes cikkben mutatta be Egeresi László Sándor, összefoglalva és kiértékelve a körülötte kirobbant széleskörű tudományos vitát. A rövid, de intenzív kutatástörténet ismeretéhez írása nélkülözhetetlen segítséget nyújt.⁴ Jelen tanulmányunkban először röviden bemutatjuk magát a helyszínt, majd a szöveg néhány fontosabb elemét vesszük vizsgálat alá, végül pedig megkíséreljük az általa lefedett történelmi események összefoglalását, s az ezzel kapcsolatos főbb problémák értékelését.

I. Dán történelme és régészete

Dán városának zsidók általi meghódításáról két bibliai elbeszélés is ránk maradt, az egyik Józs 19,40-48, a másik a Bír 18. fejezete, továbbá egy rövid megjegyzés a Bír 1,34-ben. Mindegyik megegyezik abban, hogy Dán törzsének *eredeti* szállásterülete nem az általunk tárgyalt város környékén, hanem a közép-palesztinai hegyvidék déli lejtőinek Földközi-tengerhez közelebb eső lankáin keresendő, C^ore^a és 'Está'ól városok szomszédságában. Ezt az eredetileg nekik juttatott területet azonban a törzsnek el kellett hagynia. A Józsue könyvében található beszámoló a migráció okaként a már megkapott terület elvesztését jelöli meg:

Dán fiainak törzsére esett a hetedik sorsvetés, nemzetségeik szerint. Az ő örökrészük ezeket ölelte fel: Corea, és Estáól, és... De Dán fiainak földje veszendőbe ment,⁵ ezért Dán fiai felvonultak, hogy megtámadják Lesemet; elfoglalták és kardélre hányták. Birtokba vették a várost, letelepedtek benne, és elnevezték Lesem-Dánnak, atyjuknak, Dánnak nevéől.⁶

Aramaic and Biblical Hebrew”, in VT 47 (1997), 111-127; EMERTON, J. A., „Further Comments on the Use of Tenses in the Aramaic Inscription from Tel Dan”, in VT 47 (1997), 429-440. Vö. általánosan HARRIS, Z. S., *Development of the Canaanite Dialects. An investigation in linguistic history* (AOS 16), New Haven 1939, 47-48.

⁴ EGERESI L. S., „A dáni óarám felirat, avagy sziklára vagy homokra épült a dávidi dinasztia?”, in „Fölbuzog szívem szép beszédre.” Fszchr. Tóth Kálmán (Tenke S. – Karasszon I., eds.), Budapest 1997, 43-60.

⁵ Az Új Katolikus Biblia megoldása. A héber szövegben a meglehetősen nehezen értelmezhető {hm }d ynb lWbg } cyW-t találjuk.

⁶ Józs 19, 40-41. 47.

Ugyanezt a hagyományt látszik továbbvinni a Bír 1,34 megjegyzése, a „negatív honfoglalás-elbeszélés” keretei között:

Dán fiait az amoriták a hegyvidékre szorították, nem engedték, hogy a síkságra lehúzódjanak.

A Bírak könyvének függelékében található leírás ezzel szemben a vándorlás miértjeként azt jelöli meg, hogy a dániták még nem kaptak részt az Ígéret földjéből:

Abban az időben Dán törzse földet keresett, hogy ott letelepedhessen, mert addig a napig nem kapott örökrészt Izrael törzsei között. Dán fiai elküldtek nemzetségükből öt bátor embert Coreából és Estából, hogy kémleljék ki a földet, és vizsgálják meg...

Lais ellen vonultak... kardélre hányták, a várost pedig lángba borították... Újjáépítették a várost, letelepedtek benne, és elnevezték Dánnak, atyjuk nevéről.⁷

A két különböző hagyomány közül minden valószínűség szerint a Józsuében levőnek tulajdoníthatunk elsőbbséget.⁸

II. A sztélé szövege

A sztélén ókánaáni betűkkel írt arám nyelvű szöveget olvashatunk, mely úgy grammatikai, mint paleográfiai szempontok alapján a levantei térség Kr. e. X-VIII. században keletkezett felirataival rokonítható.⁹ Szövegközlésünkben kapcsos zárójelek közt – [] – találhatjuk az eredetileg hiányzó, és utólag, feltételesen restaurált részeket, míg aláhúzással a később megtalált töredék (B1 és B2) anyagát jelöltük.

⁷ Bír 18, 1b-2a, 27b, 28b-29a.

⁸ Dán törzsének korai történetéhez lásd YADIN, Y., „«And Dan, Why Did He Remain in Ships?» (Judges 5: 17)”, in AJBA 1 (1968), 9-23, repr.: *Essential Papers on Israel and the Ancient Near East* (Greenspahn, F. E., ed.), New York: NYUP 1991, 294-310.

⁹ BIRAN – NAVEH, „Aramaic Stele”, 87, COOKE, G. A., *A Text-Book of North-Semitic Inscriptions*, Oxford 1903, 159-185, DONNER, H. – RÖLLIG, W., *Kanaanäische und aramäische Inschriften*, Wiesbaden 1971, 1, 202, 222.

```

[      ]rzgW[.      ].rm[      ] .1
[.  ]b.hmxlt[hb.hwl(.]qsy yb).[      ] .2
[#]yklm.l(yW.h[Whb.].l).\hy.yb).bk#yW .3
[.ytyl)]].ddh.\lmhy[W.]yb).qr)b.{dq.l)r .4
[      .t](b#.}m.qp)[W.]ymdq.ddh.\hyW.hn) .5
[r.ypl)].yrs.) ([b#.}k)lml.tq)W.yklm.y .6
[.b)x)].rb.{r[Why.ty).tltq].#rp.ypl)W.bk .7
[lm.{rWhy.][rb.Why[zx).ty).t]ltqW.l)r#y.\lm .8
[.]\ph)W.tbrx.{h.tyrq.ty)].(#)W.dWdyb.\ .9
[      ]m#y]l.{h.qr).ty .10
[m.]WhyW      ]hlW.]rx) .11
[.(#)W      .l)r#y.l(. \l .12
[      ].l(.rcm .13

```

1. [...] és megkötötte [...]
2. [...] atyám, felment [ellene, midőn] harcolt [...-nél]
3. És lefeküdt atyám, és eltávozott [atyáihoz.] És feljött I[z]rael királya
4. korábban atyám országára. [És] királlyá tett en[gem] Hadad,
5. engem. És előttem járt Hadad, [és] (harcra) keltem a hét [...-]jeiből
6. királyságomnak, és megöltem [het]ven ki[rályt,] akik [har]ci kocsik
ezreit uralták,
7. és lovasok (lovak) ezreit. Megöltem [Jeho]ram[ot, A_hab] fiát,
8. Izrael királyát, és megölt[em A_haz]jahu[t, Jehoram] fiát,
9. Dávid házának [kirá]lyát. [És városaikat rommá] tettem, [és]
10. országaik[at sivatag]lgá [változtattam...]
11. másik, és[...]
12. ralkodott Iz[rael] felett, [] és Jéhu u-]
13. harcba [szálltam ...] ellen []

Az első, meglehetősen töredékes sorban a *rzg* (*g'zar*) ige olvasható. Ennek alapjelentése ‘vágni, kivágni’, de igen gyakran előfordul a szövetségkötés szövegösszefüggésében is.¹⁰ A szó héber megfelelőjének ilyen használatát az Ószövetségben is megfigyelhetjük: *tyrb trk* (*kārat b'rît*) annyi, mint ‘szövetséget megkötni’. A kifejezés háttérében azon igen ősi közel-keleti szokás áll, mely szerint a szövetségkötés ritu-

¹⁰ Lásd JEAN, C. F. – HOFTIJZER, J., *Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'ouest*, Leiden 1965, 49.

sának részét képezte egy állat levágása.¹¹ Ennek szimbolikája szerint a szerződő felek hasonlóképp büntetendőnek tekintik a szövetség megszegését. Egy alalah-i (Észak-Szíria) tábla egész világosan mondja: „Abban szövetséget kötött Yarimlim-mel, és elvágta egy bárány nyakát. «(Így haljak meg,) ha visszaveszem, amit neked adtam!»”¹² Az Ószövetség a Pentateuchusban, a Ter 15,7-21 epizódjában mutatja be igen látványosan e szokást. Itt Yahwe utasítására Ábrámnak kell bizonyos állatokat kettévágnia, hogy ezek között haladjon majd át az isteni jelenlét, mintegy ezen aktussal kötelezvéen el magát Ábrám irányába. Jelen szövegünkben igen nehéz eldönteni, vajon melyik jelentésével szerepel a kifejezés, magunk ezt az általunk tárgyalat tartjuk valószínűbbnek, lévén a következő sor a sztélé írója apjának politikai-katonai tetteit tárgyalja, melynek összefüggésébe egy korábban megkötött szövetség gondolata megfelelően behelyezhető.

A 2. sorban az hWl (qsy yb) ('ābī yissaq 'ālōhī)¹³ rekonstrukció a hadászati értelemben használt 'felmenni valakire (valaki ellen)' biblikus héber idiómán alapszik. E. Puech az illető apa nevét próbálja meg az yb) ('ābī) szót megelőző két betűtöredékből rekonstruálni. Eljárása elméleti kívánnivalót nem hagy maga után, gyakorlatilag azonban – a sztélé íróját tévesen azonosítva II. Bar Hadad-dal –, nem jut helyes eredményre (lásd tanulmányunk harmadik részében).¹⁴

Minthogy a hitpaél igetörzsben álló {x1 (l^eham) ige vonzata b (b^e, így figyelhetjük meg pl. a moábita nyelven írt Meša-sztélé több helyén is),¹⁵ a 2. sor végén található ...) b (b^e...) szótöredék a háború tárgyára, vagy helyére vonatkozó utalást tartalmazhat. A szöveg feltehetően valamely észak-izraeli várost említi, a kiadók szerint ez Abel-Bêt-Ma^caka, vagy Áfek, de az sem kizárható, hogy a megmaradt 'ālef az 'atyám' szó első betűje.¹⁶

A sztélé állítója itt befejezi írásának történeti indíttatású bevezető részében az atyja uralkodására való utalásokat a 3. sorban található

¹¹ CROSS, F. M., *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, Cambridge, Mass. 1980⁴, 265-267.

¹² WISEMAN, D. J., „Abban and Alalah”, in *JCS* 12 (1958), 124-129. „A kárat b^rit-nek feltételes önelátkozási értelme van”, írja WESTERMANN, C., *Az Ószövetség teológiájának vázlata*, Budapest³1993, 40.

¹³ B. Halpern szintaktikai megfontolásokra hivatkozva a két szó közé – feleslegesen – tagmondat-határt helyez (HALPERN, „Stela from Dan”, 65-66.)

¹⁴ PUECH, „Stèle araméenne”, a paleográfiai kísérlet 221-222.

¹⁵ 11, 15, 19, 32. sorok, COOKE, *Text-Book*, 1-14.

¹⁶ BIRAN – NAVEH, „Tel Dan”, 13-14.

...1) \hy és bk#yW (*y^ehāk 'el* és *w^eyiškub*) szavakkal. A bk# (*š^ekab* – ‘lefeküdni’) ige úgy a héberben, mint az egyéb sémi nyelvekben használatos a meghalás kifejezésére.¹⁷ Az igék tárgya az íráshordozó sérülése miatt nem maradt ránk, kezdetben a Prédikátorból (12,5), és más ókori szövegekből ismert „megtért örök házába” kifejezés mintájára próbálták meg rekonstruálni,¹⁸ az új töredékek előkerülése óta a hiányzó rész mérete miatt ezt elvetették, helyette inkább a „megtért atyáihoz” típus jelenlétére gondolhatunk. Az mindenesetre biztos, hogy a bk# ige ilyen jelentése mindig kizárólagosan természetes halálra utal, sosem erőszakos körülmények közt történő pusztulásra.¹⁹ A megelőző sor háborús kontextusa tehát itt nem folytatódik, a sztélé írójának atyja legalábbis nem háborúban, sem pedig gyilkosság, vagy baleset áldozataként végezte.

A szöveg ezután is katonai tevékenységet említ, a 1 (yW (*y^{ec}al*) ige ugyancsak háborúra való felvonulást jelent, ezt azonban ezúttal Izrael ez alkalommal még név nélkül említett királya teszi. A 4. sorban található {dq (*q^odam* – ‘korábban’) előljárószó alapján arra következtethetünk, hogy ez a hadított a sztélé állítója apjának idején, vagy még az előtt történt. Megjegyzendő, egyesek nem tartják kizártnak azt, hogy e {dq kifejezés helymegjelölésként is értelmezhető, a szöveg benső logikája azonban ezt véleményünk szerint kizárja.²⁰

Ugyanezen sor végén a sztélé állítója saját személyének tárgyalására tér át, s úgy mutatja be magát, mint akit Hadad istenség tett királylyá. A \lmhy (*y^ehamlik* – ‘királlyá tesz’) ige jelenlétéből a kiadók arra következtettek, hogy az illető illegitim módon, tehát nem dinasztikus utódlás eredményeképp került trónjára. Valóban, az ókori keleti feliratokon több helyütt így szerepel ez az ige, ugyanakkor arra is van példa, hogy – amint ezt maguk is elismerik – legitim utódlást jelöl.²¹ Ami viszont lényeges: a sztélé állítója Hadad királyának mondja magát, a következő sorban pedig hadi sikereit is ugyanezen istennek tulajdonítja.²²

¹⁷ Ezt a jelentést erősíti meg szövegünkben az elmenni ige is (\hy, a \lh rendhagyóan képzett imperfectuma).

¹⁸ Így BIRAN – NAVEH, „Aramaic Stele”, 91-92, PUECH, „Stèle araméenne”, 222. A kifejezés legkorábbi előfordulása (Kr. e. VIII. szd.) Deir ‘Allából: HOFTIJZER, J. – VAN DER KOOIJ, G., *Aramaic Texts from Deir ‘Alla*, Leiden 1976, 223-225.

¹⁹ BIRAN – NAVEH, „Aramaic Stele”, 92.

²⁰ Így BIRAN – NAVEH, „Tel Dan”, 14: „Nevertheless, the rendering of {dq as a geographical name cannot be absolutely excluded”, s hozzá említi a szó néhány bibliai és Biblián kívüli, helyet jelölő előfordulását.

²¹ BIRAN – NAVEH, „Tel Dan”, 15.

²² ymdq ddh \hyW (*way^ehāk hadad q^odāmāy*): a csatában a király előtt járó istenség

Ezzel egyfelől szép példáját szolgáltatja annak az általános ókori keleti elgondolásnak, mely szerint a király népe istenének megbízásából („kegyelméből”), mintegy annak helytartójaként uralkodik, másfelől lehetőséget nyújt pontos elhelyezésére is. Hadad, a „Villámló” viharistenként az óakkád kortól kezdve általánosan ismert volt a Termékeny Félhold népei között, le egészen Kánaánig. Legnagyobb jelentőségre termékenységet biztosító istenként az arám vándorlás után, nyugati sémi környezetben tett szert (Aleppo, Ugarit, Damaszkusz), a pantheon fejeként néhol egyszerűen csak Úrnak nevezték (*ba^clu* – Ba^cal).²³ Izrael körül számos szentélyét ismerjük, közülük az egyik legjelentősebb, s a sztélénk fellelése helyéhez legközelebb eső a damaszkuszi volt. A kérdéses uralkodó így feltehetőleg ennek a királya lehetett.

A következő két sorban a hetes szám és többszöröse a maximumra utal: kiindulva királysága egészéből (talán: hét tartomány) összegyűjtött seregével elpusztította összes ellenségét.

A 7b-9a sorok tartalmazzák az egész szövegnek történeti szempontból legfontosabb részeit, ezek ugyanis – legalábbis részben – megőrizték egy izraeli és egy júdai király nevét. A két személy azonosítása, s ezzel a pontosabb kronológiai elhelyezés a sztélé második két töredékének felfedezése után vált lehetségessé, ezek hagyták ránk ugyanis az említett névtöredékeket. A megoldás kulcsát az északi állam uralkodójának neve adja meg, amelyből ennyi maradt meg: .l) r#y.\lm [.]rb.[r[] (...)]rām bar [...] melek yišrā’ēl). Amint az egészen nyilvánvaló, Izraelnek egyetlen olyan uralkodója volt, akinek a neve -rām-ra végződött: ez Jorám (*y^ehōrām*) volt, Aḥab fia, a dinasztiaalapító Omri unokája (Kr. e. 851-845).²⁴ Ennek alapján a déli király személye egyértelműen Aḥazja, Jorám fia (ez a Jorám nem azonos az izraeli királlyal), aki Kr. e. 845-ben uralkodott. a sztélé őt mint Dávid háza királyát említi.²⁵ A történeti személyek eképpen megnyugtatóan azonosíthatóak tehát, ugyan-

szerzi meg a győzelmet: vö. Yahwének és királynak viszonyát a Bibliában.

²³ Lásd GREENFIELD, J. C. alapos és átfogó tanulmányát: „Hadad – ddh”, in *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)*, Leiden: Brill 1995, 716-726.

²⁴ A babiloni fogság előtti izraelita kronológia kérdésében a kutatók meglehetősen eltérő idő-adatokkal dolgoznak, mi e cikkben – anélkül, hogy meg lennénk győződve bármelyiknek cáfolhatatlanságáról is – az itthon általánosan ismertebbnek tűnő Begrich-Jepsen féle szisztemátát követjük. A különböző rendszerek összehasonlító táblázatát lásd JAGERSMA, H., *Izrael története az ószövetségi korban*, Budapest 1991, 1. kötet, 215-216.

²⁵ A sztélén dWdt yb.\[lm]rb.Why[] (...)]yāhū bar [...] melek bētdāwīd), azaz „...-jahu ... fia, Dávid házának királya”.

akkor néhány probléma így is marad, a legszembetűnőbb például az, hogy a sztélé szerzője szerint e királyokat ő ölte meg, a Biblia elbeszélése szerint viszont halálukért az Izrael trónjáért harcoló Jéhu a felelős (2Kir 9,22-29). A damaszkuszi király, a sztélé állítója pedig a trónbitorló Hazā'el lenne (vö. 2Kir 8,7-15). Bővebben lásd később.

A felirat többi része igen nehezen olvasható, négy nagyon töredékes sor az arám király további harci cselekményeiről látszik beszámolni, s talán említést tesz Jéhu uralmáról is, ha helyes a 11. sor végének rekonstrukciója.

III. A szöveg értelmezése

A felirat elkészítésének *terminus post quem*-jét a bennfoglalt történeti utalások biztosítják. Minthogy a két zsidó országrész királyainak 845-ben bekövetkezett haláláról biztosan beszámol, keletkezésének idejét e dátum után kell keresnünk. A szintén tágabb *ante quem*-et a történelem nyújtja. Dán városát a Kr. e. VIII. század második felében az asszír uralkodó, III. Tukulti-apil-ēšarra (745-727) a szír-efraimita háború hadműveletei során (734-732) lerombolta. Így a sztélé felállítását legalátalánosabban a Kr. e. 845-734 közötti bő egy évszázad során kell keresnünk.

Tovább segíti az időbeli elhelyezést a lelet archeológiai kontextusa: darabokra törve, egy kapuépítmény falába beépítve találták meg.²⁶ Ebből egyértelmű, hogy a végzetes asszír ostrom ideje előtt a város legalább két alkalommal gazdát cserélt: először elfoglalta Izraeltől északi szomszédja, s ekkor emelték győzelmi emlékül a sztélét, később Izrael visszavette a várost, és a korábbi vereségüket idéző sztélét egészen természetesen módon összetörték. Dán el- és visszafoglalásáról az Ószövetség semmi konkrétumot nem mond el, de a kor általános történetét ismerve leginkább a Jéhu dinasztia két energikus, s a kínálkozó történelmi szituációt legsikereesebben kihasználó tagjára, Jóášra vagy II. Jerobeámra gondolhatunk (802-787 és 787-747), mint a város visszaszerzőjére.²⁷

A lelet új helyeként szolgáló fal jellegéből következően nem valószínű, hogy ostrom elleni védőműnek szánták volna építői, így nem szükséges közvetlenül az asszír támadás előtti időre datálnunk felhúzását. A környező cserépletek a Kr. e. IX-VIII. század fordulójára datá-

²⁶ BIRAN – NAVEH, „Aramaic Stele”, 81-86.

²⁷ Vö. ehhez pl. 2Kir 13,22-25.

lódnak.²⁸ A sztélé felállítására a legkézenfekvőbbnek így a Kr. e. 845-800 közötti évek tűnnek.

A nevezett időben Damaszkusz uralkodója Hazā'el volt. Trónra jutásáról és politikájáról az Ószövetség is megemlékezik. A 2Kir 8,7-15 szerint a damaszkuszi Ben Hadad belső embereként Elizeushoz ment követségbe, hogy ura felgyógyulása felől kérdezze a prófétát. Az neki adott orákulumot, hogy Izrael ellen fog sikerrel támadni. Hazā'el hazatérően meggyilkolta Ben Hadadot, és kikiáltotta magát királynak, s ezután erőteljes expanzív politikát folytatott, amit az Izraelben időközben trónra kerülő Jéhu sem tudott megakadályozni – az a Jéhu, aki mellesleg hozzá hasonlóan szintén *usurpator* volt, mert a trónt az uralkodó Jórámnak meggyilkolásával szerezte meg. Ekkor hal meg Júda királya Ahazja is – legalábbis a Királyok könyvének beszámolója szerint, mert a Krónikás szerint őt Somronban gyilkolják meg (2Krón 22,6-9). Akármelyik elbeszélésnek van is igaza, abban egyetértenek, hogy Ahazját is Jéhu öli meg.

Hogy a sztélé állítója – aki minden kétséget kizáróan Hazā'el – miért tulajdonítja mégis önmagának a két izraelita király megölését? Pontos válasz e kérdésre nehezen adható. Talán arra gondolhatunk, hogy a zavaros politikai helyzetből végül is igazi győztesként kikerülő Hazā'elnek szüksége volt minden olyan elemre, amellyel illegitim módon szerzett uralmának ideológiai hátterét stabilizálni tudja, s ezért fordult ehhez az ókori keleti szemlélettel nézvést nem is olyan drasztikus „történelemhamisításhoz”? Ugyanakkor az sem kizárt, amit a szöveg kiadói gondolnak, hogy Hazā'el valójában úgy tekintette Jéhut, mint saját emberét.²⁹ Az eseményekről mindenesetre olyan kevés beszámoló maradt ránk – a tendenciózusan dolgozó DtrG, és ez a töredékes sztélé –, hogy a kérdést nyitva kell hagynunk.

Problémát pedig szolgáltat a szövegünk egyebet is. Az izraelita királyok nevei – mint említettük – egyértelművé teszik, hogy a sztélé Hazā'el király állította, ugyanakkor róla a Biblia úgy emlékszik meg, mint trónbitorlóról. Hogyan lehetséges akkor, hogy atyjának – akit szemmel láthatólag uralkodóként mutat be – tetteivel kezdi sztéléjét? Pontos választ itt sem lehet adni. A király trónbitorló volta kétségtelen, hisz Biblián kívüli forrás is megerősíti a deuteronomisztikus történetíró adatát: az asszír III. Šulmānu-ašarīdu ékírásos feliratai ugyancsak úgy

²⁸ BIRAN – NAVEH, „Tel Dan”, 5.

²⁹ BIRAN – NAVEH, „Tel Dan”, 18.

emlegetik, mint „senki fia embert”.³⁰

Amíg a sztélé két később felfedezett töredékét a nevekkal még nem ismerték, a kutatók különböző egyéb damaszkuszi uralkodókkal próbálták annak állítóját azonosítani. Így Emile Puech jelöltje II. Bar Hadad volt, akinek még az utolsó két névbetűjét is felismerni vélte a töredékes 2. sor elején. A szövegben szereplő izraeli király eszerint Áháb volna, a dávid-házi uralkodó pedig Jošafát, akinek katonái elpusztításáról szólt volna a felirat.³¹ Puech rekonstrukciójának bibliai alapjául az 1Kir 22,34-40 szolgált. Baruch Halpern ezzel szemben úgy vélte, a sztélé Hazā’el fia és trónutódja, II. Ben Hadad emelte, s a benne szereplő zsidó uralkodók az izraeli Jóáház és a júdai Jóáš lennének (Kr. e. 818-802 és 840-801). A Királyok könyve szerint viszont egyiket sem az arám király ölte meg: Jóáház természetes halállal halt meg (2Kir 13,8-9), Jóáš pedig palotaforradalom áldozata lett (2Kir 12,21-22). Halpern úgy véli, a sztélé szerzője túlozva azt fejezi ki, hogy aktív köze lehetett ezek halálában.³² A két újabb töredék publikálásáig elméletileg mindkét szerző munkahipotézise hihető volt, a két konkrét név ismeretében viszont mára csupán tudománytörténeti érdekességgé váltak.

A sztélé által felvetett következő, s általunk utolsóként tárgyalandó probléma – amelyik egyébként a legszéleskörűbb, és legerőteljesebb tudományos vitát kavarta³³ – a dWdtyb szó értelmezése, azaz hogy vajon ez a betűcsoport Dávid dinasztiáját jelöli-e szövegünkben, avagy valami egészen mást.³⁴

A betűcsoport olvasata első látásra – úgy vélem – minden, a bibliai kortörténetet, valamint a nyelvi közeget ismerő ember számára a következő: *bētdāwīd*, azaz Dávid háza. Bizonyos vagyok abban, hogy a

³⁰ Hazā’el e gyakran idézett megnevezésének (DUMU *la ma-ma-na*) B. Halpern cikkének jegyzetei közt végre a forrását is meggletem: MICHEL, E., „Die Assur-Texte Salmanassars III. (858-824)”, in *Die Welt des Orients* 1/2 (1947), 57, 25-27, idézi: HALPERN, „Stela from Dan”, 70.

³¹ PUECH, „Stèle araméenne”, különösen 221-222, 226-228 és 233-241.

³² HALPERN, „Stela from Dan”, 73: „It appears... that the stela’ author claims to have caused the deaths of kings. This claim may be exaggerated... But Bar-Hadad may have claimed either direct or indirect responsibility for one or both of these deaths”.

³³ A máig lezáratlannak tűnő, olykor egészen személyeskedő hangvételtől sem mentes vita áttekintéséhez lásd EGERESI, „A dáni óarám felirat”, 54-60.

³⁴ Csak néhány – a stílusra jellemző – tanulmánycím: LEMCHE, N. P. – THOMPSON, T. L., „Did Biran Kill David? The Bible in the Light of Archaeology”, in *JSOT* 64 (1994); DAVIES, P. R., „’House of David’ Built on sand – The Sins of the Biblical Maximizers”, in *BAR* 20/4 (1994); RAINEY, A. F., „The ’House of David’ and the House of the Deconstructionists”, in *BAR* 20/6 (1994).

várost évtizedek óta ásó, s az ókori zsidó történelemnek – mint saját népük korai történetének – minél pontosabb feltárásán, és meggyőzőbb megvilágításán oly elkötelezetten munkálkodó tudósok, Biran és Naveh, a lelet napfényre hozásának eufórikus hangulatában nyilván nem is juthattak más olvasatra. Két dolgot azonban – amint ezt később többen is a szemükre vetették – nem szabadott volna figyelmen kívül hagyniuk akkor, amikor eredményeiket a nyilvánosság elé tárták. A sztélé írója ugyanis

- a szavakat minden esetben elválasztja egymástól, erre – amint az a kor írnoki gyakorlatában általános volt – egy-egy pontot használ, kivéve a jelen betűcsoportot; ezt helyesen, és következetesen tehát dWd.tyb-nak kellett volna írnia.
- ugyancsak következetlenségnek tűnik, hogy az északi országrész uralkodóját országa alapján nevezi meg, míg a délit dinasztikus néven.³⁵

Ami a második felvetést illeti, erre talán legkézenfekvőbbnek az a válasz kínálkozik, hogy az északi országrészre nehezen is lehetne dinasztikus névvel utalni, hiszen ott a júdai berendezkedéshez hasonló, stabil uralkodóház nem létezett.³⁶ Csendesen jegyzem csak meg: az egyébként tetszetős magyarázat itt némileg csal, hiszen a sztélén említett izraeli Jórám éppen harmadik generációs képviselője volt az Omridinasztiának. Helyesebb talán arra gondolni, hogy a két zsidó államrészt pontosan az különböztette meg egymástól, hogy Észak elfordult a dávidi háztól, Dél pedig ragaszkodott hozzá, ez utóbbinak tehát karakterisztikus jellemzője volt, hogy a felette uralkodó személy Dávid házának királya. Országok dinasztikus formában történő megjelenése ráadásul egyébként sem ismeretlen az ókori keleti hagyományból.³⁷

Nagyobbnak tűnik a bizonytalanság az elsőként említett kétely körül, ti. hogy a szerző miért írja egybe a két szót. A legegyszerűbb megoldás az volna – s az ókori sémi epigráfikus emlékek alapján ez nem valószínűtlen –, hogy egyszerű elírással lenne dolgunk, az írnok elfelejtette a pontot itt kitenni. Ráadásul nem is ez az egyetlen ilyen hely a szövegben: a 3-4. sor minden valószínűség szerint pontosan helyreállított l) r [#] y k l m (*melekyiśrā’ēl*, ‘Izrael királya’) szava hasonlóan került

³⁵ Ehhez vö. KALLAI, Z., „The King of Israel and the House of David”, in *IEJ* 43 (1993), 244, a cikkhez nem jutottam hozzá, idézi: EGERESI, „A dáni óarám felirat”, 54-55.

³⁶ Ld. EGERESI, *ibid.*

³⁷ Vö. pl. BIRAN – NAVEH, „Aramaic Stele”, 93.

leírásra.

A szó legátfogóbb vizsgálatára eddig G. A. Rendsburg vállalkozott.³⁸ Az egybeírást azzal magyarázza, hogy az írnok fogalmi egységnek tekintette Dávid házát, amit így nem kellett elválasztó jellel tagolnia.³⁹ Az eljárás háttéréül az szolgál (amint azt szerzőnk számos példával is alátámasztja), hogy a kor arám frazeológiájára jellemző volt az ilyen XY-háza kifejezés használata – sokkal inkább, mint bármely más sémi nyelv esetében. Mi több, számos olyan példa is hozható, amikor az ilyen kifejezések esetében az írnokok nem használtak szóelválasztó pontot: a gyakorlat e téren egyáltalában nem volt következetes.⁴⁰ Magam úgy látom – együtt Egeresivel –, hogy Rendsburg tanulmánya csattanós, és nehezen cáfolható válaszul szolgál azon kutatók számára is, akik éppen az egybeírás miatt, vagy esetleg a rosszul értelmezett sémi háttér alapján, tagadni kívánták azt, hogy a kifejezés személynevet jelöl, hanem mellett érveltek, hogy az valamely helység, esetleg épület – templom – megnevezése.⁴¹

Ezek a szerzők a kifejezés *dwd* tagját *dōd*-nak olvasták, és mint istennevet, vagy isteni jelzőt kísérelték meg értelmezni. *bēidōd* így az a templom lenne, ahol a győztes király áldozatát bemutatta volna. Véleményük látszólag nem alaptalan, hiszen *a.* a szó⁴² egyes sémi nyelvű személynevekben theofór elemként tűnik fel, *b.* hasonló értelemben szerepel a *hdwd* (*dōdā* – suffigált forma) kifejezés a korban szövegünkkel rokon Meša-sztélén (12. sor),⁴³ *c.* korábban több kísérlet célozta meg azt bemutatni, hogy a kora fogság előtti Izraelben létezhetett egy *Dód* nevű istenség, *d.* Dán a Kr. e. IX. században – s korábban is – fontos

³⁸ RENDSBURG, „On the Writing *dwdtyb*”, 22-25.

³⁹ „The answer is clear: the scribe viewed *dwdtyb* as one entity not requiring a word divider”, tovább: „It is not just a case of the words standing as a construct phrase, for other construct phrases contain the word divider between the two elements” – *ibid.*, 22, így már előtte RAINEY, „The ‘House of David’”, 47.

⁴⁰ *Ibid.*, 23, különösen note 4.

⁴¹ Ld. P. R. Davies már idézett cikkét, vagy a következő, a kérdéses kifejezést kultikus háttérrel magyarázni kívánó tanulmányt három neves svájci szerző tollából: KNAUF, E. A. – DE PURY, A. – RÖMER, Th., „Baytdawid ou Baytdod? Une relecture de la nouvelle inscription de Tel Dan”, in *BN* 72 (1994), 60-69.

⁴² Alapjelentése: ‘a szeretett’, levezetett jelentései rokonsági kapcsolatra utalnak (unokaöcs, nagybácsi), vö. *KB* 204b, *DISO* 55-56.

⁴³ Vö. JAROŠ, K., *Hundert Inschriften aus Kanaan und Israel*, Fribourg 1982, 49: „*dwdh*: Gottheit ‘Liebling’ oder ‘Onkel’, es dürfte sich jedoch nicht um den Eigennamen ‘*dwd*’ einer Gottheit handeln... Man muss daher ‘*dwd*’ hier wohl als Appellativum verstehen!”

kultuszi központ volt.⁴⁴ A sztélé újabb töredékein található személynevek napvilágra kerülése nagymértékben csökkentette – sőt, szinte teljesen megszüntette – ezen elmélet létjogosultságát. Az említett Meša-felirat – más szempontból – viszont még szerepet játszhat szövegünk értelmezésében, ha hihetünk A. Lemaire rekonstrukciójának,⁴⁵ aki szerint annak töredékes 31. sorában ugyancsak említés történik Dávid házáról, eszerint tehát a dáni felirat nem állna egyedül a Kr. e. IX-VIII. sz. fordulóján a dávidi dinasztia Biblián kívüli említésével.

Összegzés

Összegzőképpen a következőket mondhatjuk: túl a lelet itt nem tárgyalt grammatikai jelentőségén (*wāw consecutivum*), a sztélé első kézből származó tanúság a Kr. e. IX. század viszontagságos történetéről Szíria-Palesztína vidékén. A felbomló dávidi-salamoni nagybirodalom romjain ádáz, és váltakozó sikerű harcok indulnak meg az izraeliták és a környező népek között a területek feletti uralom biztosítására. Dán, mint az északi országrész stratégiai szempontból fontos erőssége szintén többször cserél gazdát, míg aztán az újasszír expanzió véget nem vet egy időre a helyi érdekharcoknak. Az egykor dicsőséges Dávid háza a történelem mellékszereplője, de – úgy tűnik – éppen ekkorról kapjuk kézhez első Biblián kívüli említését. Ugyanakkor – és ezt is fontos megjegyezni – Dávid háza említésének problémája nem tartozik hozzá a sztélé központi problematikájához. Az e nélkül is felbecsülhetetlen értékű forrás, melyben a bibliai történelem egy nem izraelita szereplőjének beszámolója segítségével kerül közelebb a valóban történeti kutathatóság lehetőségéhez.

A folyóiratok rövidítésének jegyzéke:

⁴⁴ A Dôd kifejezés értelmezéséhez ld. legújabban BARSTAD, H. M., „Dod – dWd”, in *DDD* 493-498. N.B. a theofór használat leginkább Hadad istenséggel kapcsolatos. Megjegyzendő, a mai kutatás egyre kevésbé tartja valószínűnek egy önálló, Dôd nevű istenség tiszteletét, sokkal inkább Yahwe esetleges jelzőjének tekintik.

⁴⁵ Vö. EGERESI, „A dáni óarám felirat”, 55-56.

<i>BAR</i>	<i>Biblical Archaeologist Review</i>
<i>BASOR</i>	<i>Bulletin of the American Schools of Oriental Research</i>
<i>IEJ</i>	<i>Israel Exploration Journal</i>
<i>JSOT</i>	<i>Journal for the Study of the Old Testament</i>
<i>RB</i>	<i>Revue Biblique</i>
<i>JCS</i>	<i>Journal of Cuneiform Studies</i>

Ivancsó István

A „BÉKESSÉG ANYALA” A BIZÁNCI LITURGIÁBAN

Bevezetés

A bizánci liturgiában van egy érdekes kifejezés, a „békesség anyala”, amely nem csak a Szent Liturgia könyörgései között található meg, hanem a liturgikus napot kezdő alkonyati istentiszteletben és a reggeli istentiszteletben is jelen van. Görög katolikus egyházunkban „ekténianak”¹ nevezzük azt a könyörgés-sorozatot, amelyben megtalálható ez a kifejezés, mégpedig ez utóbbi szertartásokban a „Teljesítsük ekténianak”, vagy más néven „kérő ekténianak” hívjuk. Ismereteink szerint Robert Taft² tanulmányozta legmélyrehatóbban a „békesség anyalának” témáját, aki a Szent Liturgia jelentős részének alapos elemzése közben liturgikus szempontból dolgozta fel azt. A következőkben ennek szentírási megalapozását szeretnénk megadni, majd az ide vonatkozó patrisztikus szövegeket kíséreljük meg áttekinteni, végül pedig a Szent Liturgiában való helyét, a szövegbe való bekerülését megvizsgálni.

1. Szentírási alapok

A Szentírás alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy ki is valójában a „békesség anyala”. Ez a szóhasználat ambiguitásából ered, ugyanis az angyal egyszerre jelenik meg „követ”, illetve „küldött”

¹ A bizánci egyház valójában csak egy könyörgés-sorozatra alkalmazza ezt a kifejezést, mégpedig a „buzgó kérések”-re, vagyis amelyben háromszorosan hangzik el az „Uram, irgalmazz!”

² Vö. TAFT, R., *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and Other Pre-anaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, (Orientalia Christiana Analecta 200), Roma 1978, 311-349, ahol a teljes IX. fejezetet ennek a témának szenteli. Előtte PAVERD, V. De, F., *Zur Geschichte der Messliturgie in Antiocheia und Konstantinopel gegen Ende des vierten Jahrhunderts. Analyse der Quellen bei Johannes Chrysostomos*, (Orientalia Christiana Analecta 187), Roma 1970, valamint MATEOS, J., *La célébration de la parole dans la liturgie byzantine*, (Orientalia Christiana Analecta 191), Rome 1971 foglalkozott a témával. Általánosságban szól a következő mű az angyalokról: DANIÉLOU, J., *Az angyalok és küldetésük az egyházatyák szerint*, Budapest [1997]. – Ezeket a műveket mi is felhasználtuk a tanulmányunkban.

formában és tevékenységben. A különböző fordítások is alátámasztják ezt az észrevételt, s a helyzet csak bonyolódik, ha figyelembe vesszük a Szentírás görög, héber, illetve latin szövegeit.

A *Szeptuaginta* görög szövegében azonnal tapasztalható az említett kettősség. Ugyanis többes számban áll az Ÿggeloi és konkrét tevékenységre, illetve annak végzésére vonatkozik, nevezetesen a békességre való felszólításra. De semmiképpen sem jelzős szerkezetéről van itt szó, amely a „békesség angyalát” jelentené.³

Az Őszövetség héber szövegében olvasható a {Ol f\$ y" kA) : lam (malaké shalom).⁴ Ez viszont a „békesség angyalait” jelenti. Azonban itt is meggondolandó, hogy konkrét helyzetben jelennek meg ezek a személyek, s nem mennyei lényekként.

A Bibliában Szent Jeromos fordításában⁵ tűnik fel valójában a „békesség angyala”, a *Vulgata*-ban:⁶ „Íme, a látók kiáltanak ott kinn, a békesség angyalai (*angeli pacis*) keservesen sírnak”.⁷ Ehhez a következő magyarázatot fűzi a magyar kiadás: „Értsd a békeköveteket, kiket Ezekias a közelgő asszírusok elé küldött”.⁸ Így viszont már ismét előke-
rül a személyükkel kapcsolatos kettősség.⁹

Nem található meg viszont a „békesség angyala” kifejezés az Újszövetségben. Azonban erre vonatkozó közvetett utalásként fogható

³ Iz 33,7 – „Ÿggeloi g|r «postal»sontai «xioantej e,r»nhn pikrij kla...ontej pa-rakaloantej e,r»nhn”, in Rahlfs, A. (ed.), *Septuaginta*, Stuttgart³1949, vol. II, 609.

⁴ Iz 33,7 – Kittel, R. (ed.), *Biblia Hebraica*, Stuttgart¹⁶1973, 653.

⁵ S ugyanez látható a *Neovulgata*-ban is: „Ecce praecones clamabunt foris, angeli pacis amare flebunt”, in *Nova Vulgata*, Vatican²1986, 1303.

⁶ A magyar kiadású *Káldi-féle fordításban* szerepel (Budapest 1916), de az eme fordítás alapján készült *Szent István Társulat-i kiadásban* (Budapest 1930) már nem: „Íme ottkünn jajveszékelnék a látók, a béke követei keservesen sírnak”. Ez utóbbihoz hasonlít a legújabb kiadású, Szent Jeromos Bibliatársulat által megjelentetett (Budapest 1997) szöveg: „Íme, hírnökök kiáltoznak kint, a béke követei keservesen sírnak”. A *Szent István Társulat kiadásában* (Budapest 1973) ez szerepel: „Nézzétek, hogy jajveszékél odakinn Áriel! A béke követei keservesen sírnak.”

⁷ Iz 33,7

⁸ *Káldi-fordítás*, Budapest 1916, III. köt., 70, 10. jegyzet.

⁹ KAISER, O. (übers. und erklärt), *Der Prophet Jesaja. Kapitel 13-39*, (Das Alte Testament Deutsch 18), Göttingen²1976, 271. írja, hogy valószínűleg nem téved, ha arra gondol: egy elmúlt csapásról van szó, amit azonnal követett egy elöntetlen békekötés, hiszen a győztes feltétlen kapitulációt akart. Egyébként a szituáció nincs pontosítva; az Iz 10,27 és Iz 52,7 irányában is lehet kapcsolata. Vö. BROWN, R. E. – FITZMYER, J. A. – MURPHY, R. E., *The new Jerome biblical Commentary*, Englewood Cliffs 1990, 247. Itt is az olvasható, hogy nem lehet biztosan tudni, ki is a „békesség angyala”.

fel az,¹⁰ hogy a „békesség anyala” annak emlékét őrzi, hogy Krisztus születésekor angyali szózat hallatszott,¹¹ és megjelent a béke és a jóakarat korszaka, amelyet egyedül Krisztus hozhatott el.

Mint látni fogjuk, a patrisztikus szövegek főleg azt hangsúlyozzák, hogy a „békesség anyala” elsősorban a veszélyekben védelmezi az embereket. Ám nem csupán ez a tevékenysége; kifejezetten segítséget is nyújt. A Lukács szerinti evangélium megemlíti azt az angyalt, aki Krisztust megerősíti haláltusájában.¹² – Az angyalok ennek alapján a lélekben a belső békét munkálják.¹³

Azt a hagyományt is figyelembe kell venni, hogy Krisztus olykor angyalként szerepel. Az izajási szövegben található kifejezésben „a nagy tanács angyalaként”¹⁴ jelenik meg. Egyes ikontípusok úgy ábrázolják Krisztust, mint egy angyalt, és általában az „Υἱοῦ τοῦ ἀγγέλου”, vagyis a „béke fedelme”¹⁵ felirattal látják el.

2. Patrisztikus utalások

1/ Apokrif irodalom

Az apokrifek átmenetet képeznek az egyház által hitelesnek elfogadott és kanonizált szentírási könyvek felől a patrisztika területére. Így a mi szempontunkból is bőségesebb információkat nyújtanak a „békesség angyaláról”. A Szentírás kánoni szövegében lévő bizonytalanságok után a zsidó apokaliptikában jelennek meg az első tudósítások erről a jóságos angyalról, aki az emberek segítségére van.

Daniélou az őrangyaloknak az emberi élet különböző területein megjelenő tevékenységeit elemezve megállapítja: „Az őrangyal elnevezései között különösen tiszteletre méltó «a béke angyala» kifejezés”.¹⁶

¹⁰ Vö. GLAUE, P., „Der «Friedensengel»”, in *Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst* 22 (1917) 89.

¹¹ Vö. Lk 2,8-14 – „dŌxa ἡ τοῦ Θεοῦ...στοὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων”.

¹² Vö. Lk 22,43 – „ἐφῆκε δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τῷ Ἰησοῦ”.

¹³ Vö. DANIÉLOU, *op. cit.*, 77.

¹⁴ Iz 9,5 – Ámde ez csak a Szeptuaginta szövegére vonatkozik, a héberre nem! S itt is annak a ténynek az alátámasztása tapasztalható, hogy a bizánci egyház liturgiája a szentírási szöveket a Szeptuagintából veszi. Vö. a köv. jegyz.!

¹⁵ A „békesség fedelme” szentírási kifejezés megjelenik a bizánci egyház *nagy esti zsolozsmájának* „Velünk az Isten” énekében is. Vö. *Dicsérvételek az Úr nevét! Görög-szertartású katolikus ima- és énekeskönyv*, Miskolc 1938, 411.

¹⁶ DANIÉLOU, *op. cit.*, 75.

Hénokh könyvében a „békesség angyala” az, aki Hénokhot kíséri és megmagyarázza neki látomásainak értelmét: „A békének az az angyala így válaszolt nekem, miközben azt mondta: – Várj egy kissé, és kinyilatkoztatást kapsz minden titokról”.¹⁷

A tizenkét pátriárka végrendeletében szintén megjelenik a „békesség angyala” kifejezés. *Dán végrendeletében* ez áll ezzel kapcsolatban: „Maga a békesség angyala erősíti meg Izraelt, és elhárítja tőlük az összes gonoszságot mindörökre”.¹⁸ *Ászer végrendeletében* pedig: „Ha pedig lelketek zűrzavarok közepette elhagyja ezeket [az Úr parancsait] a gonosz lélek fogja meggyötörni, aki ott működik vágyaitokban, gonosz tetteitekben. De ha nyugodt örvendezésben megismeritek a békesség angyalát, az majd megvéd benneteket egész életeteken át.”¹⁹ – R. Taft a szövegekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a Krisztus előtt a második században keletkeztek, Órigenész is ismerte, és a liturgikus könyörgések szerzői is nagyon jól ismerhették őket.²⁰

Bertalan apokrif evangéliumában is szerezhető bizonyos ismeret az angyalok elnevezéséről, illetve tevékenységéről. Négy csoport felsorolása és elnevezése után az ötödiknek csak a tevékenységéről van szó a szövegben: „Egy másik angyal a tenger fölött van, és lecsendesíti a hullámok viharzását”.²¹

2/ A szentatyák tudósítása

A „békesség angyaláról” szóló mondanivaló az egyházatyáknál az őrangyallal kapcsolatos tanítás részét képezi. Különösen ilyen az „oktató” szerepük. Ez minden emberrel kapcsolatban megjelenik, kezdve a pogányoktól, a hittanulókon át, egészen a hívőig, hogy az Istennel való egyesülésre segítse őket. Az angyal tehát védelmezi a lelket a külső és a belső zavarok ellen. Segít a jó úton való haladásban és a rajta való megmaradásban.²²

¹⁷ „Hénokh könyve” 52,5, in Vanyó, L. (szerk.), *Apokrifek*, (Ókeresztény Írók 2), Budapest 1980, 71. – A szöveg a büntető angyalok között sorolja fel Mikhaél, Gábiel, Ráfaél és Fánuel angyalokat. „Hénokh könyve” 54,6, uo., 72.

¹⁸ „Dán végrendelete” VI,5, in Vanyó, *op. cit.*, 222.

¹⁹ „Ászer végrendelete” VI,5-6, in Vanyó, *op. cit.*, 236.

²⁰ Vö. TAFT, *op. cit.*, 318.

²¹ „Vangelo di Bartolomeo” IV,35, in Craveri, M. (a cura di), *I vangeli apocrifi*, Torino 1969, 434.

²² DANIELOU, *op. cit.*, 75. három ilyen tevékenységet, illetve működési területet említ az atyák tanítása alapján: a békesség angyala (Aranyszájú Szent János), a bűnbánat an-

Hermasz *A Pásztor* című művében összehasonlítja a jónak, vagyis az igazságosságnak és a gonoszságnak az angyalait, s a jó angyalok tulajdonságai között sorolja fel, hogy ők „nyugodtak és békések”.²³ Ezt a buzdítást adja: „Amikor ezek az érzések kelnek a szívedben és az igazságról beszélget el veled, vagy a tisztaságról, a szentségről, az önuralomról, meg mindarról, ami igaz, vagy a dicsőséges erényről, ha ezek merülnek fel a szívedben, felismerheted, hogy az igazságosság angyala van veled, mert ezek az igazságosság angyalának a tettei.”²⁴

Nem tudjuk, hogy az egyházatyák vagy a liturgikus kommentárok a „békesség angyala” alatt Krisztust értik-e. Aranyszájú Szent János bizonyos értelemben úgy utal rá, mint vezető angyalra, aki az ősi hagyomány szerint minden hívőre vigyáz.

Jusztinosz mindenesetre úgy magyarázza a zsidó Trifónnak, hogy Krisztus a mamrei jelenés egyik angyalával azonos: „Ő egy azon három közül, és Isten és angyal is a neve, mert mint már említettem, hírt visz mindazoknak, akiknek csak a mindenséget alkotó Isten által üzenni akar”.²⁵

Nagy Szent Bazil a 11. levelében – amit egyik barátjának írt – egyértelműen imádságos összefüggésben említi a „béke angyalát”. Leírja, hogy miután csodálatos ünnepet ült meg „fiaival”, az ő rendkívüli buzgóságuk miatt, most jó egészségben küldi őket vissza barátjához, „kérve a jóságos Istent, hogy adja melléjük a békességes angyalt (*doqÁnai e, rhikŌn Yggelon*) segítőtül és útítársul”.²⁶ Sem a görög szöveg, sem annak latin fordítása (*detur pacificus angelus*) nem a birtokos jelzős szerkezetet alkalmazza. Itt tehát kétséges, hogy a Szent Liturgiában szereplő „béke angyaláról” van-e szó, annak ellenére, hogy előtte a szép ünnepről, ünneplésről írt Bazil.

Máskor is szól a „békesség angyaláról”: „Mindazok, akik azon

gyala (Hermasz), az imádság angyala (Tertullianus).

²³ HERMASZ, *A Pásztor*, VI. parancsolat, II,3, in Vanyó, L. (szerk.), *Apostoli atyák*, (Ókeresztény Írók 3), Budapest 1980, 286. Itt a szövegben ez szerepel: „Az igazságosság angyala érzékeny, szemérmes, szelíd és nyugodt”. – A régebbi fordításban, in Kühár, F. (szerk.), *Az apostoli atyák*, (Keresztény Remekírók 1), Budapest 1944, 223. ezt a szöveget csupán összefoglalja a fordító, a következőképpen: „Az igazság angyala gyengéd, szemérmes, szelíd és békés”.

²⁴ Uo.

²⁵ JUSZTINOSZ, „Párbeszéd a zsidó Trifónnal” LVI,10, in Vanyó, L. (szerk.), *A II. századi görög apologéták*, (Ókeresztény Írók 8), Budapest 1984, 202.

²⁶ PG 32, 273 – Vö. S. BASILIO „Epistola XI”, in Raccone, A. R. (a cura di), *Epistolario*, Roma 1968, 89.

fáradoznak, hogy megszerezzék nekünk az üdvösséget, szerezzenek társakat és szomszédokat; ők a béke angyalai”.²⁷

Nüsszai Szent Gergely arról is ír, hogy a „békesség angyala” segítséget is nyújt: „Az angyalok Ura az arra méltóknak megszerzi az életet és a békét angyalai által – zw³/₄n ka^ˆ e,_r»nhn di' ċggšlwn corhge”.²⁸ Itt tehát az angyal békességszerző. Máshol pedig kifejezetten a „békesség angyalairól” szól, akik arra lettek rendelve, hogy megszerezzék számunkra Istentől a hasznos dolgokat: „ċggšlouj e,_rhnikoŸj... Øpł r¹hîn par! Qeoà sumšrontā”.²⁹

Euszebiosz úgy fogalmaz az Izajáshoz szóló kommentárjában, hogy „a kegyelmes Isten a békesség angyalát (ċggšlouj e,_r»nhj) küldi a zsidók népéhez, hogy... az evangéliumi békét befogadják”.³⁰

Ezekben a szövegekben a „békesség angyalának” az a feladata, hogy védelmezze azt, akit rábízta. Ez a védelem elsősorban a külső védelemre vonatkozik, s így különösen fontos az utazók esetében. A Biblia így írja le Tóbiás történetét, akit vándorlása során elkísér Rafael főangyal. De nem csak külsőleg védelmezik az angyalok, hanem belsőleg is védik az embert a démonok támadásától. Amint a liturgikus részben látható lesz, ez különösen a katekumenek esetében fontos, hiszen ők még csak ismerkednek a hittel, s ezért komoly támadásoknak vannak kitéve a gonosz részéről, aki mindenáron vissza akarja tartani őket a keresztény életől. Ám nem csupán nekik, hanem a megkereszteltnek is szembe kell nézniük ezzel a harccal, s így az ő életükben is szükséges a „békesség angyalának” segítsége. Ilyen értelemben írta már Órigenész: „Az igazaknak szükségük van arra, hogy Isten angyalai segítsék őket, és el ne tapossák a démonok, szívüket át ne fúrja a nyílvevő, mely a sötétben ólálkodik”.³¹

Aranyszájú Szent János beszédeiből négy konkrét szöveget is lehet idézni, ahol liturgikus vonatkozásban említi a „békesség angyalát”. Ezek kifejezett tanítást tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy ez a kifejezés a liturgia részét képezte az ő idejében. A későbbiekben majd láthat-

²⁷ „Comm. in Is” XIII,260, in PG 30, 576. – Itt a szövegben az „Ÿggeloi e,_rhniko...” szerepel.

²⁸ „Comm. in Cant” 14, in PG 44, 1081.

²⁹ „Hom. in Theodorum”, in PG 46,745.

³⁰ „Comm. in Is 33”, in PG 24, 325.

³¹ Ebben a szövegben *Isten angyalairól* van szó: „Justi enim sunt, qui indigent adiutorio angelorum Dei, uti ne corda eorum sagitta in tenebris terebretur.” – „Hom. in Num” V,3, in PG 12, 606.

juk, hogyan lehet liturgikus elhelyezkedését megtalálni és meg is indokolni.

Az Úr Jézus mennybemeneteléről készített homíliájában Arany-szájú Szent János világosan beszél a „békesség angyaláról”, sőt utal a liturgiában való jelenlétére is: „Hogy megtudd, ki a békesség angyala, hallgasd a diakónust, aki imájában mindig ezt mondja: «TŌn ḡgelon tĀj e,ṛ»nhj a,ṭ»sate – Kérjétek a békesség angyalát!»”³² Egy másik művében pedig így fogalmazott: „Amikor a diakónus azt mondja, hogy a többiekkel kell imádkozni, az imának megfelelően így utasít: «Kérni kell a békesség angyalát (a,ṭeṇ tŌn ḡgelon tĀj e,ṛ»nhj), hogy mindaz, ami még történni fog, békességben történjen, és mikor elbocsát titeket az összejövetelről, ezt kéri tőletek, mondván: «Békében távozzatok!»”³³

Hasonlóan beszél erről Arany-szájú Szent János a korintusiakhoz írt második levélhez szóló kommentárjában: „először oktassuk a gyermekeket”³⁴, és parancsoljuk meg nekik, hogy legyenek csendben, mondván: «Katekumenek, kérjétek a békesség angyalát – TŌn ḡgelon tĀj e,ṛ»nhj a,ṭ»sate of kathkoŰmenoi!»”³⁵

Majd a kolosszeiekhez írt levél magyarázatában is, ahol először leszögezi: „Minden hívőnek van angyala”, aztán pedig a hosszú fejtegetése közben a következőket írja: „Minthogy pedig van angyalunk, méltóan viselkedjünk mint azon oktató előtt, aki a démon ellen szolgál hasznos tanácsokkal. Ezért imádkozunk és mondjuk, kérve a békesség angyalát (Diṭ toātō eŰcŌmeqa, ka^ lḡgomen a,ṭoantej tŌn ḡgelon tĀj e,ṛ»nhj), mindenhol a békéért. Semmilyen más kérés nem üdvösebb, mint ez; a templomokban, az imádságokban, a könyörgésekben, az üdvözlésekben: béke.”³⁶

3. A „békesség angyala” a liturgiában

Azt a könyörgés-sorozatot, amely magába foglalja a „békesség angyaláért” való kérést, görögül a,ṭ»seij-nek nevezik. A Szent Liturgiában kétszer is megtalálható: először a nagybemenet után, másodszor pedig a Miatyánk előtt. Eredetileg a liturgiában a befejező áldást vagy a főhajtási imádságot előzte meg. Ez utóbbi helyzet

³² „In ascens. D. N. Jesu Christi, hom.” I,1, in PG 50, 444.

³³ „Adversus Judaeos” 3,6, in PG 48, 870.

³⁴ Vagyis a katekumeneket.

³⁵ „In ep. II ad Cor hom.” 2,8, in PG 61, 403.

³⁶ „In ep. ad Col hom.” 3,4, in PG 62, 322.

tapasztható ma is a másik két szertartásban, ahol előfordul: az alkonyati istentiszteletben és a reggeli istentiszteletben.

1/ Az Apostoli Konstitúciók

A 380 körül keletkezett *Apostoli Konstitúciók* az első részében még csak általánosságban szól arról, hogy a reggeli istentiszteletben és az alkonyati istentiszteletben zsoltározás és imádkozás történik, s arra buzdítja a híveket, hogy reggel és este jöjjenek össze imádkozásra az Úr házában. Az imádkozást, illetve a könyörgéseket azonban itt még nem pontosítja.³⁷

Később azonban már bővebbet is mond erről: „Miután az estére kitűzött zsoltárt elmondták, a diakónus mondjon könyörgéseket a katekumenekért, a megerősítendőekért, a megvilágosítandókért és a bűnbánókért, amint az már megíratott”.³⁸

A VIII. fejezetben pedig egészen részletes leírást is ad: „Miután a homília befejeződött, mindenki feláll; a diakónus pedig a megemelt helyre lép, s kezdi hangosan mondani: Ne maradjon senki a hallgatók közül, a hitetlenek távozzanak! És amikor csend lett, azt mondja: Könyörögjete a katekumenekért! Ekkor az összes hívő figyelmesen könyörög értük, mondván: *Kürie, eleison!* S akkor a diakónus így fejezze be szolgálatát, mondván azok felett a következőket: Mindenki kérje Isten segítségét a katekumenekért! ... Katekumenek, álljatok fel, és kérjétek Isten békességét az ő Krisztusa által, hogy e napot békében, vétek nélkül töltsétek el; hogy életeteket keresztény módon végezzétek be; hogy Isten könyörületes és jóakarátú legyen irántatok; és bűneitek bocsánatát kérjétek; egymást a születetlen Istennek ajánljátok az ő Krisztusa által! Hajtsátok meg a fejeket, és fogadjátok az áldást! – A diakónus minden kérésére, amint erről már előbb szoltunk nektek, a nép, de különösképpen a gyermekek, ezt mondják: *Kürie, eleison!* Mialatt a katekumenek meghajtják a fejüket, a fölszentelt püspök ezzel az áldás-imával adjon áldást: Mindenható Úristen, ki egyedül vagy szent... Aztán a diakónus mondja: Katekumenek, békében távozzatok!”³⁹ – Így tehát látható,

³⁷ *Const. Ap.* II,59,3, in METZGER, M., *Les Constitutions Apostoliques*, tome I, livres I et II, (Sources Chrétiennes 320), Paris 1985, 324-325.

³⁸ *Const. Ap.* VIII,35,2, in FUNK, F. X., *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, vol. I, Paderborn 1905, 544-546.

³⁹ *Const. Ap.* VIII,6-9, in FUNK, *op. cit.*, 478-480.

hogy megtörtént a katekumenek elbocsátása, s előtte volt a diakónus könyörgése.

Az alkonyati istentiszteletre és a reggeli istentiszteletre vonatkozóan máshol azt tartalmazza a szöveg, hogy a katekumenek és a hívők közé nem tartozók elbocsátása után „a diakónus ezt mondja: Összes hívők, könyörögjünk az Úrhoz! Az első ima után ezt mondja: Ments meg és őrizz meg minket, Isten, Krisztusod által. Felállva, kérjük az Úr kegyelmét és könyörületesességét, a békesség angyalát, lelkünknek minden hasznosat és jót, hogy életünket keresztény módon végezzük be, ezen estét és éjszakát békességben, bűn nélkül töltsük el, hogy életünknek hátralevő részét megszegyenítetlenül töltsük el, önmagunkat, egymást az élő Istennek ajánljuk az ő Krisztusa által.”⁴⁰ Ezután a püspök elmondja a záró imádságot és a befejező áldó imát, a diakónus pedig mindenkit a „Békében távozzatok!” felszólítással bocsát el.

Aranyszájú Szent János beszédei világosan tanúsítják – amint már a patrisztikus részben is láttuk –, hogy a „békesség angyalára” vonatkozó diakónusi könyörgések ekkor már liturgikus használatban voltak. Valószínű, hogy a könyörgés a katekumenekre vonatkozik, nem pedig a hívekre, mert a katekumenek azok, akiknek a diakónus többes szám második személyben szól. Amikor viszont a hívekhez fordul, akkor többes szám első személyben hangzik el a mondanivalója, hiszen ő maga is a hívek közé tartozik.⁴¹ Mindenesetre Aranyszájú Szent János antióchiai írásai között nincs olyan, amely világosan tanúsítaná a „békesség angyaláért” való könyörgés biztos helyét a Szent Liturgiában. Annyi azonban mégis meg tudható tőle, hogy a katekumenekért mondott imádság az elbocsátásuk előtt kapott helyet a liturgiában. Konstantinápolyban mondott homíliái, amelyek utalnak a „békesség angyalára”, csak azt bizonyítják, hogy a konstantinápolyi *Nagy templom* liturgiájában valahol jelen volt, de hogy pontosan hol, arról nem beszél. Így a pontos helyéről nem lehet biztosat mondani.

Összefoglaló megállapításként csupán annyi szűrhető le a dokumentumokból, hogy a „békesség angyala” könyörgést, illetve „ekténiát” eredetileg is használták a liturgiában, de különféle összefüggésekben; vagyis különböző kérésekkel kombinálták, így a befe-

⁴⁰ *Const. Ap.* VIII,36, in FUNK, *op. cit.*, 544.

⁴¹ Vö. PAVERD, *op. cit.*, 210.

jezű áldást és a katekumenek vagy a hívők elbocsátását megelőző részekkel variálták.⁴²

2/ A Szent Liturgia

Az a „t»seij, vagyis a „békesség angyaláért” való „ekténia” különösen illik a katekumenek könyörgéseihez, akik a keresztségre való felkészülési idő alatt nagyonis segítségre szorultak a sötétség erői ellen. A katekumenátus ilyen értelmezésében teljesen érthető, hogy a liturgiában megjelent az a kérés, amely a „békesség angyaláért” szól. Az öskeresztények úgy vélték, hogy az angyalnak különös befolyása van az emberi gondolatokra és a képzeletre. A jó angyal befolyására pedig szinte égető szüksége volt azoknak, akik még nem részesültek a keresztségi ördögűzés szertartásában, és a gonosz lélekkel még nagy harcot kellett folytatniuk.

Aranyszájú Szent János homíliái alátámasztják azt az elgondolást, hogy a „békesség angyala” kérések között a katekumenekért könyörgő imában valóban egy élethelyzet szerepelt eredetileg. Amint már láttuk, a homíliák említik a „békesség angyalát”, és ezek a katekumenek fölött mondott imákkal vannak kapcsolatban.

Ezért az *aiteszeiszt* tekinthetjük az *Apostoli Konstitúciók* alapján a reggeli és esti istentiszteletben a hívők elbocsátása előtti záró könyörgésnek. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy miért nem mondták ezt a felvilágosulandók és a bűnbánók elbocsátása előtt a Szent Liturgiában. Lehetséges, hogy azért történt így, mert a felvilágosulandókért imádkoztak (emlékeztetőül a „békesség angyala” könyörgésre, amelyben a katekumeneket felszólították a felállásra, s arra, hogy a hívőkkel együtt imádkozzanak) és mert a bűnbánókat úgy tekintették, mint résztvevőket – egyelőre még bizonyos kikötésekkel ugyan – a hívők imádságaiban.⁴³ Valószínű az is, hogy ezt csak egyszer mondták el a katekumenekért szóló könyörgés után, s az összes többi csoportnál azért hagyták el, hogy a túl sok ismétlést el tudják kerülni.⁴⁴

A „békesség angyala” könyörgés tehát egy olyan elbocsátás forma, mint amilyen a „Békében távozzunk!”, vagy a békecsók, amelyek mindig lezártak egy szertartást.

⁴² Vö. TAFT, *op. cit.*, 318.

⁴³ Vö. PAVERD, *op. cit.*, 212.

⁴⁴ Vö. MATEOS, *op. cit.*, 158.

Ez a szakasz a mindennapi életünk liturgikus ünnepléséből ered, s ez az, amiért az angyal segítségét kell kérnünk, aki békében vezet bennünket, és a napot is békességessé teszi; eszkatologikus, emlékeztető figyelmeztetés, amely a keresztyén élet várakozással eltelt reményét ébreszti.⁴⁵ A hívők imája után a liturgiában ezt nem találjuk meg, éppen azért, mert a hívők liturgiája még nem ért véget.

Ebben az összefüggésben észre kell vennünk, hogy a nagybemenet előtti könyörgés-sorozat, amely a teljes *szünapténak*, vagyis a hívőkért szóló könyörgések ősi formájának maradványa, nem tartalmazza a befejező „τῆς Παναγῆς...” (a legszentebb Istenszülőre vonatkozó) részt. Igaz, a legkorábbi forrásokban, ahol a *szünapté* még nem volt lerövidítve ezen a helyen, ez a *Triszágionhoz*, vagy pedig a liturgia elejére került.⁴⁶ S ez valószínűleg azért maradt el itt, mivel az *aiteszeisz*, a liturgia végére került, amikor már a híveket kellett elbocsátani. A bizánci liturgia befejező könyörgésében a „békesség anyala” előtti legelső kérést az ősi, a szentáldozás utáni hálaadó imát bevezető „önmagunkat, egymást és egész életünket” felkiáltással egészítették ki. Valójában ez lenne az egyetlen hely, ahol a hívők liturgiájában ezt a kérést ki lehet fejteni.⁴⁷

Hogy mégis jelen van más könyörgésekben – mint például a liturgia kezdő nagy ekténiájában –, az azzal magyarázható, hogy azok a kései hozzátoldások idejéből származnak, amikor a befejező felszólítás a legszentebb Istenszülőről való megemlékezéssé vált, és azóta a bizánci tradícióban szinte minden kérő ekténiát ezzel zárnak.

Valamennyi korai forrásban úgy jelenik meg az *aiteszeisz*, mint a katekumenek fölött végzett könyörgés, vagy pedig mint az istentisztelet végén található hívőkért szóló könyörgés. Éppen ezért magyarázatra szorul, hogy miként jelent meg a Szent Liturgiában a nagybemenet után. Úgy kellene tehát tekintenünk ezt az ekténiát és benne a „békesség anyala” kérést, mint ami egykor a nagybemenet előtt volt a könyörgésekben; azokban a könyörgésekben, amelyek lezárták a katekumenek liturgiáját. A konstantinápolyi Nagytemplom istentiszteletében is így szerepelt: lezáró rész volt, de ott a hívők könyörgéseit zárta le ez a rész.

A bizánci egyház mai eukharisztikus liturgiájában szereplő *aiteszeisz* magyarázatához a *Barberini Gr. 336.* kódex nyújthat némi

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Vö. TAFT, *op. cit.*, 321.

⁴⁷ Vö. MATEOS, *op. cit.*, 159.

segítséget. Ez a kódex utal a Miatyánk előtt jelen lévő *aitezscheisze*, a nagybemenet utánra viszont nem. A könyörgés elhelyezkedésében mutatkozó bizonytalanság arra enged következtetni, hogy a könyörgés ez utóbbi helyen – tehát a nagybemenet után – tulajdonképpen nem is ősi része a liturgiának. A könyörgést bevezető felszólítás árulhatja el eredeti helyét, amely az istentisztelet befejező szakaszát jelenti.

Itt az Előremegszentelt Áldozatok Liturgiája is nyújt némi támpontot, amely az alkonyati istentisztelet és a Szent Liturgia megfelelő részeiből összeállított ünnepélyes áldoztatási szertartás. A „békesség angyla” szempontjából azt a közvetítő szerepet játszhatta, hogy ezáltal a „békesség angyla” kérések a Szent Liturgiába kerültek, először a Miatyánk elé, majd pedig – később – a nagybemenet utánra. Mindenesetre azt kell megállapítani Robert Taft professzorral,⁴⁸ hogy közvetlen bizonyítékok hiányában nem lehet teljes biztonsággal eldönteni, hogyan, mikor és miért került a Szent Liturgiában a jelenlegi helyére a „békesség angyla” kérés.

3/A kérés tartalma

Az eddig el nem dönthető kérdést félretéve, hogy tulajdonképpen a hitjelöltek vagy a hívók kéréseihez kapcsolódik-e a „békesség angyalának” kérése, érdemes a tartalmát is megvizsgálni.

Tényként kezelve tehát azt, hogy a jelenlegi gyakorlat szerint kétszer is előfordul a Szent Liturgiában ez a kérés, illetve ima-füzér, elfogadhatjuk a következő megállapítást: „A Keleti Egyház nem feledkezik meg... gyermekei lelkének és testének, amelyeket annyi veszély fenyeget, mindennapi szükségeiről sem, és ezért a nagy bemenet után, majd a Miatyánk előtt kétszer is elmondhatja a kérő-ekténiát.”⁴⁹ A nap tökéletes, szent, békességes és vétek nélkül való eltöltésének kérése után következik a „békesség angyalának” kérése. Erre különösen is szükség van, hiszen ez isteni kegyelem és segítség nélkül lehetetlen.⁵⁰

A Szent Liturgiával foglalkozó, illetve kommentárját adó művek – mint a patrisztikus utalások nagy része is – főleg őrangyalt látnak a „békesség angyalában”. Mégpedig olyan őrangyalt, akinek oltalmazó

⁴⁸ Vö. TAFT, *op. cit.*, 349.

⁴⁹ GULOVICS, A., „A békesség gondolata a görög liturgiában”, in *Keleti Egyház* 12 (1940) 257.

⁵⁰ Vö. IVANCSÓ, I., „A béke gondolata a bizánci liturgiában”, in *A Katolikus Szó Kalendáriuma* 1986, Budapest 1986, 134.

tevékenysége túlmutat a könyörgés szövegének kérésén, mert nem csak az adott napra vonatkozik, hanem az egész életre.⁵¹

Valóban, a keresztények a legkorábbi időktől kezdve hitték és hiszik, hogy a gonosszal szembeni küzdelmükben az őrző angyalok segítik őket. Krisztus maga is figyelmeztet, hogy ne botránkoztassuk meg a kicsinyeket: „Mondom nektek: angyalaik az égben szüntelenül látják mennyei Atyám arcát”.⁵² Az angyal nem mindenütt jelenlévő lény, de szellemi természeténél fogva semmilyen partikuláris helyhez nincs kötve, és befolyását bárhol tudja gyakorolni, ahol cselekszik, mégis a mennyben marad.⁵³ Bár azt lehetetlen megmondani, hogy pontosan milyen módon és cselekedetének melyik pillanatában érezteti magát lelkünkben az őrző angyalunk, mégis, a legősibb hagyomány szerint és a Szentírás tanúsága alapján az angyalok mindig jelen vannak az életünkben, hogy védelmezzenek bennünket, és őrizzék a menny felé vezető lépteinket. Isten egész életutunk folyamán egy angyalt ad mellénk, hogy velünk legyen, kísérjen bennünket, mint ahogy Rafaelt küldte, hogy Tóbiást kísérje. Ez az angyal folyton figyelmeztet bennünket a veszélyekre, és arra bátorít, hogy Isten törvénye és akarata szerint éljünk. Isten szerető kedvességével felvértezve, megosztja velünk bölcsességét, amikor a miénk kevésnek bizonyul.⁵⁴ Egyszóval, ő valóban „hűséges vezetőnk, lelkünk és testünk őrzője”.

Befejezés

A szentírási, patrisztikus és liturgikus szövegek alapján nem lehet pontosan megfogalmazni, hogy valójában ki a „békesség anyala”; tevékenységére vonatkozóan azonban már több ismeretet lehet szerezni. Éppen a neve alapján is látható ez: a békességet munkáló, előmozdító szellemi lény ő.

⁵¹ Vö. SOLOVEY, M. M., *The Byzantine Divine Liturgy. History and Commentary*, Washington 1970, 240. – A szerző ugyanakkor arra is utal, hogy a liturgiának ez a kérése az ősegyház hitét is kifejezi: már ekkor meg voltak győződve arról, hogy minden egyes keresztény ember mellé rendeltetett őrző angyal, aki vigyáz rá testileg-lelkileg egyaránt.

⁵² Mt 18,10

⁵³ Vö. KUCHAREK, K., *The byzantine-slav Liturgy of St. John Chrysostom. Its Origin and Evolution*, Ontario 1984, 512.

⁵⁴ *Ibid.*

Puskás Bernadett

IKONOSZTÁZIONJAINK HAGYOMÁNYAI III. AZ IKONOSZTÁZION-SZERKEZET ÉS A BAROKK

A XVII. század elején megkezdődött szemléletváltozási folyamat a XVIII. század elejére a Kárpát-vidéken általánosan elterjedtté tette a nyugati esztétikai felfogást. A régi, sokszor nem egyszerre készült ikonokból összeépített ikonosztázionokat a XVIII. század elejétől szinte mindenhol lecserélésre ítélték. Helyükbe új, egyszerre készült ikonokból és *egységesen kialakított* építményből álló *ikonosztázionokat* kezdtek állítani, ami az ikonosztázion és az ikon szerepének már csupán felületes ismeretéről és a keleti képteológia elfelejtéséről tanúskodik.¹ A munkácsi egyházmegyében a változások jóval lassabban jutottak érvényre.

1. Archaikus megoldások továbbélése

Az új típusú ikonosztázion mellett számos helyen, főként kisebb falusi templomok ikonosztázionjain még a XVIII. század második felében is az *archaikus* megoldások éltek tovább. A Felvidéken Sáros megyében több, a XVIII. század második felében-utolsó negyedében épült templomban, így *Rovón* (1782.), *Krajna-Csarnón* (XVIII. század közepe), *Korejócon* (1764), *Kozsányban* az archaikus, középkori két ajtós ikonosztázion-szerkezet készült a már a XVII. század végére általánosan elterjedt szimmetrikus három ajtós forma helyett.² Sajátos, hogy ezekben a templomokban a térelosztás archaikus megoldásai gyakran egy középkori tradíciókat idéző alaprajzzal összekapcsolódva jelentek meg. A kétajtós ikonosztázion-szerkezet a háztemplomokat idéző, *poligonális* szentélyű templomokban valósult meg. Ez a kapcsolat az építészeti és

¹ SZANTER, Z., „XVII-wieczne ikony w kluczu muzyńskim”, in *Polska Sztuka Ludowa* XL,3-4 (1986) 193.

² A műemléki feltárások során készült felmérési alaprajzokat lásd КОВАЧОВИЧОВА-ПУШКАРЬОВА, Б. – ПУШКАР, І., *Дерева́ні церкви східного обряду на Словаччині*. Науковий Збірник Музею української культури в Свиднику – (5. Annales Musei culturae ukraineensis), Svidník 1971, 366, 192, 179, 188. Kisgyertyánosban (XVIII. század első fele) az előző században épült Rózsadombhoz (1658) hasonlóan olyan 3 ajtós ikonosztázionszerkezet készült, melynek középső tengelye kissé délre tolódik ki a 2 ajtós szerkezetek analógiájára.

liturgikus tradíciók alakulásának folyamatában a kettő szoros összefüggését jelzi. Kárpátalján is számos, az előző század gyakorlatára utaló ikonosztázion állt még a XVIII. század derekán. Az Olsavszky Mánuel püspök vizitációja során készült jegyzőkönyvek számos templomban rögzítik ezt. Tanúságuk szerint többek közt Máramarosban, Ugocsában több templomban az ikonosztázion felső sorai (itt mindig apostolokat említene) vászonra festettek voltak vagy hiányoztak.³

2. Architektúrális jellegű ikonosztázion-konstrukciók

A XVIII. századtól az ikonosztázion-szerkezet a XVII. századi lapos keretkonstrukcióhoz képest még jelentősebb kiterjedésű építménynyé nőtt, jellegzetes ikonkeretformákkal és ornamentikával. Az ebben az időszakban elkészült teljes szerkezetek nagyrésze – a XVII. század végére kialakult klasszikus formában – általában 4-5 soros, 3 tengelyes, késő barokk, gazdagon tagolt architektúra lett. Szerkezeti felépítésében gyakrabban a *fríz* és néhol a beszögelésekkel *emelkedő konstrukciók* változatai fordulnak elő.⁴

A XVIII. század első felében készült a *dobroszlávai* (1705), a *bujáki* (1733), a *niklovai* (1731), a *ciglai* (XVII35), a *veneciai* (1736) barokk ikonosztázion, a hagyományos négy soros, néhol predellaképekkel kiegészített felépítmény szerint.

A párkányokkal vízszintes sorokra tagolt fríz szerkezetek függőleges tagolását áttört faragású oszlopok alkotják. Ezeket, ahogy a XVIII. századi ikonosztázion-szerkezet egészét, gazdag ornamentika borítja, melyben szimbolikus jelentésénél fogva a szőlőfürtökkel díszített inda, illetve az akantusz a domináns.⁵ Az aranyozott, színes lakkokkal

³ Vö. ГАДЖЕГА, В., „Додатки к історії Русинов и руських церковей в Марамороше”, in *Науковий Збірник Т-ва Просвіта* I. Ужгород 1922, 140-226; ГАДЖЕГА, В., „Додатки к історії Русинов и руських церковей в Ужанской жупе”, 1-2., in *Науковий Збірник Т-ва Просвіта* II. Ужгород 1923, 1-64; III, 1924, 155-239.; ГАДЖЕГА, В., „Додатки к історії Русинов и руських церковей в жупе Угоча”, 1-2., in *Науковий Збірник Т-ва Просвіта* IV Ужгород 1925, 117-176; V. 1927, 1-62; ГАДЖЕГА, В., „Додатки к історії Русинов и руських церковей в був. жупе Земплинскойой”, 1-5., in *Науковий Збірник Т-ва Просвіта* VII-VIII. Ужгород 1931, 1-167; IX. 1932, 1-67; X. 1934, 17-120; XI. 1935, 17-182; XII. 1937, 37-83.

⁴ Vö. ЯРЕМА, В., „Традиції і нововведення у побудові іконостасів XVII та XVIII століть у Західних областях України”, in *Православний Вісник* (Львів) 5-6 (1961) 10.

⁵ A jelentősebb együttesek esetében Galiciában az egész faragás aranyozott volt korábban a XVII. század második felében. ЯРЕМА, *op. cit.*, 1961, 12.

lazúrozott faragások közti hátteret élénk piros, zöld, vagy sötétszürke színnel márványutánezatúra festették (*Sátorajaiújhely*, XVIII. század második fele).⁶ A XVII. század klasszikus reneszánsz motívumait a XVIII. században barokk, néhol rokokó motívumok váltották fel: voluták, kagylók, napraforgó, keresztrácsoszat, kartusok.

A század második felében épített ikonosztázionok többsége is ebben a széles körben ismert és kért formában készült, mely a következő század ikonosztázion-építészetére is meghatározó hatást gyakorolt.

Kevésbé volt elfogadott a munkácsi egyházmegyében a korábbi hagyományoktól eltérő, barokkos mozgalmasságot tükröző, megtört párkányokkal lépcsőzetesen emelkedő sorokból épült szerkezet, mely inkább a Kárpátok túloldalán volt ismertebb (Zavadiv, XVIII. század első fele). Bár e kimondottan barokk felépítménytípus szerint – felirata szerint 1784-re – készült el a *huklivai* ikonosztázion is. (2. ábra)

3. Az ikonográfiai program és a kompozíció módosulásai

A XVIII. században az ikonosztázion *Alapképei* széles kiülésű, megtört párkányokkal díszített, hangsúlyos építészeti jellegű ikonkereteket kaptak, melyeket a XVII. század végétől gyakran fülek, kartusok díszítenek (pl. *Mirolya*, *Kálnarosztóka*, *Baktakék*).⁷ Néhol még a frízszerű sorokban, az ünnepsorban is különböző méretek és formák váltakoznak. Az ikonosztázion-építmény a sajátos, barokk oltárokat idéző keretek, gazdag faragványok, változatos formák révén egyre dekoratívabbá, mozgalmasabbá vált.

A XVIII. századi ikonosztázion ikonográfiai programjában az *Ünnepsor* már stabilan 12 ikonból állt, melyek többnyire a 12 főünnepet ábrázolják.⁸ A XVIII. század második felétől néhol csökkenő tendencia is jelentkezett: a kisebb ikonosztázionokon 6 jelenetessé redukált *Ünnepsor* található. Galíciában a kiépítettebb, soksoros ikonosztázionokon az ünnepsor alatt egy újabb ikonsor, a *Virágos Triód sora* jelent meg a

⁶ Restaurátori vélemény alapján (Szutor Katalin) hasonló jellegű volt a mára átfestett máriapócsi ikonosztázion felépítménye is. Elképzelhető, hogy a klasszicizáló ízlés szerint csontszínűre átfestett ungvári ikonosztázion szerkezet is sötétebb tónusú, márványutánezatú lehetett.

⁷ SZANTER, *op. cit.*, 129.

⁸ A XVII. század második felében a nagyobb ikonosztázionokon az ünnepsor 13, 16, 14 jelenetes is lehetett, ekkor a Jézus találkozása Simeonnal, Szent Kereszt felmagasztalása ünnepeket kapcsolták a 12 főünnephez.

Húsvét és Pünkösd közti vasárnapok evangéliumi eseményeinek ábrázolásaival.⁹ Ezt a ritka ikonsor a *nyírparasznyai* ikonosztázionon a próféta-sor feletti kartusokban jelenik meg. Ennek a beiktatott sornak a kivételével az ikonosztázion felépítménye a XVIII. században nem változott.

Az *Alapképekéhez* hasonló hangsúlyos, áttört párkányzatú keretben megjelenő *Krisztus-Főpap* ikon – mely így méretében is kiemelkedik az *Apostolok sorából* – a XVIII. század elejétől a Megváltót szinte kizárólag főpapként, szakkoszban és mitrában ábrázolja, mint a „nagy eljövendő ég főpapja”.¹⁰ A XVIII. századi ikonosztázionon változatosabbá vált a felső sorok alakjainak a megkomponálása. Az *Apostolok* gyakran ún. barokk ritmusban, egy táblán kettesével jelennek meg, a *Próféták* hármásával piramidális csoportokat alkotnak. *Nyíracsdon* az ősi hagyományra visszautaló *Istenszülő a Jel*-ikon a *Prófétasor* központi ábrázolása (1792). A felépítményt *Kereszt, Keresztrefeszítés* csoport, néhol a Szavaof, az *Ősöreg* ábrázolása zárja (*Darva*). A kereszt az ikonosztázion felső záródásán gazdagon megmunkált, áttört faragású, szőlőindás, vagy akantuszos motívumok közt jelenik meg. A vele azonos ornamentika egy másik hangsúlyos helyen, a *Királyi kapun* is megismétlődik.¹¹ A *Királyi kapu* változatos növényi ornamentikából, ill. szőlőindából álló faragványaihoz ebben az időszakban újabb motívumok is hozzákapcsolódnak, először dekorációs céllal (a növényi indát tartó kéz vagy váza), majd tartalmi jelentésgazdagítás céljával (sárkányok vagy madarak, melyek szájából indul a szőlőinda), ill. Jessze ülő vagy fekvő alakja, az oldalából induló fával (*Uzsok*).¹² A fent piramidális vagy félköríves lezárású ikonosztázion-kompozíció homlokzatjellegűvé vált, melyet megtört párkányzatok, áttört faragású szőlőindás oszlopok és különböző formájú ikonkeretek tagolnak.

4. A művészeti kapcsolatok érvényesülése – Máriapócs

A Kárpát-vidéki művészeti kapcsolatok sajátos ötvöződésének egyik kiemelkedő példája a máriapócsi ikonosztázion felépítménye (XVIII. század közepe).¹³ Az ikonosztázion a balkáni szerkezetekhez

⁹ Vö. ЯРЕМА, *op. cit.*, 1961, 12.

¹⁰ Vö. ЯРЕМА, *op. cit.*, 1961, 13.

¹¹ Vö. ЯРЕМА, *op. cit.*, 1961, 11.

¹² Vö. ДРАГАН, М., *Українська декоративна різьба XVI-XVIII ст.*, Київ 1970, 78-91.

¹³ A máriapócsi ikonosztázion építésével kapcsolatos adatokat lásd PUSKÁS, B., „A máriapócsi kegytemplom és bazilita kolostor”, in *Művészettörténeti Értesítő* XLIV,3-4

hasonlóan hangsúlyosan frízes felépítésű, függőleges osztását csupán az ikonokat elválasztó áttört faragású féloszlopok adják meg. Vízzintesen olyan, a szokásosnál szélesebb és gazdagabban faragott inda- és virágtó-motívumos párkányzatok tagolják sorokra, melyeknek párhuzamai a *moldvai* diszes faragású, frízes felépítésű ikonosztázionok közt ismeretek.¹⁴ A korabeli Kárpát-vidéki ikonosztázionoktól eltérően itt hiányoznak az ajtók által kijelölt függőleges tengelyek és az azokat hangsúlyozó faragványok. A *Királyi kapu felett* húzódó központi tengelybe helyezett ikonok is alig szélesebbek a sorok többi darabjaitól.¹⁵ A moldvai kapcsolatokra utal az ikonosztázion csúcsán a *Keresztrefeszítés-csoport* mellékalakjainak ripidion-formájú táblákon való megfestése, illetve az egész felső szakasz kialakítása, melyben a munkácsi egyházmegyében kevésbé ismert témák és motívumok is megjelennek. A nyolc *prófétamedaliont* körülfogó, aranyozott, áttört faragás központi motívuma két, feltekintő ezüstözött *sárkánykígyó*, melyeknek moldvai, ill. italogörög előképei is vannak.¹⁶ Összefonódott farkuk alkotja az Életfa-szerűen kibomló egész felső egység alapját: az itt kialakított kis medalionban jelenik meg az ószövetségi előkép, a *Cethal gyomrából kiugró Jónás*, mely fölé egy griffszerű madárpár emel koronát. A gazdag, leveles indaornamentika ebből a motívumból indul ki és veszi körül az Életfa törzsén következőként megjelenő, a *Ravatalon fekvő Krisztust* ábrázoló félköríves mezőt, amely a galíciai XVII-XVIII. századi ikonosztázionok *Keresztfa alatti* szokásos ábrázolása (pl. Zavadij).¹⁷ Az ábrázolás fölé két angyal emel az előzőhöz hasonló koronát,¹⁸ melyhez az a faragott szegélyű kereszt-tábla kapcsolódik, melyen *Krisztus a kereszten* függő alakja jelenik meg.

(1995) 169-190.

¹⁴ Lásd többek közt Arnota kolostor ikonosztázionját (1706). Vö. WENDT, C. H., *Rumanische ikonomalerei*, Eisenach 1953, 15. kép.

¹⁵ Eredetileg Pócson is ebben a tengelyben, a *Királyi kapu* feletti szakaszban kapott helyet hagyományosan (lásd Pocsajiv) a kegykép.

¹⁶ Többek közt lásd Jassy, Golis-templom *Keresztrefeszítés csoportja*, XVIII. század. (WIDDER, 1970, 171. kép).

¹⁷ Más galíciai ikonosztázionokon ez az ábrázolás az *Ünnepsorban*, az *Utolsó vacsora* központi jelenetének a helyettesítésére is megjelenhetett. Lásd Dnisztryk Holoveckij, 1654.

¹⁸ Kontúr szerint körbevágott táblákra megfestett ülő angyalok jelentek meg a keresztfa lábánál a lipiei ikonosztázionon (XVII. század második fele, Lengyelország). Vö. PUSKÁS B.: *Kelet és Nyugat között. Ikonok a Kárpát-vidéken a 15-18. században*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 1991. július-szeptember. (Kiállítási katalógus), Budapest 1991, Kat. 54.

5. A szobrászati díszítés előtérbe kerülése a XVIII. század második felében

A XVIII. század közepétől a Kárpát-vidéki ikonosztázion-szerkezetben, elsősorban a galíciai nagyobb központokban, kolostorokban épült ikonosztázionokon egyre hangsúlyosabbá vált a faragott ornamentika, mely jelentőségében lassan szinte átvette az elsőbbséget az ikonok felett. Képzett faszobrászok sora, elsősorban a zsolkvai műhely tagjai egy sor mintaadó együttest teremtettek a Kárpát-vidéki ikonosztázionok fáfaragói számára.¹⁹ A munkácsi egyházmegyében az ebben az időszakban egyik kiemelkedő jelentőségű együttesként épülő máriapócsi ikonosztázionban e felfogás hatása csak részben, egyes motívumok beiktatásában mutatkozik meg. Az ikonosztázion gazdagon faragott felépítménye jellegében inkább a déli kapcsolatok érvényesülését jelzi ebben a műfajban, hasonlóan a korabeli kőtemplom-építészetben megnyilvánuló hatásokra.

A XVIII. század utolsó negyedétől a munkácsi egyházmegye paróchiális templomainak ikonosztázionjain a barokk jegyek mellett a rokokó stílusjegyek is megjelentek. A Felvidéken több rokokó ikonosztázion is épült, melyet fő motívumként a tarajos kagylójellegű keretforma jellemez (*Jedlinka, Zboj, Királyi kapu Bukócról*). Az Kárpát-vidéki ikonosztázionok ornamentikájában a XVIII. század végén megjelenő klasszicista jegyek, szalagmotívumok, sima oszlop, szalagok, a munkácsi egyházmegyében a XVIII-XIX. század fordulója után tűnnek fel.

A XVIII. században az ikonosztázion továbbra is különös hangsúllyal uralta a templombelsőt. Ugyanakkor ebben az időszakban a görög katolikus templomokban is egyre gyakoribbakká váltak az önálló ikonok számára készült oltárkaszerűen megformált kivot-keretek, melyeket a templom különböző részein helyeztek el. Építményük sokszor az Alapképek kereteivel vetekedő, gazdag faragással díszített, megtört párkányzatú forma.²⁰

A XVIII. század végére egyre erősebb latinizálási tendenciák jelennek meg a Kárpát-vidék ikonosztázionépítésében, melyeknek elsődleges propagátorai a bazilita szerzetesek voltak. A legdrasztikusabb változások Galíciában érték a Kárpát-vidéki ikonosztázionot. Akkor,

¹⁹ Vö. ДРАГАН, *op. cit.*, 96-115.

²⁰ Vö. ЯРЕМА, *op. cit.*, 1961, 12.

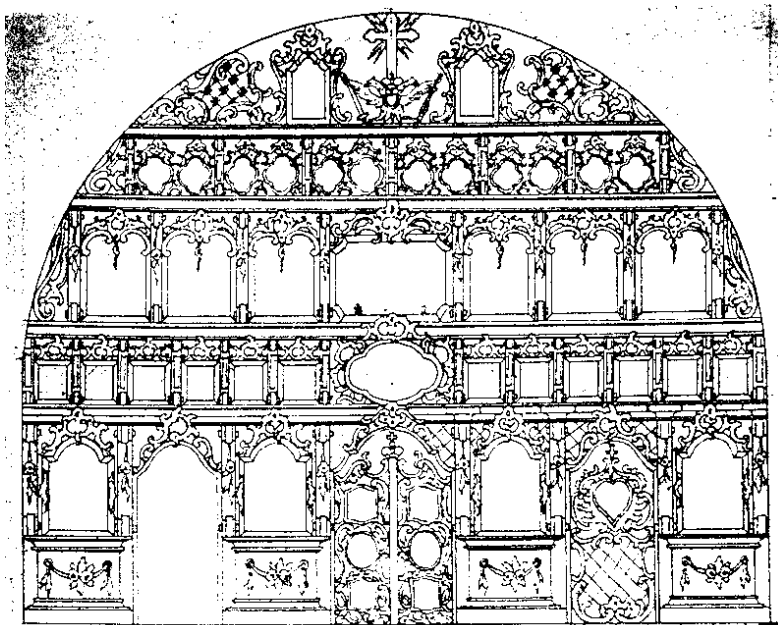
amikor a munkácsi egyházmegyében csupán a keretek szobrászi díszítése ismert (puttó fejek a *runinai Alapképeken*) illetve a domborműjellegű faragványok elsősorban az ikonosztázion-ajtókon jelentek meg, a Kárpátok túloldalán az ikonosztázion fokozatosan felbomló építményébe néhol szobrok (Apostolok), egyre plasztikusabb faragások is kerültek (pl. domborműszerűen faragott *Diakonus kapu* Mihály arkangyal alakjával, Krehovicsi, Galícia 1770-es évek).²¹ Galíciában erre az időszakra az ikonosztázion hagyományos, keleti liturgikus szerepe – akár az eredeti szentélyrekesztő jellege, akár a képteológiában kialakult jelentése – olyannyira másodlagossá vált, hogy nyugati gyakorlat mintájára, fokozatosan a főoltárt kísérő felépítménnyé minősítik át.²² A jelentésváltozások nyomán felépítménye is néhol átalakítást szenvedett el. *Királyi kapu* nélküli nyitott, baldachinos oltárt láttató szerkezetté vált, amelyben – a monstrancia elhelyezését tartva elsődlegesnek – a *Királyi kapu* nyílásába háromlépcsős építményre helyezett cibóriumos oltár került (Lengyelország). Az ilyen latinosított ikonosztázion legnevezetesebb példája a lvovi Szent György székesegyház atomizált felépítménye (1770-1780-as évek, ikonok: többek közt Luka Dolinszkij; faragványok: többek közt Seb. Feisinger), ahol szinte minden korábbi szerkezeti formát teljesen átalakítottak, a sorokat redukálták. Az ikonok a szentélyben önállóan felakasztott szentképekké váltak.²³

A munkácsi egyházmegyében az eredeti ikonosztázionfunkció értelmezésének megváltozását az a XVIII. század utolsó negyedében megjelenő gyakorlat jelzi, hogy az egységes templomi berendezés kialakításának programjába iktatják megtervezését. Erre utalnak azok a fennmaradt tervek, amelyek csak az épített-faragott szerkezetet ábrázolják, melyekbe nyilvánvalóan másodlagosan készülnek az ikonok (A *kamiunkai* ikonosztázion terve, Budapest, Magyar Országos Levéltár). (3. ábra)

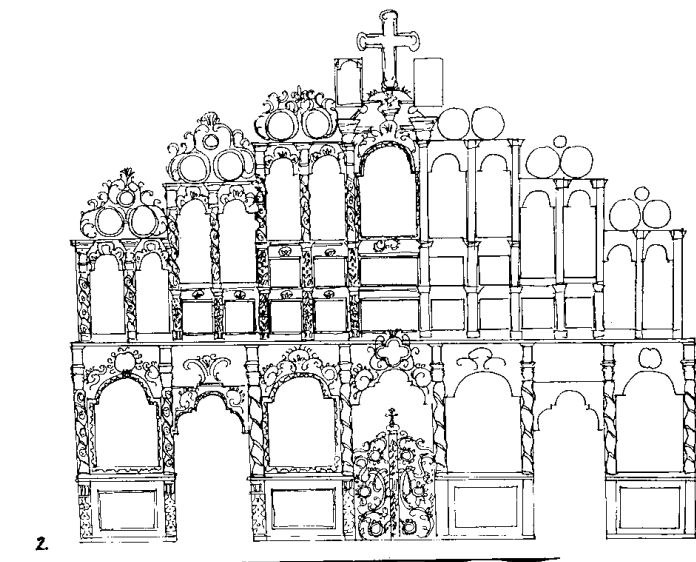
²¹ Kivételként említhető a hradiszkói *Trónoló Pantokrátor* (1740-60, Bártfa, Šarišské Múzeum) Lásd PUSKÁS, *op. cit.*, (Kelet és Nyugat) Kat. 116.

²² KOWALCZYK, J., „La latinisation de l’architecture gréco-catholique en Pologne”, in *Западноевропейски барок и византијски свет*, (МЕДАКОВИЋ, Д. szerk.), Београд 1991, 37-42.

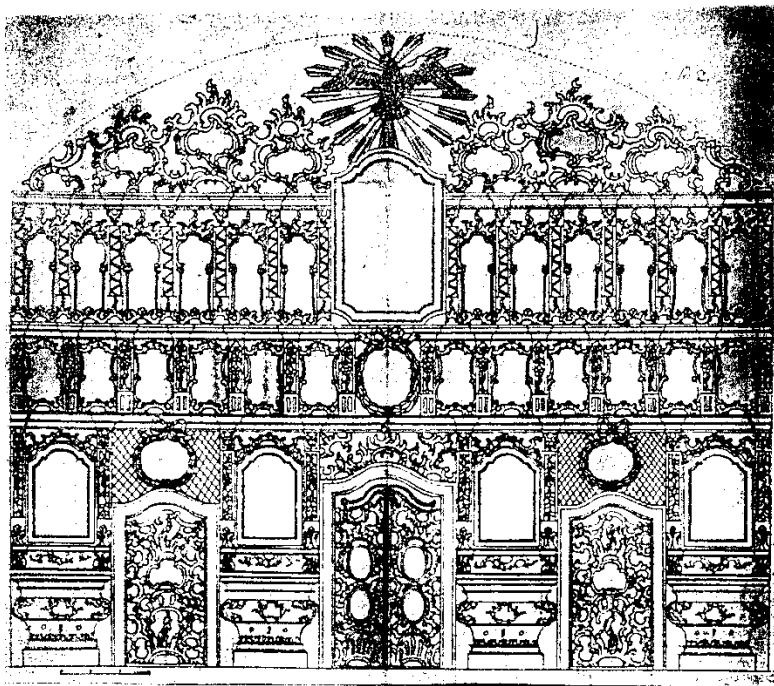
²³ Vö. ЯРЕМА, *op. cit.*, 1961, 1.

1. Ferch, J., A balsai ikonosztázion 1781, Budapest, Magyar Országos Levéltár, T. 62. 1363.

2. A huklivai ikonosztázion 1784, (Rajz: Puskás B.)

3. Scholz, J. – Letnik, J. – Kramer, S., A kamiunkai ikonosztázion 1790,
Budapest, Magyar Országos Levéltár, T. 62. 959.

Janka György

A MAGYAR LITURGIKUS NYELV ÉS A MAKÓI GÖRÖG KATOLIKUSOK

Ha egyház és politika viszonyát vizsgáljuk a XIX. században, akkor ez a magyar görög katolikus egyház sorsában a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért folytatott küzdelmet jelenti. Ez a mozgalom kronológiailag átíveli az egész századot és minden érintettet állásfoglalásra készítetett: államföket, diplomatakat, sajtót, egyháziakat és világiakat egyaránt, s végül a magyar görög katolikus egyházmegye felállításához vezetett.

A hajdúdorogi egyházmegye felállítása előtt a görög katolikus magyarok szláv és román liturgikus nyelvű egyházmegyéekben éltek. Anyanyelvük használata csak néhány templomi énekre, valamint a prédikációra szorítkozott.¹ A XVIII. század második feléig nem találkozunk a magyar liturgikus nyelv bevezetésének igényével. A magyarországi görög katolikus püspökök 1773-as bécsi szinódusán sem merült fel magyar liturgikus könyv kiadásának gondolata,² noha az egyik jelenlévő püspök, Bacsinszky András korábban hajdúdorogi paróchusként maga is lefordított néhány éneket magyarra, és ünnepeken ezeket énekellette.³ Ugyanakkor 1798. szeptember 4-i körlevelében már azt rótta fel, hogy papjainak gyermekei a szemináriumi felvételin még a nevüket sem tudják ruszinul leírni, és sem olvasni, sem énekelni nem tudnak ezen a nyelven.⁴

1793-ban *Krucsay Mihály* gálszécsi lelkész, 1795-ben *Kritsfalusi György* ungvári tanár készített Aranyszájú Szent János liturgiájáról kéziratos fordítást,⁵ s utóbbi e művével neve napjára ajándékozta

¹ UDVARI, I., (szerk.), *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészseégeinek 1806. évi összeírása*, Nyíregyháza 1990, 71-165; BENDÁSZ, I. – KOI, I., *A munkácsi görögkatolikus egyházmegye lelkészseégeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994, 5-111.

² LACKO, M., *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, Romae, 1975, 69-91.

³ FARKAS, L., *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896, 11.

⁴ Görög Katolikus Püspöki Levéltár (GKPL), Fasc. 15. N° 3.

⁵ Nyomtatásban közzétette: SZTRIPSZKY, H., *Jegyzetek a görög kultúra Árpádkori nyomairól*, Budapest 1913, 125-175.

meg püspökét, Bacsinszky Andrást.⁶ A fordítás papok számára készült, hisz a rubrikális részeket is tartalmazta.⁷ Az első nyomtatott énekeskönyv *Kerekes Demeter* szorgalmát dicsérte 1833-ban Nagyváradon.⁸

A magyar liturgikus nyelv használata azonban nem volt egyöntetű, lelkészenként és egyházközségenként is változott alkalmazásának mértéke.⁹

Nagy lépés volt a nyilvánosság felé, amikor a hajdúdorogi görög katolikusok az 1843-as országgyűléstől kérték a szertartási könyvek állami költségen történő lefordítását és kiadását. A magyar államnyelvvé emelő diéta a görög katolikusok kérését az ország nehéz anyagi helyzetére történő hivatkozással elutasította.¹⁰

Öt évvel később báró Eötvös József a sajtó fokozódó sürgetésére 1848. június 19-én jelezte Popovits Vazul munkácsi püspöknek, hogy a kormány hajlandó a fordítás anyagi eszközeit biztosítani, de ennek valóra váltását a szabadságharc eseményei hiúsították meg.¹¹

A forradalom bukása után felélénkültek a nemzetiségi mozgalmak, s ez még inkább készítette a magyar nyelvű görög katolikusokat saját identitásuk megformálására. A *Liturgikon* után megjelent a *Szerkönyv* fordítása is.¹²

A hajdúdorogiak 1863. május 22-én petíciót szerkesztettek megyéspüspöküknek, Popovits Vazulnak, és delegációt küldve kérték, hogy Istenüket „értelmesen imádhassák”, és egyházi nyelvük teljesen magyar

⁶ GRIGÁSSY, Gy., *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár 1913, 38.

⁷ A Kritsfalusi-fordítást liturgikus szempontból elemzi: IVANCSÓ, I., „A Kritsfalusi-fordítás és a mai Liturgikon egybevetése”, in *Athanasiana* 2 (1996) 61-82.

⁸ IVANCSÓ, I., „A magyar görögkatolikusság liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai”, in TIMKÓ, I. (szerk.), *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve 1912-1987*, Nyíregyháza 1987, 161.

⁹ Példa erre a hajdúdorogi lelkészek állásfoglalása, kik közül Kopcsay János paróchus (1777-1793) már csak magyarul prédikált, gyóntatott, és szolgáltatta ki a betegek kenetét. *GKPL*, Fasc. 6. N°24. és Fasc. 7. N°29.; míg az 1840-es években Lyachovics János szlávósító tendenciát képviselt, melynek következtében olyan feszültség támadt a hívek és közöttük, hogy inkább lemondott paróchusi állásáról és elhagyta Dorogot. Vö. B. PAPP, J., *Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért*, Hajdúdorog 1996, 18-23.

¹⁰ PIRIGYI, I., *A magyarországi görögkatolikusok története I-II*, Nyíregyháza 1990, II. köt., 85.

¹¹ SZABÓ, J., *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896-1912*, Budapest 1913, 172. idézi Eötvös József 2122. sz. 1848. június 19-én kelt leiratát.

¹² Csopey Antal fordította görög nyelvből. Vö. TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1971, 473.

legyen.¹³ A főpap kérésüket méltányosnak és jogosnak nevezte, ám Scitovszky primás felszólítására 1863. november 11-én utasítást adott a liturgia szláv nyelvű végzésére.¹⁴

A hajdúdorogiak nem törődtek bele ebbe a helyzetbe, és 1866 májusában közgyűlést tartottak, ahonnan felterjesztést intéztek a királyhoz,¹⁵ a primáshoz,¹⁶ a főkancellárhoz¹⁷ és a képviselőházhoz.¹⁸ A felterjesztések lényege: az idegen nyelv miatt nem részesülhetnek a vallás vigasztalásában, a közvélemény pedig nem tartja őket magyaroknak, ámbár száz éve kéri a magyar nyelvet. Válaszok ugyan nem érkeztek, de az ügy újra az érdeklődés középpontjába került.

Ebben nagy szerep jutott Hajdúdorog mellett a makói görög katolikusok törekvéseinek is, melyeket eddig éppen hogy csak említett a szakirodalom.

A makói görög katolikus egyházközség a város török utáni újjáépítése során a XVII. század végén indult fejlődésnek, s Beregből, Biharból és Szabolcsból betelepedőkkel megerősödve 1747-ben már 224 családot számlált, akik a csanádi püspök támogatásával előbb egyszerű vályogfalú, zsindeyes, majd 1776-ban kőtemplom építésébe fogtak. Az eddig magának szabadon papot választó eklézsia ekkor került a nagyváradi görög katolikus püspökség kebelébe, kegюра a csanádi püspök lett, beszélt nyelvei: ruszin, román, magyar.¹⁹

Innen az első konkrét feljegyzés 1845-ből került elő, amikor is a templom falán lévő cirill betűs ószláv emléktáblát néhány újonnan betelepült román hívő lemeszelte, s a hívek mozgalmat indítottak, hogy a templomi táblát már magyar betűkkel készítsék el újra, hogy hirdesse az építés körülményeit. (Úgymint, hogy dicső emlékezetű Mária Terézia építtette a magyar oroszok számára, kik közül 60 kaszás a mezőhegyesi birtokon két hétig ingyen dolgozott, csakhogy a királynő támogatását az intéző révén elnyerjék, ami meg is történt, s így készült el két év alatt a

¹³ A petíció szövegét közli: FARKAS, *op. cit.*, 19-23; B. PAPP, *op. cit.*, 111-113.

¹⁴ *Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zárándoklatáról*, Budapest 1901, 79. idézi Popovits püspök 4125/1863 sz. rendeletét, mely a papoknak csak az evangéliumot és az áldozás előtti imát, a kántoroknak és a népnek pedig az énekeket engedélyezi magyarul.

¹⁵ FARKAS, *op. cit.*, 24-27.

¹⁶ *Ibid.*, 27-30.

¹⁷ *Ibid.*, 30-36.

¹⁸ *Ibid.*, 36-41.

¹⁹ JUHÁSZ, GY., *Emlék a makói gör. kath. templom felszentelési 100-ik évfordulójának jubileumára*, Makó 1878, 4.

templom 1776 és 78 között.)²⁰

A magyar nyelv iránti igény másik bizonyítéka báró Erdélyi Vazul – egyébként makói születésű – nagyváradi görög katolikus püspök levele, melyet 1849. április 25-én írt Bisztray Balku Ignác parócnak.²¹ Ebben a püspök leírja, hogy Makón a román és orosz ajkú hívek között ezen szertartási nyelvek érthetlensége miatt „félreértések és balmagyarázatok” keletkeztek, s már évek óta kéri a szertartások magyarra fordítását. A püspök kitért ugyan a fordítások engedélyezése elől,²² de megengedi, hogy „a már eddig is magyar nyelven végzett szent isteni tisztelet részein kívül” ezután még az Evangélium és az Apostol is két nyelven olvassék, valamint „a mise végén közösen imádkozzanak magyarul a hazáért”.

Békés esztendők után 1866-ban került sor újabb feszültségekre. Egy körülbelül 50 fős román csoport nem akarta elviselni a 2000 fős közösség által egyedül értett magyar nyelvet.²³ A helyzet annyira kiéleződött, hogy a román érzelmű radikális csoport elsikkasztotta a templom kulcsait, így az több hónapra zárva maradt.²⁴ Papp Szilágyi József püspök kiállt a román liturgikus nyelv mellett és ezt szorgalmazta a magyarral szemben.

A hívek 1866. október 29-én püspökhöz írt levelükben így fogalmaztak: „Isten a bizonyságunk, hogy templomunkban, úgy a szorosan vett rituális énekek, mint pedig a római katolikus magyar énekek, fennállása óta a szent misében kisebb nagyobb mértékben mindig divatoztak”.

Ám az eddigi házilagos fordítást, melyet kántoruk *Barczán De-meter* készített, *Roskovics Ignác* nyomtatott énekes könyvével váltottak fel, mely elfogadottnak tekinthető a munkácsi egyházmegye gyakorlatában; egyébként is szerintük a keleti egyházban a nyelv nem képezi a rítus lényegét, tehát nem újítás, s így ragaszkodnak a magyar nyelvhez.²⁵

A püspök tilalmával szemben a makóiak az országgyűléshez fordultak. Kérvényüket a képviselőház 1867. március 16-án tárgyalta, s helyt adott panaszuknak.²⁶

²⁰ Makói Görög Katolikus Egyházközség Levéltára (MGKL), 1845. jegyzőkönyv

²¹ MGKL, 176/1849.

²² Uo., Erdélyi püspök érvei: a fordítást csak zsinat rendelheti el; ez túl nagy munka és költség lenne az egyházmegyének; valamint a háborús helyzet sem teszi lehetővé a fordítás elvégzését.

²³ MGKL., 1866. május 10-i jegyzőkönyv

²⁴ MGKL., 1867. január 27-i jegyzőkönyv

²⁵ MGKL., 1866. X. 29.

²⁶ ZELLER, Á., *A magyar Egyházpolitika I-II*, Budapest 1894, I. köt., 231.

A Kultuszminisztérium leirata alapján a Belügyminisztérium levelet intézett Papp Szilágyi Józsefhez, melyben kifejtette, hogy a liturgikus nyelv meghatározása a katolikus egyházban a Szentszék feladata, ennél fogva meghaladja a megyéspüspök illetékességi körét, és a makói híveknek meghagyták, hogy az eddigi gyakorlathoz tartsák magukat.²⁷

Papp Szilágyi József nagyváradai görög katolikus megyéspüspök 1868. január 26-án Kabay Sándor makói paróchushoz címzett levelében kifejtette a fentebbiekkel szemben, hogy az egyház vezetése a püspökre és a papokra tartozik. Miniszternek a templomon belül nincs beleszólása. Aki a püspökkel szemben a nép igaztalan kíváncsiságait részesítené előnyben, az nem igazhíttű, és számol Isten előtt! A püspök a teljesen magyar liturgikus nyelvet nem engedélyezheti, a román nyelv háttérbe szorítását nem tűrheti. Kötelezi a paróchust román tanító felvételére, aki a templomban román kántorként működik majd.²⁸

Miután a paróchus a főpásztor álláspontját a hívek elé tárta, azok 250 aláírást tartalmazó memorandumban tiltakoztak a román nyelv újbóli bevezetése ellen. Érveik szerint: 1. Makón a románt nem értik. 2. Ha a püspöknek fontosabb 10 ember, mint 250, akkor ők inkább protestánsokká válnak. 3. Ők fizetik az éneklőt (azaz kántort) adójukból, nekik énekeljen. 4. A románok egykor kizárták őket a templomból, és most sem akarnak békülni. 5. Megvan a tanító, kántor, harangozó választó joguk, jelenlegi kedves tanítójukat (Juhász Györgyöt) nem küldik el, mert „lelki üdvük követelménye a magyar éneklés”.²⁹

Ugyanakkor a hívek levelet intéztek Hajdúdorogra Farkas Istvánhoz, hogy mozgalmukat ne hagyják félbe, sőt a további lépésekhez az összes magyar ajkú görög katolikust vonják be!³⁰

Nemsokkal ezután érkezett meg március 12-i datálással a dorogiai meghívó levele az Országos Kongresszusra, s Kabay paróchus levelet írt főpásztorának, hadd mehessen el két hét szabadságra, hogy részt vehessen a Kongresszus munkájában.³¹

Megegyéspüspöke postafordultával válaszolt. Bevezetőjében Pál apostol szavaival írta, hogy mindenkinek mindene kíván lenni: a ruténak rutén, a románnak román, a magyarnak magyar. Szívesen adná hozzájárulását, de a katolikus egyház a „nemzeti külön egyházakat” kirekeszti.

²⁷ MGKL., A VKM 132/1867 és a BM. 445/1867 számú leiratáról értesítés

²⁸ MGKL., 100/1868.

²⁹ MGKL., 1868. II. 10:

³⁰ FARKAS, *op. cit.*, 43.

³¹ MGKL., 1868. IV. 2.

A liturgikus nyelvnek neutrálisnak kell lennie. Így van ez az ógörög, ószláv, de még a liturgikus román esetében is. „Maga Luther is azt fájalta leginkább, hogy a latin mise helyett a németet hozta be, és bevallotta, hogy a nép ezáltal hitetlenebb, és az istentisztelet iránt lanyhább lett.” A katolikus egyház vezetősége – miután beszámolt a magyarországi helyzetről – csak újra megerősítette a Trienti Zsinat tiltását a nemzeti nyelvek használatáról, sőt, ezt a keleti katolikus egyházakra is alkalmazza.³²

Az esztendő végére a főpásztor úgy rendelkezett, hogy vagy vegyes nyelven, meghatározott arányban végzik a liturgiát, vagy hétvégente felváltva.³³ Karácsony, Húsvét, Pünkösd első napján rutén, második napján román nyelven, de a tropárt mindkét nyelven. Vízkereszt előestéjén román, az ünnep napján rutén vízszentelés legyen. Végül a vegyes nyelvű miséket kéri a bécsi Szent Barbara, valamint a pesti ferences templom liturgikus gyakorlatának analógiájára. A magyar liturgikus nyelvet szóba sem hozta.³⁴

Az 1868. április 16-ára összehívott hajdúdorogi országos kongresszusra a püspöki tiltás miatt a makói lelkészek nem, de a hívek képviselői elmentek Szilvásy István Csanád megyei főjegyző vezetésével, kit a kongresszus is jegyzőjének választott.³⁵ Itt 33 egyházközség 220 küldötte és 20 lelkész jelent meg, 19 egyházközség és 111 lelkész levélben jelezte, hogy elfogadja a határozatokat. A kongresszusnak hármasképe volt: magyar püspökség felállítása Hajdúdorog székhellyel, a szertartási könyvek állami segéllyel való lefordítása, és a magyar liturgikus nyelv szentesítése.³⁶

A határozatok érvényesítésére Állandó Végrehajtó Bizottság alakult Farkas Lajos elnökletével, jegyző: Szilvásy István Makóról.

Az Állandó Végrehajtó Bizottság delegációkat küldött Ungvárra és Pestre. Itt petíciót adtak át gróf Andrássy Gyula miniszterelnöknek, Szentiványi korelnöknek, ki Deák Ferenc jelenlétében fogadta őket. A delegáció tagjai örömmel hallották, hogy a „haza bölcsé” mozgalmukat igazságosnak, méltányosnak és a nemzet szent ügyének nevezte. Esztergomban Simor primás is fogadta őket, kifejtette, hogy a magyar egyházmegye ügye elintézhető, de a liturgikus nyelv ügye igen hosszadalmas

³² MGKL., 310/1868.

³³ MGKL., 926/1868.

³⁴ MGKL., 150/1869.

³⁵ FARKAS, *op. cit.*, 47.

³⁶ *Ibid.*, 46-56.

lehet.³⁷

Az országgyűlés a dorogiak kérelmét soron kívül napirendre vette, és intézését a kultuszminiszterhez utalta.³⁸

1871. szeptember 19-20-i kánoni látogatásán Hajdúdorogon Pankovics István munkácsi püspök segítséget ígért,³⁹ s 1873-ban I. Ferenc József felállította a hajdúdorogi külhelynökséget. Első helynöke 1875-ben Danilovics János lett, akinek legfontosabb tevékenysége egy kilenc tagú fordító bizottság létrehozása volt. A bizottság 1882-ben Aranyszájú Szent János liturgiáját, 1883-ban a Szerkönyvet, 1890-ben Szent Bazil és az Előszenteltek liturgiáját, 1892-ben Énekeskönyvet adott ki. 1902-ben jelent meg a Melles Emil által szerkesztett Perikópás könyv.⁴⁰

1881-ben a Szentszék felszólította a munkácsi püspököt az ósláv nyelv visszaállítására a magyar egyházközségekben. Erre válaszul az Állandó Végrehajtó Bizottság elérte, hogy a Képviselőház utasítsa a kultuszminisztert egy önálló püspökség létesítése tárgyában. Trefort Ágoston megkeresésére azonban mind a magyar katolikus püspöki kar, mind a pesti teológiai kar negative válaszolt.⁴¹

Újabb fordulatot a Millennium éve hozott. Az Állandó Végrehajtó Bizottság szervezésében 100 tagú delegáció kereste fel Budapesten az országos méltóságokat (Bánffy Dezső miniszterelnököt, Vaszary Kolos primást, Wlassics Gyula kultuszminisztert és Szilágyi Dezső kor-elnököt) átnyújtva memorandumukat és a lefordított könyveket.⁴²

1896. június 27-én szintén az Állandó Végrehajtó Bizottság szervezésében a pesti Egyetemi templomban Újhelyi Andor vezetésével magyar nyelvű liturgiát mutattak be óriási sajtóvisszhanggal, ami a még a diplomáciai körök érdeklődését is felkeltette. Róma tüntetésként, a diplomaták jó része erőszakos magyarosításként látta az eseményeket. 1896. szeptember 2-án a Szent Officium letiltotta magyar nyelv liturgikus alkalmazását, amit XIII. Leó pápa szeptember 4-én jóváhagyott. A Hitterjesztési Kongregáció szeptember 26-án értesítette erről az illetékes

³⁷ *Ibid.*, 68-69.

³⁸ *Ibid.*, 71.

³⁹ B. PAPP, *op. cit.*, 35-37. A Canonica Visitatio jegyzőkönyve, 117-127.

⁴⁰ GRIGÁSSY, *op. cit.*, 57-63.

⁴¹ SALACZ, G., *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1918*, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II. Edidit Gabriel Adriányi), München, 1974. 150-151.

⁴² B. PAPP, *op. cit.*, 51-61.

püspököket. Róma döntése szintén nagy sajtóvisszhangot kapott, melybe nacionalista hangok is vegyültek.⁴³

A képviselőházban 1896. szeptember 5-én Bánffy Dezső miniszterelnök kijelentette, hogy a magyar liturgikus nyelv engedélyezése után jöhet szóba az önálló egyházmegye létrehozása, mely állásfoglalással a magyar kormány 16 évvel hosszabbította meg a várakozást.

Ugyanakkor a magyar egyházközségekben kialakult az a gyakorlat, hogy a szentmisében csak a kánont és a papi csendes imákat végezték a liturgikus nyelven, a többi részt magyarul mondták.

1897-ben Wlassics Gyula kultuszminiszter kétszer is fellépett a Vatikánnál a magyar liturgia érdekében, mindkétszer elutasításra talált.⁴⁴

Mivel úgy tűnt, hogy a mozgalom megtorpan, ezért 1898. június 20-án Budapesten Szabó Jenő főrendiházi tag vezetésével egy új szervezet bontott zászlót: a *Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottsága*. Célja a magyar szertartás elismertetése a meglévő egyházmegyei struktúrák mellett, valamint a mozgalom nacionalista jellegétől való megszabadítása. 113 paróchia, 568 filia, 134 527 hívő csatlakozott, az elsők közt a makói egyházközség is 355 aláírással.⁴⁵

Az Országos Bizottság 1900-ban a jubileumi szentév kapcsán reprezentatív zárandoklattal kívánta a magyar görög katolikusságra felhívni a figyelmet. 461 zárandok (ebből 67 pap) Vályi János eperjesi görög katolikus püspök vezetésével állt Rómában március 9-én XIII. Leó elé. Vályi püspök bátran kérte a magyar liturgia szentesítését, a pápa köszönő szavaiban e tárgykört nem említette.⁴⁶

Viszont hazatérve díszes emlékkönyv, három nyelvű emlékirat propagálta a társadalom előtt a magyar görög katolikusok összefogását.

Az Országos Bizottságnak a látványos zárandoklat ellenére be kellett látnia, hogy csak akkor van esély a magyar nyelv használatára, ha előbb magyar püspökség alakul. Így ezt helyezte előtérbe, a liturgiával kapcsolatban kompromisszumot kötött, a nemzeti nyelv latin rítushoz

⁴³ ADRIÁNYI, G., „Die Bestrebungen der ungarischen Katholiken des byzantinischen Ritus um eigene Liturgie und Kirchenorganisation um 1900”, in *Ostkirchliche Studien* Band 21, (1972) Heft 2/3, 118-122.

⁴⁴ SALACZ, *op. cit.*, 151-153.

⁴⁵ *Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zárandoklatáról*, 82-84, 161-163.

⁴⁶ *Ibid.*, 41-64. Makóról négyen vettek részt a zárandoklaton: Pallagi Imre, az egyházközség gondnoka, Gerzanics János földbirtokos, Sajtos Sándor földbirtokos, és Sonkoviccs János adóügyi főtanácsos.

hasznoló analóg használatára.⁴⁷

Közben a makói görög katolikusok sem hagytak fel a magyar liturgiáért való küzdelmükkel. Újra és újra kérték papjaikat és a nagyváradi püspököt kérelmük teljesítésére. Végül a hívek döntő lépésre szánták el magukat: 1911. augusztus 20-án Gorcsa Péter vezetésével csaknem félezen kérték Boros János paróchust a teljes magyar liturgia végzésére, aki meghajolt akaratauk előtt és püspöki jóváhagyás nélkül az ünnepi liturgiát magyarul mutatta be, melynek végén a hívek örömkönnyek között énekelték el a magyar himnusz.⁴⁸

Nem véletlen tehát, hogy a makói egyházközséget az 1912-ben létrejött hajdúdorogi egyházmegyéhez csatolták, s ettől kezdve már nemcsak érzelmileg, hanem kánonjogilag is a magyar püspökség kötelékébe tartozott. Viszont az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög lett.⁴⁹

Mivel így a régi gyakorlat maradt érvényben, azaz a papok a kánon kivételével a liturgiát magyarul végezték, a Szentszék 1922-ben, de 1938-ban is az ószláv liturgikus nyelvre kívánt volna visszatérni, de ezt előbb Miklóssy István hajdúdorogi püspök, majd Luttor Ferenc szentszéki magyar nagykövet akadályozta meg.⁵⁰

XXIII. János pápa 1960-ban a Keleti Kongregáció által kibocsátott dekrétumával csak az anafórát kérte liturgikus nyelven végezni, míg a liturgia többi részét engedélyezte a nép nyelvén mondani.⁵¹

A magyar liturgikus nyelvért folytatott hosszú küzdelem 1965. november 19-én ért véget, amikor a II. Vatikáni Zsinaton Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök a zsinati atyák jelenlétében teljesen magyar nyelvű főpapi liturgiát mutatott be.⁵²

A magyar görög katolikusok történetének minden bizonnyal egyik legszebb napja azonban 1991. augusztus 18-a lett, amikor II. János Pál pápa Máriapócson magyar nyelven pontifikálta Aranyszájú Szent János liturgiáját,⁵³ mintegy megkoronázva, de egyben felül is múlva

⁴⁷ PIRIGYI, *op. cit.*, II. köt., 105-107.

⁴⁸ *Makói Újság* VIII. évf. (1911) 200. szám A liturgiát követő gyűlésen Gorcsa Pétert örökös világi elnökké választották, mely funkciót 30. éven keresztül töltötte be mindenki megelégedésére.

⁴⁹ *Acta Apostolicae Sedis* 12 (1912) 429-435.

⁵⁰ SALACZ, *op. cit.*, 157-160.

⁵¹ LACKO, M., *Introductio in studia christiana orientalia*, Romae 1961, 8.

⁵² DUDÁS, M., „A magyar liturgikus nyelv kialakulása és a bizánci szertartású kereszténység hazánkban”, in *Vigilia* 8 (1966) 505-513.

⁵³ Magyar Katolikus Püspöki Kar Pápalátogatást Előkészítő Irodája (szerk.), *Életünk*

magyar görög katolikus őseink – a hajdúdorogiaiak, a makóiak, és a többiek – legmerészebb törekvéseit is.

Krisztus! II. János Pál pápa máriapócsi zarándoklata 1991. augusztus 18., Debrecen 1991; PUSKÁS, L. (szerk.), II. János Pál pápa máriapócsi zarándoklata, Nyíregyháza 1991.

Sivadó Csaba

„HISZEK EGY ISTENBEN, MINDENHATÓ ATYÁBAN...”

II. János Pál pápa a „Tertio Millenio Adveniente” kezdetű enciklikájával indította el a szentév felé vezető zarándokutat. Így volt 1997 a Fiú, 1998 a Szentlélek, 1999 pedig az Atya éve.

1998. november 27-én mutatták be a szentatya „Incarnationis Mysterium” (A megtestesülés misztériuma) kezdetű, a 2000. jubileumi szentévet meghirdető bulláját. Ebben a pápa arra buzdít bennünket, hogy „senki se vonja ki magát az Atya ölése elől ebben a 2000. jubileumi évben”. A szentév előtti felkészülésünk, az Atya éve adja meg számunkra azt a lehetőséget, hogy megismerjük az Atya öléseinek melegét, szerető irgalmát.

Hitünk megvallásában, a *Hitvallásban* egy viszonylag rövid rész szól a Szentháromság első személyéről.

„Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak teremőjében.”

Ezen tanulmányban – a hitvallásból kiindulva – négy pontban szeretném valamelyest megvilágítani az Atya misztériumát.

– Először azt a teológiai alaptételt, kiindulópontot szeretném fölvezetni, melynek segítségével hitelesen föltárhatjuk a Szentháromság titka megközelítésének módját és útját (Karl Rahner 1960).

– Ezután az Ószövetség Atyáról alkotott felfogását ismertetem, amely egyben már bevezetőül szolgál az

– Újszövetség Atya képének vizsgálódásához

– Befejezésképp az „atyaság” és a „mindenhatóság” fogalmának kapcsolatát szeretném körüljárni.

I. A Szentháromság értelmezésének alapja és kiindulópontja

„Azelőtt Isten a próféták útján több alkalommal és többféle módon szólt őseinkhez. Ebben a végső korszakban a Fia által beszélt hozzánk” (Zsid 1,1).

A megtestesülés misztériumában Isten Jézus Krisztusban közli önmagát az emberrel a történelemben. Isten véglegesen föltárja magát

Krisztusban, s így tőle tudjuk meg, hogy ki ő és mit jelent számunkra. Ezért a megtestesülés értelmezhető úgy, mint Isten abszolút önközlése. Isten azonban önközlésével nem csupán jelzést akar adni önmagáról, hanem kopogtat ajtónkon, s szabadon felajánlja önközlését, hogy Szentlelke által a Szentháromság bennünk lakozzék.

Az egyházatyák – amikor a Szentháromságról beszéltek – különbséget tettek a Szentháromság belső élete (*teológiai* vagy *immanens* Szentháromság) és az *ökonomikus*, azaz üdvtörténeti Szentháromság között. Az első azt fejezi ki, ahogyan a szentháromságos Isten önmagában van, az utóbbi pedig onnan közelíti meg a Szentháromság misztériumát, ahogyan kifelé, a teremtés felé az üdvtörténetben közli önmagát.

Századunk egyik legnagyobb teológusa *Karl Rahner* abból az alap axiómából indul ki, hogy az Isten belső élete, és ahogyan az üdvösség történetben megmutatja magát, azonos.¹ Isten, amikor kinyilatkoztatja önmagát, nem fest más képet önmagáról, mint amilyen ő maga, lénye legmélyén. Amilyennek Krisztus a megtestesülésén keresztül bemutatja az Atyát, az Atya olyan a Szentháromság legmélyebb szeretetközösségében is. Elmondhatjuk tehát, hogy az üdvrenden keresztül lett kinyilatkoztatva a teológia, Isten belső élete és a teológia az, ami megvilágítja az egész üdvrendet.²

Természetesen a Szentháromság belső élete és az üdvtörténeti Szentháromság közötti azonosság nem egy szigorú értelemben vett azonossághént értelmezendő ($A=A$). Hiszen a szentháromságos Isten az üdvtörténetben, az ő önközlésében a történelmi szavak, jelek és cselekedetek és végső soron a názareti Jézus emberségének leple alatt nyilatkoztatta ki önmagát.³ Az Isten oldaláról pedig a történetiségnek ez a tapasztalata egy alapvető újdonságot jelent.

II. Az Ószövetség Atya-képe

Az istenség „Atya”-ként való elnevezése a vallások történetében közös örökség, mely alól az Ószövetség sem kivétel, ahol más egyéb elnevezéssel együtt Istent (ba) szóval Atyaként ábrázolják. Így a pogány

¹ Vö. RAHNER, K., „Szentháromság”, in *Teológiai Késszótár*, (Rahner, K. – Vorgrimler H. szerk.), Budapest 1980, 647.

² Vö. *A katolikus egyház katekizmusa*, Budapest 1994, 62.

³ Vö. MOWRY LACUGNA, C., „The Trinitarian Mystery of God”, in Fiorenza, F. S. and Galvin, J. P. (ed.), *Systematic Theology*, Minneapolis 1991, vol. I, 175.

vallásokban nemegyszer úgy tekintettek az istenségre, mint „istenek és emberek atyjára”. Ezzel szemben a judaikus jámborságban néhány eltérő és különleges karaktere található meg az atyaság gondolatkörének.

Isten először is abban az értelemben Atya Izraelben, hogy ő a világ teremtetője. Mózes énekében így olvashatjuk:

„Ezzel fizettek az Úrnak, Te ostoba és balga nép? Hát nem atyád és teremtető? Létet adott neked és életben tart!”
(MTörv 32,6).

Malakiás próféta a papokhoz intézett intelmében az emberi széthúzással szemben a teremtettség gondolatát emeli ki.

„Vajon nem egy atyánk van-e mindannyiunknak? Vajon nem ugyanaz az Isten teremtet-e minket?” (Mal 2,10).

Izrael történetében tehát, Isten atyasága megvallásának első fázisa a teremtesre, s azon keresztül a Teremtő Istenre való rácsodálkozásban rejlik.

Méginkább elmélyül és megerősödik Izrael népének Isten atyaságába vetett bizalma és tapasztalata a szövetségkötéssel és a szabadulás, megváltás történetének megtapasztalásával, mely az Egyiptomból való szabadulással veszi kezdetét.

Az Úr azt a parancsot adja Mózesnek, hogy a fáraó előtt a következőképp szóljon.

„Akkor mond ezt a fáraónak: Izrael az én elsőszülött fiam”
(Kiv 4,22)

Izajás prófétánál a megváltás gondolata már nagyobb hangsúlyt kap.

„Tekints le az égből és figyelj ránk szent és dicsőséges lakóhelyedről! Hol van féltő szereteted és hatalmad, hol szívednek irgalmassága? Ne tartsd vissza tőlünk könyörületet, mert te vagy a mi atyánk... te, Uram, te magad vagy a mi atyánk, régtől fogva „Megváltónk” a neved” (Iz 63,15-16).

Jeremiás prófétánál az atyai szeretet, gondoskodás még emocionálisabban van jelen. Láthatjuk, hogy minél inkább előrehaladunk Izrael történetében, annál inkább kiteljesednek az atyaság kontúrjai.

„Könnyek között mentek el innen, de megvigasztalódva vezetem őket vissza. Forrásvizekhez vezérlem őket, sima ösvényeken, nehogy elessenek. Mert atyjává lettem Izraelnek, és Efraim elsőszülött fiam” (Jer 31,9).

Izrael népének történetében Isten mindig megmutatta az ő atyai szeretetét. Ozeás próféta nevezetes Isten beszédében, a Jahve szeretetéről szóló üzenetet oly intenzíven és bensőségesen festi meg, amely párját ritkítja az Ószövetségben. Az apa és gyermek képeben láthatjuk e viszonynak a beteljesedését.

„Gyermek volt még Izrael, amikor megszerettem, Egyiptomból hívtam meg a fiamat. De minél jobban hívtam őket, annál inkább eltávolodtak tőlem... Pedig én tanítottam meg járni Efraimot, a karomon hordoztam; mégsem ismerték el, hogy a gondjukat viseltem... Olyan voltam hozzájuk, mint aki arcához emeli a csecsemőt; lehajoltam hozzá, enni adtam neki” (Oz 11,1-4).

Látható, hogy Isten atyasága mennyire Izrael kiváltsága lett. Éppen ezért megdöbbenő az a vonakodás, visszafogottság Izrael részéről, hogy az egész Ószövetségben csak 15 alkalommal nevezi Istent atyának. Még inkább sokkoló ez az arány, ha összevetjük az Újszövetséggel, ahol csak Jézus ajkáról 170-szer találkozunk ezzel a kifejezéssel. A magyarázat talán abban lehet, hogy a zsidó nép félt attól, hogy a környező népek mitológiai értelemben félreértelmezik.

Izrael elsőszülött fiúsága mellett a király különös fiúsági kapcsolatban van Istennel. Tartalmilag nézve, természetesen ez a kapcsolat egy kiválasztás útján megvalósult fogadott fiúságot jelent, s nem testi értelemben gondolták, amint ez az egyiptomi uralkodóknál tapasztalható.

„Minden időkre megszilárdítom királyi trónját. Az atyja leszek, ő meg a fiam. Ha eltévelyedik, az emberek módjára bottal verem” (2Sám 7,14 – Nátán jövendölése).

A király trónra lépésekor hangozhatott el az intronizációs szoltár, mely által a királyt messianikus karakterekkel ruházták fel.⁴

„Fiam vagy, ma adtam neked életet” (Zsolt 2,7).

Csak nagyon ritkán és főleg a későbbi ószövetségi irodalomban találkozhatunk olyan helyekkel, ahol Isten, mint atya egy perszonális, személyes kapcsolatban van az egyénnel. Főleg a judaizmus hellenisztikus szövegeiben találhatunk ezekre példákat.

„Uram, Atyám és életemnek Ura, ne szolgáltass ki kényükre kedvükre, és ne engedd, hogy miattuk elbukjam! (Sir 23,1).

⁴ SCHMATOVICH, J., *Az Ószövetség üzenete: Teológiai áttekintés – Bibliai perspektíva*, Pannonhalma 1997, 134.

Uram, Atyám és életemnek Istene, ne verj meg engem nagyravágyó szemmel!” (Sir 23, 4).

„A te gondviselésed kormányozza, Atyánk, hisz a tengeren is adtál utat és biztos ösvényt a hullámok között” (Bölcs 14,3).

Ezekben a könyvekben már annak az új ösvénynek a kiváló előkészítését láthatjuk, amelyet Jézus fog megnyitni számunkra.

Jahve atyai voltát nem szabad egyoldalúan a férfi jellegre értelmezni. Már csak azért sem, mert a vele kapcsolatos kifejezések, mint a „megkönyörülni”, „irgalmasság”, „irgalmas”, a héberben etimológiailag az anyaméhre és az anyaságra emlékeztet. Isten irgalmas gyengédségére a „Mymcr” szót használják, amely az anya szívét, bensejét jelöli. Azt a legmélyebb érzést és kapcsolatot fejezi ki, amelyet az anya érez magzatja iránt. Nem meglepő ezért, ha Isten atyaságának képében néha anyai vonások is feltűnnek.

„Mint a fiút, akit az anyja vigasztal, úgy vigasztallak meg én is titeket” (Iz 66,13).

„Megfeledkezhet-e csecsemőjéről az asszony? És megtagadhatja-e szeretetét méhe szülöttétől? S még ha az megfeledkeznék is: én akkor sem feledkezem meg rólad” (Iz 49,15).

Isten minden nemiség fölött áll. Felette az emberi atyaságnak és anyaságnak is, bár ezeknek ő az eredete és mértéke. Senki sem atya úgy, mint az Isten. Mind az atyaság, mind pedig az anyaság képe különös betekintést enged Isten emberszeretetének mélységébe.⁵ A hit kifejezésvilága az „atyaság” tekintetében a szülőkhöz kötődő emberi tapasztalatra épít – s így bizonyos értelemben a szülők Isten első megjelenítői. Ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni azt, hogy milyen felelősek a szülők a gyermekeikben kialakuló helyes Isten- és atyaképert.

III. Az Újszövetség Atya-képe

Amint az Ószövetségről az Újszövetségre szegezzük tekintetünket, egy teljesen új panorama nyílik meg a szemünk előtt.

1. Az Atya kifejezést közel 251-szer alkalmazzák.

⁵ MARTHALER, B., *The Creed; The Apostolic Faith in Contemporary Theology*, Mystic Connecticut 1993, 43.

2. Radikális változást figyelhetünk meg Isten atyaságának a kiterjesztését tekintve. Isten atyasága már nem csak egyedül Izrael kiváltsága lesz, hanem minden emberi létezőhöz szól.

3. Jézus Isten atyaságát egy eddig még nem ismert értelemben nyilatkoztatja ki. Isten Atya, de nemcsak úgy, mint Teremtő, hanem ő öröktől fogva Atya, az Egyszülött Fiával való viszonyában.

„Atyám mindent átadott nekem, és senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya, s az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú, és az, akinek a Fiú kinyilatkoztatja” (Mt 11,27).

4. Jézus nemcsak úgy mutatja be magát, mint aki vonakodik más megnevezést használni Istenre, mint atya, hanem életén, fiúságán keresztül az Atya transzparensé lesz. Ő az Isten önközlése. Úgy közeledik felénk, mint a „láthatatlan Atya képmása” (Kol 1,15), mint az „ő dicsőségének sugárzása és lényegének képe” (Zsid 1,3). Elegendő, ha csak Jézus néhány példabeszédére, hasonlatára gondolunk (a tékozló fiú, az irgalmas szamaritánus, az elveszett bárány stb.).

Az „Atya” kifejezés előfordulásának gyakorisága az Újszövetségben Jézus saját használatából eredhet. Az evangéliumok nem kevesebb, mint 170 alkalommal teszik Jézus ajkára ezt a megnevezést. Első szemlélődésre az is feltűnő, hogy amíg Márk evangélistánál csak 4-szer, addig Jánosnál 109-szer használja Jézus az atya megnevezést.⁶ Megállapítható tehát az, hogy az apostoli hagyomány előrehaladtával a kifejezés jézusi használata fokozatosan növekszik. Valaki azt is mondhatná, hogy talán nem is Jézus saját használatának a gyümölcse ez, hanem egy esetleges redakció eredménye?

„Istent nem látta soha senki, az Egyszülött Fiú nyilatkozta ki, aki az Atya ölen van” (Jn 1,17).

Istennek, mint Atyának a megnevezése azonban mégis Jézustól ered. A hagyomány legősibb rétegeiben is megtalálható Jézus ajkán az Atya kifejezés, akár önmagában, (Atya); vagy birtokos névmással (én atyám, ti atyátok).

„Mikor pedig imádkozni készültök, bocsássatok meg, ha nehezteltek valakire, hogy mennyei Atyátok is megbocsássa bűneiteket!” (Mkt 11,25).

Amikor Jézus „Atyámnak” vagy az „én Atyámnak” szólítja Istent, akkor biztosak lehetünk abban, hogy Jézus ajkáról származik, hi-

⁶ Vö. CABA, J., „Abba, Father”, in *Dictionary of Fundamental Theology*, (Latourelle, R. – Fisichella, R. szerk.), New York 1994, 2.

szen sem az Ószövetségben, sem pedig a rabbinikus irodalomban nem találunk hozzá hasonlót. Ezek tehát eredeti jézusi mondások.⁷

Az evangéliumi hagyomány következetes abban, hogy akkor, amikor Jézus Istenhez könyörög, Jézus személyes könyörgése mindig az Atyához szól. Ebből következik, hogy Jézus minden egyes imádságát az Atyához való könyörgésként kezd el.

„Atyám, hálát adok neked, hogy meghallgattál. Én ugyan tudom, hogy mindenkor meghallgatsz, csak a körülálló népért mondom, hogy higgyék: Te küldtél engem” (Jn 11, 41).

Egyetlen kivételt találhatunk, amikor Jézus imádságában nem Atyaként szólítja meg Istent, ez pedig a keresztre feszítés jelenete (Mk 15,34). Nagy a valószínűsége annak, hogy ekkor Jézus a 22. zsoltárt imádkozta, s ebből adódik a kivétel.

Az evangélisták és Szent Pál, Jézus könyörgésének egy másik, sokkal mélyebb módját is ránk hagyta. Jézus getszemáni imádságában az arám „abba” kifejezés mellett az evangélisták a görög megfelelőjét, a „πατηρ” szót is hozzák.

„Abba, Atyám, szólt, neked minden lehetséges: vedd el tőlem ezt a kelyhet” (Mk 14,36).

A görög és az arám szavak egymásmellé helyezése azt feltételezi, hogy Jézus más imáiban és könyörgéseiben is az „abba” kifejezés lehetett eredetileg, csak az írásba foglaláskor hagyták meg a görög megfelelőt.

„Isten elküldte Fiának Lelkét szívünkbe, aki ezt kiáltja: «Abba», Atya” (Gal 4,6).

Szent Pál hívő közössége a Lélek indítására szintén az „abba” arám szóval szólítja meg az Atyát.

A legerősebb garancia arra nézve, hogy Jézus Istenhez, mint Atyához könyörgött, éppen az „abba” kifejezés. A szó eredeti arám jelentésében kifejezetten a gyermek beszéd részét képezte, s így *apukát, atyácskát* jelentett. Általában a gyermekek hívták így szüleiket, de elképzelhető még a szó használata a felnőttek idősebb szüleikkel való érintkezésében is. Az azonban teljességgel elképzelhetetlen volt, hogy bárki így merte volna megszólítani az Istent. Ezt tiszteltlenségnek tekintették.

Jézus Atya felé megmutatkozó fiúi kapcsolatának a mélységé-

⁷ Vö. MOULE, C. F. D., „God”, in *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, Nashville 1991, vol. II, 433.

ről, intimitásáról nemcsak a Jézus által használt „abba” kifejezés árulkodik. A szinoptikus evangélisták úgy állítják eléink Jézust, mint aki állandóan az Atya akaratát lesi, teljesíti. Jézus földi vándorlása így út, Isten akaratában a Golgotáig.

Jézus az Atyával való egységről a következőt állítja: „Mindent átadott nekem Atyám” (Mt 11,27). Éppen ez biztosítja számunkra a kinyilatkoztatás teljességét és egészét.

Addig, amíg az írástudók és a farizeusok az ismeretük forrása-ként az őseikre, atyáik hagyományára hivatkoztak, addig Jézus tudásának forrásaként mindig az Atyát tünteti fel. Jézus és az Atya közötti tudás, ismeret pedig kölcsönös.

„Senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya, és az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú” (Mt 11, 27).

A bibliában a tudás, az ismeret, az valamilyen szinten magába foglal egy életközösséget, jelen esetben a Szentháromság szeretetközösségét és életét, melyre Krisztus által a Szentlélekben mindannyian meghívást kaptunk.

IV. ...mindenható Atyában...

Az összes isteni tulajdonságok közül csak Isten mindenhatósága szerepel a Hitvallásban, megvilágítva ezzel azt, hogy ennek igen nagy jelentősége van a mi életünk számára.

A mindenható kifejezés gyökere az Ószövetségben található, mely a „tvabx hvhy” héber szókapcsolatból ered. Szó szerinti jelentése: Seregek Ura, Seregek Istene vagy Erők Istene lehet.⁸ Annak ellenére, hogy az Újszövetségben ritkán fordul elő, az első évszázad atyái előszeretettel használták Isten méltóságának, transzcendenciájának leírására.

Mit vallunk és mit hiszünk akkor, amikor azt mondjuk, hogy Isten mindenható?

- Hisszük azt, hogy ez a mindenhatóság egyetemes.
- Ez a mindenhatóság egy szerető mindenhatóság, mert Isten első sorban a mi Atyánk.
- Ugyanakkor azt is el kell mondanunk, hogy e mindenhatóság misztérium jellegű, tehát egyedül a hit képes felfogni.⁹

⁸ MARTHALER, *op. cit.*, 49.

⁹ Vö. *A katolikus egyház katekizmusa*, 68.

1. Isten mindenhatósága egyetemes

A szentírásban többször találkozunk Isten egyetemes hatalmának leírásával. Legszebben a zsoltáros festi meg ezt az univerzalitást.

„Istenünk az égben és a földön, mindent végbevitt, amit csak akart” (Zsolt 115,3).

Előtte semmi sem lehetetlen. Minden, amit alkotott az ő törvényeinek engedelmeskedik.

„Mindig megvan rá a módod, hogy megmutasd nagy hatalmat, és ki tudna ellenszegülni karod erejének” (Bölcs 11,21).

Az egyházatyák, az ókeresztény kor elején szívesen tértek rá Isten mindenhatóságának a körbeírására. Erre azért is volt szükség, mivel ezekben a századokban a kereszténység egy minél szélesebb körű dialógusba lépett a pogánysággal. *Antióchiai Theophilosz* a második században így festi le Isten mindenhatóságát: „Isten mindenható, mert minden dolgot körülvesz, mert a mennyek magasságai, a szakadékok mélységei és a világ korlátai a kezében vannak”.

2. Isten mindenhatósága szerető

Isten mindenható, de Atya is. Elsőre úgy tűnik, hogy e két cím egymás mellé helyezése feszültséget képez. Hiszen az első, a mindenhatóság, méltóságot, transzcendenciát, totális másságot fejez ki. Ezzel szemben pedig az atyaság Istenre vonatkoztatása, egy személyes elérhető Istent, Isten és ember közötti intimitást feltételez. Isten atyasága és hatalma azonban egymást világítják meg. Hiszen ő hatalmát a legmagasabb fokon azzal nyilvánítja ki, hogy szabadon megbocsátja a bűnöket, mert Isten irgalmas Atya.

„Te mindenkin könyörülsz, mert mindent megtehetsz” (Bölcs 11,23).

3. Isten mindenhatóságát titok fedi

A szenvedés, a nyomorúság, a rossz megtapasztalása könnyen próbára teheti a mindenható Atyába vetett hitünket. Megfogalmazódhat a kérdés: Ha Isten valóban mindenható, nem képes távol tartani a rosszat, a szenvedést?

Az Atya a legtitokzatosabb módon nyilatkoztatta ki mindenhatóságát Fiának önként vállalt megaláztatásában és feltámadásában, mely által győzött a rossz fölött. A keresztre feszített Krisztus tehát „Isten hatalma és bölcsessége”.¹⁰

„Mert Isten balgasága bölcsőbb az embereknél és Isten gyengesége erősebb az embereknél” (1Kor 1,24-25).

* * *

„Urunk Jézus Krisztus Istene, a dicsőséges Atya, adja meg nektek a bölcsesség és kinyilatkoztatás lelkét, hogy megértsetek milyen reményre hívott titeket, milyen gazdag a szentek fönséges öröksége, és milyen mérhetetlenül nagy az ő hatalma fölöttünk, akik hívókké lettünk!” (Ef 1,18-19).

¹⁰ Vö. *A katolikus egyház katekizmusa*, 69.

Szabó Péter – Szokira János

PAPP GYÖRGY KÁNONJOGI MUNKÁSSÁGA

A latin kánonjog tudomány hazai művelőivel és tevékenységük nemzetközi hatásával több tanulmány foglalkozik.¹ Ugyanakkor a Közép-Kelet európai régió a keleti kánonjog művelése szempontjából, ha lehet, még különösebb adottságokkal rendelkezik. Így nem meglepő, hogy a térség egykor e tudományág valóban kiemelkedő centrumai közé tartozott.² Századunkban ugyan e területen nem születtek mértékadó kézikönyvek (mint amilyen a zárai szerb ortodox püspök *Nikodim Milaš* vagy a nagyváradi román görög katolikus püspök *Papp-Szilágyi József* műve volt³), a kánonjogi életnek mégis voltak olyan jelentős szereplői is, akik tevékenységüket e tudomány keleti ágának szentelték. Közöttük elsősorban Papp György, a hajdúdorogi egyházmegye áldozópapja érdemel figyelmet (szül. 1909. jan. 8-án, pappá szent. 1933. dec. 6-án). Ugyan művei – szemben az előbb említett szerzőkkel – szinte csak magyarul jelentek meg, egy-egy munkája, illetve néhány elvi megfigyelése döntően hatott a hazai kánonjog fejlődésére. Papp a magyar nyelvterület tekintetében századunknak kétségtelenül kiemelkedő keleti kánonjogásza, akinek írásai nemcsak a magyar keleti kánonjogi irodalom megalapozását jelentették, hanem azok – mind minőség, mind mennyiség tekintetében – a mai napig is ezen irodalom meghatározó részét alkotják. Az alábbiakban a nyíregyházi Szent Atanáz Hittudományi Főiskola Könyvtárában fellelhető munkák alapján kíséreljük meg felidézni Papp György életművének fontosabb publikációit és vonulatait.⁴

¹ Mindezekhez lásd: ERDŐ, P., „Der Stand der kanonistischen Forschung in Ungarn”, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 80 (1994) 451-463; U.A., „Huszadik századi magyar egyházjogászok az európai kölcsönhatások összefüggésében”, in Beke M. – Bárdos I. (szerk.), *Magyarok Kelet és Nyugat metszévonalán. A nemzetközi történetész konferencia előadásai*, Esztergom 1994 április 13-15, [Esztergom 1995], 365-378.

² Vö. SZABÓ P., *Keleti egyházjog és a magyar görög katolikus egyház fegyelmi rendje*, in *Athanasiana* 7 (1998) 45.

³ MILASCH, N., *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, Mostar ²1905; PAPP-SZILÁGYI, J., *Enchiridion Juris Ecclesiae Orientalis Catholicae*, M.-Varadini 1862 [1880].

⁴ Munkáinak a Könyvtár katalógusa alapján készített listájához lásd írásunk mellékletét.

Papp kutatói és publikációs tevékenységének zöme századunk harmincas-egyvenes éveire esik. Tanulmányait a *Pázmány Péter Királyi Egyetem Teológiai Karán* végezte, *Baranyai Jusztin* vezetése alatt, akinek szakmai irányításáért több művének bevezetőjében kifejezi elismerését.⁵ Ugyanezen professzor ajánlása nyomán jutott lehetőséghez egy kétéves római kutatásra, a *Collegium Hungaricum* ösztöndíjasaként (1934/35-1935/36).⁶ Ezen időszak alatt nemcsak a kánonjogi témáját, az egyházi közigazgatási jogot tanulmányozza, hanem megyéspüspöke, Miklósy István kifejezett kérésére a magyarság és a bizánci kereszténység kapcsolatára vonatkozóan is kutatásokat folytatott.⁷ Kánonjogász létére első publikációi is az egyháztörténet témakörében születtek,⁸ mely nyilvánvalóan összefügg a már fentebb jelzett főpásztori kíváncsisággal.

Papp keleti kánonjogi képzettségét – a Budapesten szerzett alapok után – a római évek alatt hallgatott olyan professzorok mélyítették, mint amilyen például *Acacius Coussa* volt, a későbbi bíboros, aki – mint köztudott – a XI-XII. Piusz-féle keleti kodifikáció meghatározó személyisége.⁹ Noha kánonjogi kutatásokat már évek óta folytatott, ezzel kapcsolatos írásai csak 1942-től jelentek meg.

Levéltári kutatásai kapcsán felfedezte és publikálta a munkácsi egyházmegye első székeskáptalanjának feledésbe merült, latin nyelvű szabályzatát.¹⁰ A keleti katolikus egyházakban a székeskáptalan jogintézménye csak a Monarchia területén honosodott meg. A munkácsi sza-

⁵ Pl. PAPP GY., *Egyházmegyei zsinati jogalkotás Magyarországon a C.J.C. óta*, Nyíregyháza 1942, II.

⁶ Vö. PAPP GY., *A magyar és bizánci kereszténység kapcsolatának kezdetei*, Nyíregyháza 1938, I.

⁷ Vö. PAPP, *A magyar és bizánci*, I. (Az imént idézett mű a kérdéskört 465 és 558 között tekinti át. Noha magát Papp sosem tartotta történésznek, olyan nemzetközi tekintélyektől tanulhatott, mint a bizantinológus *Moravcsik Gyula*, aminek hatása megmutkozik az idézett művön.)

⁸ PAPP, *A magyar és bizánci*, (op.cit.); UA., *Szabolcsi görög katolikus paróchiák*, in DIENES I. (szerk.), *Szabolcs vármegye (Vármegyei szociográfiák IV)*, Budapest 1939, 136-146; valamint UA., *A munkácsi püspökség eredete* (Székfoglaló értekezés a „Szent Miklós Magyarországi Unió Szövetség” tudományos és irodalmi osztályában), Miskolc 1940.

⁹ Papp – noha a PIO-n előadásokat hallgatott – nem szerzett római tudományos fokozatot. (NB: ebben az időben erre a PIO-n a kánonjogi fakultás kialakulatlansága miatt még egyébként sem volt lehetőség. Ez utóbbi intézmény történetéhez lásd: PRADER, J., *Il pontificio Istituto Orientale e il diritto canonico delle Chiese orientali*, in TAFT, R. – DUGAN, J. [a cura di], *Il 75° anniversario del Pontificio Istituto Orientale*, (OCA 244), Roma 1994, 181-195.)

¹⁰ PAPP GY., *A munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statútumai*, Ungvár 1942.

bályzatnak (s így a publikációnak is) különleges értéke, hogy az – a felfedezett dokumentum mappáján található évszám (1777) alapján – nemcsak magyarországi, hanem az összes keleti szertartású egyház vonatkozásában is a legrégebbi, majdnem egy évszázaddal előzi meg a későbbi káptalani statútumokat.¹¹ A szabályzat minden más hasonló dokumentumnál erősebben tükrözi a *ius decretalium* és a trienti jog hatását.¹²

* * *

Papp kánonjogászai tevékenységét alapvetően érintette, hogy római ösztöndíja idején már gőzerővel folyt az első keleti kodifikáció, illetve ezzel párhuzamosan a keleti kánonjogforrások összegyűjtése és rendszerezett kiadása. E folyamat inspirálta kutatási irányát és főművének elkészítését is.¹³ Amint írja „e munkának az elkészítése szabta meg eddigi munkásságom irányát a tudományos irodalom terén, hiszen munkáim legnagyobb része előkészítő munka volt, vagy részlet-eredmények publikálása s egyedül az «Egyházmegyei zsinati jogalkotás Magyarországon a C.J.C. óta» című munkámban választottam latin egyházjogi témát, hogy a keleti egyházjog problémáival való kizárólagos foglalkozás egyoldalúvá ne tegyen»¹⁴. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a keleti kánonjog szempontjából e munka is fontos, hiszen részletesen tárgyalja a hazai egyházmegyei zsinati jogalkotás keleti rítusú szörványokra vonatkozó hatályát.¹⁵

A magyar görög katolikus közösség önálló rítus jellege e korban ugyan még nem volt általánosan elismert,¹⁶ mindenesetre Miklósy püspök 1935-ben megbízást adott Papp Györgynek egyházi jogforrása-

¹¹ PAPP, *A munkácsi*, 9.

¹² Az ezzel kapcsolatos karakterisztikus elemekhez lásd a szerzőnek a forráskiadványhoz fűzött záróértékelését: PAPP, *A munkácsi*, 19.

¹³ PAPP GY., *A magyar görögkatolikus egyházjog jogforrásai*, Budapest 1942, 70.

¹⁴ PAPP, *A magyar* (13. jegyzet), 6.

¹⁵ Vö. PAPP GY., *Egyházmegyei zsinati jogalkotás Magyarországon a C.J.C. óta*, Nyíregyháza 1942, 57-100.

¹⁶ Vö. pl. MICHIELS, G., *Principia generalia de personis in Ecclesia*, Parisiis–Tornaci–Romae 1955, 264 illetve: „Prospetto generale dei riti orientali e degli elementi etnici che li osservano”, in SCO, *Statistica della gerarchica e dei fedeli di rito orientale*, Città del Vaticano 1929, 29; részletesebben lásd: SZABÓ, P., *Le «altre Chiese sui iuris» con speciale riguardo alla Chiesa ungherese di tradizione costantinopolitana (analisi dei cc. 27-28, 174-176 del CCEO)*, Dissertatio ad Licentiam in iure canonico assequendam, Roma 1994, 76-77 (*pro manuscripto*).

ink összegyűjtésére, aki ezután immár *Sincero* bíboros (a jogforrások összegyűjtéséért felelős albizottság vezetőjének) engedélyével végezhetett jogtörténeti kutatásokat az egyes Kongregációk levéltáraiban.¹⁷ E műve célja a magyar (és a kárpátaljai rutén) görög katolikus egyház részleges jogforrásainak összegyűjtése volt. A kiadványt Papp két kötetre tervezte. Az első a magyar görög katolikus egyház jogforrásainak *történetét* kívánta bemutatni utalásokkal a magyar görög katolikus egyház általános történetére, míg a második kötet magukat a kiadott és még kiadatlan *jogforrásokat* tartalmazta volna.¹⁸ A teljes mű a mai napig nem jelent meg. Az idézett kiadvány tulajdonképpen a tervezett második kötet (a tényleges forráskiadvány) jelentősen kibővített¹⁹ *tartalmi mutatója*. A kiadott mű az alábbi részekre oszlik:

1. A magyar görög katolikus egyház különleges sajátosságai;
2. Idegen behatások egyházjog-rendszerünk fejlődésére 1771-ig;
3. A püspök törvényhozó hatalmára támaszkodó jogforrások 1771-ig;
4. Idegen behatások egyházjogunk fejlődésére 1771-1912 között;
5. Zsinati határozatok és püspöki rendeletek 1771-1912 között;
6. A hajdúdorogi egyházmegye partikuláris jogfejlődésének alapjai;
7. A püspöki hatalomra támaszkodó jogforrások a hajdúdorogi egyházmegyében;
8. A római pápák magyar görög katolikus egyházat érintő rendelkezései.

A szerző egyéb jogi publikációinak döntő része igazából a jogforrásokról tervezett teljes mű történeti előtanulmányainak, illetve részpublikációinak tekintendők.²⁰ (Az eddig felsorolást nem nyert, további

¹⁷ PAPP, *A magyar* (13. jegyzet), 3-5.

¹⁸ PAPP, *A magyar* (13. jegyzet), 5.

¹⁹ Az index ugyanis nemcsak a kodifikáció számára érdekes, vagyis a *ius commune* tárgykörébe tartozó kánonjogi források, hanem a *ius dioecesanum* szintjére tartozó rendelkezések listáját is közli. Mint azt a szerző állítja, ez utóbbi kategóriába tartozik a püspöki rendelkezések 99%-a (!), ami miatt ezeknek a feldolgozása bír gyakorlati szempontból a legnagyobb jelentőséggel, (vö. PAPP, *A magyar* [13. jegyzet], 6).

²⁰ PAPP, *A magyar*, 5. Ezen művek a következők: PAPP GY., *A magyarországi gör. kath. püspökségek s a relatio dioecesana kötelezettsége*, Nyíregyháza 1942; UA.,

– elsősorban történeti jellegű – publikációk listájához lásd a tanulmány végén lévő mellékletünket.)

* * *

Papp György tevékenységének jelentősége a felsorolt irodalom tükrében két pontban összegezhető. Egyrészt írásai egyértelművé teszik, hogy a magyar görög katolikus kánoni jogrend annyira ellanitizálódott, hogy főművének súlypontja is nem a keleti, hanem a latin egyházjog területére esik(!).²¹ Másrészt – s munkásságának kétségtelenül ez a döntő gyümölcse – forrásgyűjtő tevékenysége révén a keleti kodifikáció köreiből is tudatosult, hogy miután a térség más görög katolikus egyházai nemzeti alapon határozták meg magukat (vö. «rutén» és «román» egyház), a magyar identitástudatú görög katolikus hívek ezen folyamattal azonosságot vállalni nem tudván, maguk is a rituális önállósodás útjára léptek, melynek hivatalos elismerését is igénylik.²² A magyar rítus függetlenségének jogi érvekkel történő alátámasztása szempontjából a rítus szerinti saját részleges jogforrások gyűjtésének komoly szerepe abból adódott, hogy – bár a rítus pontos kánonjogi fogalma még nem tisztázódott – a kifejezésen a korszak meghatározó szerzői eleinte elsősorban önálló *fegyelmi rendet* (nem pedig egy adott közösséget) értettek.²³

Magyarország primásának joghatósága és a görögkatolikus egyház, Miskolc 1942; UA., *Egyházmegyei zsinati jogalkotás Magyarországon a C.J.C. óta*, Nyíregyháza 1942; UA., *A Tametsi-dekrétum és a keleti egyházjog*, I., Budapest 1944; UA., *A magyar görögkatolikus szórványok egyházi helyzete*, Nyíregyháza 1945. (Ez utóbbi mű érvrendszerének összegzéséhez – mely szerint a *Tametsi-dekrétum* a magyar görög katolikus egyházban a mű írásának pillanatában hatályban levőnek tekintendő – lásd: *op. ult. cit.*, 79-80.)

²¹ PAPP, A *magyar* (13. jegyzet), 6-7; vö. „a bizánci szertartás minden ősi tradíciójához való büszke ragaszkodásunk mellett mi vagyunk a «grecom latinissimi»”, PAPP GY., *A magyarországi gör. kath. püspökségek s a relatio dioecesana kötelezettsége*, Nyíregyháza 1942, 4.

²² „... milyen keleti rítusok léteznek Magyarország területén? Ma még az általános válasz az volna erre a kérdésre, hogy: latin, görög és örmény rítusú egyház. Ezzel az általános meggyőződéssel szemben – az el nem vitatható tények kényszerítő hatása alatt – le kell szögeznünk, hogy hazánkban a latin és örmény rítus mellett a magyar, a román és a rutén rítus létezik, a görög rítus pedig csak az utóbbi három rítust magában foglaló gyűjtőfogalom”, PAPP GY., *A magyar görögkatolikus szórványok egyházi helyzete*, Nyíregyháza 1945, 38.

²³ Vö. pl. Herman – későbbiekben saját maga által revidált – definícióját: „Ritus est ordo iuris ecclesiastici quo non solum res liturgicae sed universa quoque disciplina unius partis Ecclesiae universalis ordinatur”, HERMAN, E., *De «Ritu» in iure canonico*, in

* * *

Tudomásunk szerint Papp György élete utolsó szakaszát Kana-
dában töltötte. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy tevékenysége szinte
feledésbe merült, jóllehet kutatásai és tudományos érvekkel alátámasz-
tott megállapításai – mint az talán ezen rövid munkából is meggyőzően
kitűnik – döntően járultak hozzá az önálló magyar rítusról alkotott nézet
későbbi általános elfogadásához.

* * *

Papp György publikációi

1. PAPP GY., *A görögkatolikus magyarság helyzete Erdélyben*, in *Görög szertartású magyarság* (Magyar sorsok könyvei I), Kolozsvár 1942, 5-15.
2. UA., *A magyar és bizánci kereszténység kapcsolatának kezdetei*, Nyíregyháza 1938.
3. UA., *A magyar görögkatolikus egyház jogforrásai*, Budapest 1942.
4. UA., *A magyar görögkatolikus szórványok egyházi helyzete*, Nyíregyháza 1942.
5. UA., *A magyarországi gör. kath. püspökségek s a relatio dioecesis kötelezettsége*, Nyíregyháza 1942.
6. UA., *A munkácsi egyházmegye székeskáptalanjának statútumai*, Ungvár 1942.
7. UA., *A munkácsi püspökség eredete* (Székfoglaló értekezés a „Szent Miklós Magyarországi Unió Szövetség” tudományos és irodalmi osztályában), Miskolc 1940.
8. UA., *A Tametsi-dekrétum és a keleti egyház jog*, I., Budapest 1944.
9. UA., *Adalékok De Camillis József munkácsi püspök működéséhez*, in *Keleti Egyház*, 1941 május, 5-77.
10. UA., *Az ungvári unió időpontja*, Miskolc 1941.
11. UA., *Egyházmegyei zsinati jogalkotás Magyarországon a C.J.C. óta*, Nyíregyháza 1942.
12. UA., *Magyarország primásának joghatósága és a görögkatolikus egyház*, Miskolc 1942.

13. UA., *Szabolcsi görög katolikus paróchiák*, in DIENES I. (szerk.), *Szabolcs vármegye (Vármegyei szociográfiák IV)*, Budapest 1939, 136-146.
14. UA., *Voci romene contro la diocesi di Hajdudorog*, Budapest 1942.²⁴

²⁴ A szerző még egy sajtó alatt levő munkájáról tesz említést, mely *A supraepiscopalis jogosítványok gyakorlása a hajdúdorogi egyházmegyéért illetően* címet viselte, ugyanakkor úgy tűnik, hogy e munka nem látott napvilágot (vö. PAPP, *A magyar* [13. jegyzet], 5).

* NB: A GKHf könyvtárában szereplő kiadványok dátuma szerint – mint az a fentiekből is kiderül – Papp Györgynek nyolc publikációja látott volna napvilágot egyetlen év alatt (1942-ben). Ezzel szemben más könyvtárak (így pl. az MTA) katalógusa szerint e művek 1942 és 1945 között jelentek meg.

Dionüsziosz da Furnà

AZ IKONFESTÉSZET KÉZIKÖNYVE

Bevezetés

Az Istenszülő és mindenkorszűz Máriához

Napként tündöklő és kegyelemmel teljes Istenszülő Szűz Mária! Az ékes beszédű és az orvosi tudományban legjáratosabb Lukács, aki minden tudománynak és művészetnek is nagyon tapasztalt tanítója és mestere, az evangéliumi törvény hirdetője, legszentebb és legmagasztosabb író volt, ez a Lukács világosan meg akarván mutatni mindenkinek azt a legszentebb szeretetét, amit irányodban viselt, Isten előtt kedves, legszentebb teremtmény, megállapította, hogy a te legmagasabb méltóságodhoz nem elégséges semmiféle, ám öbenne nagyon bőséges lelki érdemet felajánlani a gyümölcsök első termése felajánlásának mintájára, hanem hogy ki is kell véteni és meg is kell festeni képeken a te összehasonlíthatatlan és csodálatra méltó, kegyelemtől ékes arcod vonásait, különböző színekkel és aranyozott kövekkel, felhasználva a festési művészetét és a szemtanúi mivoltát. Én is, aki szerény vetélytársa akarok lenni, nekiláttam a képek művészi festésének, abban a hitben, hogy a szándékkal párosult képesség elegendő lesz kívánságom teljesüléséhez és a te csodálatra méltó magasztosságodhoz. De nagyot tévedtem ebben a feltevésemben, mert sem a természet nem jött elegendő módon segítségemre, sem a szándék és az akarat nem kísérte azt.

Ezért tehát, hogy végül ne térjek el dicséretes célomtól, s hogy ne veszítsem el a munkálkodásom folyamán elszenvedett elviselhetetlen fáradalmak gyümölcsét, jónak láttam, hogy neked ajánljam mind ennek a művészetnek bemutatását, mind azt a tanítást, amit véghetetlen gondnal és felbecsülhetetlen tapasztalattal, amennyire lehetséges volt számomra, összegyűjtöttem és együttesen előtártam. Olyan tanítás ez, amelyből – módszerét tekintve – nem hiányzik semmi olyan dolog, ami mindehhez szükséges (ugyanis jól tudom, hogy neked és magának a mindenség Urának és Teremtőjének mindaz, amit az ember tud tenni, kedves és nagyon szívesen fogadott). Ezért a jelen művön keresztül a természetes adottságokkal megáldott festőknek bemutatom ennek a legnagyobb mér-

tékben szép művészetnek az alapjait, az elrendezésnek, a színek használatának és a témák megválasztásának módjait, bemutatva, hogy a szent templomokban hogyan és mely helyeken kell ezeket a témákat ábrázolni, sugallatot adva a templom falának átgondolt felosztásához, hogy szabályosan és ékesen legyen díszítve és kifestve, de különösképpen a te ragyogó és kegyelemtől tündöklő alakod, a te alakod, amely folyamatosan változik a világ végezetéig hozzád jövő ájtatos emberek imádságos gondolatainak tükrében. A te személyed műve által, eltávolodva az idelenti alantas dolgoktól és időlegesen fölemelkedve a szépség örök modelljéhez, reménnyel telnek el, amikor szépen megfestik az örök dolgokat, amelyeknek, az ég adja, hogy én is szemlélője lehessenek, a te szent közbenjárásod által!

***Mindazoknak, a festőtanítványoknak és másoknak is,
akik tanulni szándékoznak és érdeklődnek eme könyv iránt,
üdvözlét Krisztusban***

Munkálkodó festők tanulni vágyó tanítványai! Hallva, hogy az Úr a szent Evangéliumban elítélte azt, aki elrejtette a talentumát, ezt mondva neki: „Te mihaszna, lusta szolgál! ... Oda kellett volna adnod pénzemet a pénzváltóknak, hogy megjövet kamatostul kaptam volna vissza!” (Mt 25,26-27), és attól félve, hogy nekem is – mint lusta szolgának – elítélésben lesz részem, arra éreztem ösztönzést, hogy megsokasítsam ezt a kicsiny talentumomat, amit az Úr bízott rám, vagyis ezt a kevés művészetemet, amit sok fáradtsággal és hosszú időn keresztül szerettem meg, ifjú koromtól kezdve komolyan tanulmányozva és utánozva – amennyire csak tudtam – a tesszalonikai Emmanuel Panszelinosz urat, akinek hírneve úgy ragyog, mint azt általa festett szent ikonokon és az Áthosz-hegyén lévő csodálatos templomokon a Hold. Ő, egykor úgy ragyogva ebben a festőművészetben, mint az aranyló Hold, amely ragyogóan mozog az égbolton, teljesen felülmúlta és elhomályosította csodálatra méltó művészetével az összes régi és új festőt, amint ezt a legvilágosabban igazolják az általa festett falképek és képek. Ezt bárki könnyen megértheti, aki csak egy kicsit is érdeklődik a festészet iránt, ha értelmesen szemléli és értékeli a műveit. Tehát az ő művészetéről beszélek, melyet (amint mondtam) sok fáradtsággal ifjú koromtól kezdve tanulmányoztam, és amit minden képességgemmel szét akartam osztani a ti érdeketekben, festőművész társaim, bemutatót tartva róla eme jelen könyvemben, és belefoglalva az ő összes szabályát, az alakok jellemzőit

és a testek színeit, a legteltesebb pontossággal, és ezekkel a dolgokkal együtt a természetes mértékeket és azoknak a szerepét is. Belemerültem a krétai festők műveinek tanulmányozásába is, különböző magyarázatokat szerezve belőlük egyes lakkokra, ragasztókra, a gipszre és aranyra, továbbá arra a módszerre is, hogyan lehet a falra a legtokéletesebb módon festeni. Mindezeket túl bőségesen idéztem könyvemben az Ó- és az Újszövetséget, bemutatva, hogy milyen módon kell megfesteni ezek eseményeit és csodáit, továbbá az Úr példabeszédeit. Felsoroltam a prófétákhoz alkalmas feliratokat és nevüket, az evangélisták, az apostolok és az összes híres szent alakját, s mellettük a vértanúkét és csodáikat is, egy igazi szerzetes életének egy egész évével együtt, és az evilág csábítóját. Megmagyaráztam, hogyan festik ki a különböző templomokat, és hozzáfűztem még egyéb hasznos ismereteket is erre vonatkozóan, olyan ismereteket, amelyek a mutatóban egymás után világosan láthatók. Ezeket fáradtságosan gyűjtöttem össze Kúrillosz Khiosz úrral, a tanítvánnyal, aki nagy ismeretekre tett szert a szent dolgokban, és aki a fent említetteket is nagy gondossággal javíttatta. Imádkozzatok hát mindnyájan értünk, hogy megszabaduljunk a lusta szolga félelmetes elítélésétől! Ámen. A festők kötött a legméltatlanabb Dionüsziosz da Furnà testvér.

***Előzetes szabályok annak,
aki a festés művészetéhez akar fogni***

Annak, aki festőművészetre szánja magát, először is bele kell tanulnia, majd egy ideig gyakorolni kell magát benne, úgy, hogy kánonok nélkül, önmagától fest, amíg nem válik tapasztalttá. Aztán hívja segítségül az Úr Jézus Krisztust, mondjon imádságot az Istenszülő Hodigitria ikonja előtt! A pap, áldást adva a „Mennyei király” és az utána következők, az Istenszülő „Magasztalása”, a „Hallgasson el a száj” és az Úrszínváltozás tropárja után, megjelölve a fejét, hangos szóval mondja: „Könyörögjünk az Úrhoz!” Utána az imádságot:

„Úr Jézus Krisztus, mi Istenünk, aki isteni természetedben körülírhatatlan módon létezel, és az ember üdvösségéért titokzatos módon megtestesültél az Istenszülő Szűz Mária méhében; aki méltóztattál körülíratni; aki szeplőtelen orcád szent vonásait leábrázoltad a tiszteletre méltó kendőn, amellyel meggyógyítottad Abgár uralkodó betegségét és megvilágosítottad lelkét a te ismeretteddel, igaz Istenünk, aki Szentlelked működésével arra indítottad Szent Lukács apostolodat és evangélistádat, hogy szeplőtelen Anyád képét megfesse, aki karján hordoz téged mint

gyermeket és aki mondja: «Annak kegyelme, aki tőlem született, legyen velük az én közreműködésem által»; te, mindenség Ura, Istene, világosítsd meg és oktasd szolgáltnak (N-nek) a lelkét, szívét és értelmét és irányítsd a kezét, hogy szeplőtelenül és tökéletesen fesse meg a te képedet, a te szeplőtelen Anyádét és az összes szentét, a te dicsőségedre és a te szent egyházad örömeire és szépségére és mindazok bűneinek bocsánatára, akik tisztelik és tisztelettel csókolják ezeket az ikonokat, és akik a tiszteletet az eredeti képre irányítják vissza! Szabadítsd meg őt minden ördögi befolyástól, hogy összes parancsod teljesítésében előre tudjon haladni, szeplőtelen Anyád, a dicsőséges apostol és evangélista Szent Lukács és minden szentek közbenjárása által! Ámen.” Elbocsátó, és befejeződik a szertartás.

Az imádság után alaposan bele kell tanulnia az arányokba és az alakok jellegzetességeibe, mégpedig úgy, hogy ettől kezdve úgy fessen, hogy sokat foglalkozik a számításokkal. Így egy bizonyos idő után, Isten segítségével, teljesen tudni fogja azokat, amint azt ténylegesen megfigyelhettem a tanítványaim között. Ezért nagy kívánsággal jegyeztem meg, hogy Isten dicsőségére vigyék át ezt a gyakorlatba a festő társaim is, testvéreim Krisztusban, vagyis azok, akik szeretik a könyvemet; és imádkozzanak értem sokat! Ha pedig bárki irigykedő vagy rosszindulatú valami módon kritizálni akarná ezt a célot, amely távol áll az irigységtől, tudja meg, hogy senki másnak nem okoz kárt, csak önmagának, minthogy a közmondás ezt tartja: „Rossz dolog az irigység; s csak az a jó benne, hogy akinek szeme és szíve van, le tudja győzni”. Ezért – amint az Úr tudja – az én vágyam nem más, mint hogy hasznossá tegyem magam, amennyire lehetséges, e tudomány legtiszteltebb tanítványa számára, aki sokat akar tudni eme könyvemből; akihez nagy szeretettel fordulok szavaimmal.

Tudd meg tehát, tanulni vágyó tanítvány, hogy amikor neki akarsz kezdeni ezen tudomány tanulmányozásának, gondoskodnod kell magadnak valaki tanult mesterről! Rögtön megtudod, hogy azon a magas szinten van-e, hogy tanítson téged, amint azt előbb mondtuk. Ha azonban tudatlannal és tapasztalatlannal találkozol, te is tedd azt, amit mi, és vigyázz eme tapasztalat után, hogy keresd meg a híres Emmanuel Panszelinosz néhány eredeti művét, hogy hosszabb időn keresztül azokon szerezz tapasztalatot a festés módjára vonatkozóan, amint azt később tanítani fogjuk neked, hogy megértsd az ő arányait és az alakjainak jellegzetességeit! Aztán menj el az általa festett ikonokkal díszített templomokba, hogy lenyomatokat szerezz azokról, amint majd megtanítjuk

neked! De ne egyszerűen és úgy végezd a munkádat, ahogy adódik, hanem istenfélelemmel és jámboran, mint vallásos tevékenységet! Légy tehát óvatos, miután lehúztad a lenyomatot akár a falról, akár az ikonról, mosd le alaposan az eredetit tiszta szivaccsal, hogy teljesen letisztítsd róla a feketeséget! Ha ugyanis nem mosod le azonnal, a feketeség ott marad rajta, és aztán már nem lehet eltávolítani. Így a tiszteletlenség büntényét követed el és az ikonrombolók ítéletét vonod magadra, mert amint az ikon tisztelete – Szent Bazil szerint – az eredetijére száll vissza, úgy történik ellenkező esetben is. Ezt a kis figyelmeztetésemet, illetve tanácsomat, kedvesem, Isten félelmében és testvéreim felé való őszinte barátságban irányítom feléd, félve az ítélettől. Ugyanis magam is sok helyütt fedeztem fel, hogy egyes festők, miután lehúzták a lenyomatot, nem tudom, hogyan, hogy tudatlanságból vagy tiszteletlenségből és közömbösségből-e, de nem mosták le azonnal az ikonokat, hanem befektítve hagyták, hogy én bármiféleképpen próbáltam lemosni és letisztítani őket, egyáltalán nem sikerült. Ha az ikon, amelyről lenyomatot akarsz készíteni, történetesen már öreg, és már nem látszanak az ecsetvonásai, vagy pedig ha a gipsz mállékony és attól félsz, hogy eláztatod az ikont, azért, hogy meg ne rongáld, tégy a következőképpen: először mosd meg, ahogy kell, aztán foltozd meg és lakkozd be, majd húzd le a lenyomatot, és ezután mosd le újból, amint azt már elmagyaráztuk neked!

Íme tehát, amit Isten segítségével, irigység nélkül, őszintén meg tudtam tanítani neked! Te pedig, kedvesem, nagyon vigyázz arra, hogy ne takarítsd meg a fáradságot, hanem a legnagyobb szorgalommal és buzgósággal gyakorold magad abban, hogy teljesen megtanuld ezt a művészetet, hiszen ez isteni, ugyanis Istentől adatott át nekünk. Ez pedig sok más tényből is nyilvánvalóvá tétetett mindenkinek, de különösképpen abból a tiszteletreméltó ikonból, amit nem emberi kéz készített, amelyen maga az Istenember Jézus Krisztus képezte le a maga legszentebb arcképét, elküldve így Abgárhoz, az edesszai kormányzóhoz isteni képmását a szent kendőn. Hogy ez a jó művészet elfogadottnak és kedvesnek látszott az ő legtisztább Anyja előtt is, mindannyiunk előtt ismeretes. Ugyanis ő köszönetet mondott Szent Lukács apostol és evangélistának, és megáldotta őt, éppen a festőművészetéért, amikor ezt mondta: „Annak kegyelme, aki tőlem született, legyen velük az én közreműködésem által!” De nem csak ezek, hanem a számtalan csoda is, amit az Úr, az Istenszülő és más szentek ikonjai vittek és visznek végbe, megmutatják, hogy a festőművészet kedves és elfogadott Isten előtt. Ezért tehát mindazok, akik tisztelettel és gondosan törekszenek rá, kegyelmet és

áldást kapnak Istentől. Akik viszont tisztelet nélkül és gondatlanul látnak neki, a pénz szeretetéből, jogtalan haszonra téve szert, jó lesz, ha figyelnek és még a vég előtt magukba szállnak, Júdásnak a gyeheennában való büntetését felidézve és félve tőle, mert fősvény és hozzájuk hasonló volt. Reméljük, hogy az ilyen büntetéstől mindnyájan megszabadulunk az Istenszülő, Szent Lukács apostol és az összes szentek közbenjárása által. Ámen.

I. RÉSZ TECHNOLÓGIA

1. Hogyan kell lenyomatot készítened

Amikor lenyomatot akarsz készíteni, tégy a következőképpen: Ha az eredeti tábla mindkét oldalán megfestett, kend be a papírt fel nem főzött „pesiri”-vel és hagyd egy napig árnyékban, hogy magába szívja. Aztán dörgöld meg jól korpával, hogy teljesen megtisztuljon az olajtól, hogy a festék, amit használni akarsz, rátapadjon, és az eredeti ne kenődjék be az olajjal! Ráillesztve az eredeti tábla négy szélének irányában a te beolajozott lapodat, készíts fekete festéket egy kevés tojással, aztán aprólékosan jelöld ki átlýggatással a körvonalakat, és csináld meg az árnyalatokat is! Készíts aztán fehér ólomfestéket, és fessd be a lapot, majd a hígabb ólomfestékekkel csináld meg a színváltozatokat, s így egy új kép lesz az eredmény, mivel a papírlap áttetsző s az eredetinek minden körvonala áttűnik, de vigyázz, hogy le ne kopjanak, ezért óvatosan ecseteld! De ha úgy adódik, hogy az eredeti tábla hátsó oldala nincs megfestve, akkor be nem olajozott papírt használj, és a fénnel szemben az ablakra, vagy egy üvegre, vagy egy üvegzsománcra téve, világosan meglátasz a körvonalak. Aztán ráhelyezve a kezedet, aprólékosan jelöld meg a körvonalakat a te papírodon, készítsd el a színváltozatokat is vörös festékekkel, és így lehúзва a levonatot, az az eredetivel megegyező lesz. Ha az eredeti is olajozott papíron van, a következőképpen járj el: tégy egy kagylóba fekete festéket és fokhagymalevet, olyat, amit az aranyozási ecseteléskor használsz, keverd össze és kend be a szent képnek körvonalait, akit le akarsz másolni, legyen az olajozott papíron vagy táblán, vagy falon, vagy bármi más dolgon. Aztán keverj össze kevés piros festéket is fokhagymalével és kend be az arc és a ruházat ólomfe-

hérjét! Ha akarod, készíts akár harmadik és negyedik festéket, és kend be a színváltozatokat (bár a festékek egymás után változzanak), aztán áztass be egy az eredetivel megegyező méretű papírlapot, helyezd be más papírlapok közé oly módon, hogy elveszítse a vizet, de nedves maradjon! Helyezd az eredetire, és aprólékosan nyomkodd rá a kezeddal, de vigyázz, hogy el ne mozduljon! Óvatosan felemelve az egyik szélénél, nézd meg, hogy átmásolódott-e! Ha még nem, nyomd rá újból a papírlapot még gondosabban, aztán pedig, amint felemeled, az eredetivel teljesen megegyező másolatot kapsz. De azt is tudnod kell, hogy amikor az eredeti kép régi falfestmény, vagy régi táblára van festve, nagyobb mennyiségű fokhagymalére van szükség; ha viszont újonnan festett fal-képen vagy új, kevéssel azelőtt lakkozott ikonon található, vagy pedig beolajozott papíron, kisebb mennyiségű fokhagymalére és nagyobb mennyiségű festékre van szükség. Próbáld először egy kis papírral, egy vagy két ecsetvonást alkalmazva rajta, s ha jól tapad, ferd meg a többi részt is. Azonban vigyázz, hogy ne kezd a munkát próba nélkül, hogy ne fáradozz hiába!

2. Hogyan kell szenet készítened a rajzoláshoz

Vég egy vastag, nem korhadt, száraz mogyoró- vagy mirtusz-fát, darabold fel fűrészszel részekre, hasogasd ezeket a részeket baltával kis darabokra, aztán aprítsd fel őket késsel oly módon, hogy olyanokká legyenek, mint a ceruza! Helyezd őket egy cserépedénybe, amíg tele nem lesz! Tégy rájuk egy szövetet és kend be jól agyaggal! Miután begyújtottál a kemencébe, s az már félig meleg, helyezd a közepébe az edényt, s azok a fadarabok meggyulladnak az edényben, és lángot bocsátanak ki. Amikor kialszik a láng, rögtön vedd ki az edényt a kemencéből, takard be hamuval és száraz földdel! Vigyázz közben arra, hogy ne húzd ki a fadarabokat, mielőtt az edény kihülne, ugyanis ha kinyitod, mielőtt kihülne, meggyulladnak benne, munkád pedig kárba vész. Ha viszont gyorsabban akarod készíteni őket, tégy így: csavarj be néhányat papírba vagy szövetbe, és földeld el őket a szétszedett parázsba, és ezek meggyulladva, füstöt bocsátanak ki. Amint megszűnik a füst, légy készen arra, hogy azonnal eltolod mind az összeset egy lapáttal! Aztán földeld el őket hideg hamuba vagy földbe, hogy kialudjanak és megszilárduljanak. Így készítik a szenet, amivel a festők rajzolnak.

3. Az ecsetek készítéséről

Amikor ecsetet akarsz készíteni a festéshez, mókusfarkat kell keresned. Ne használd a végét, hanem csak az oldalait! Vigyázz arra, hogy a szőrszálak egyenesek és egyformák legyenek, hogy ne álljanak szanaszét, hogy az ecsetek alkalmasak legyenek vázlatok készítésére és a kép megjelenítésére! Vágd le egy kis ollóval őket, és helyezd őket egy kis asztalra, egymástól kis csoportokban elkülönítve! Aztán gondosan fogd össze őket, mosd meg vízzel, majd bal kezed körmevel nyomd le a végeiket, jobb kezeddél húzd a másik részüket, apránként húzogatva, és így egyesítsd aprólékosan őket, és ügyesen kösd össze őket egy viasszal bevont selyemfonállal! Törekedj arra, hogy ne kösd az ecsetet hosszúra! A tollat, amibe bele akarod nyomni, először tedd vízbe azért, hogy megnedvesedjen, és azért, hogy az ecset ne álljon ki nagyon a tollból, mert egyébként nem fog sikerülni! Gyűjtsd össze a farkak végeit is, hogy nagy ecseteket is készíthess, amelyek az alapozó festésre alkalmasak!

4. Az enyv készítéséről

Amikor enyvket akarsz készíteni, tégy a következőképpen: végy mészben kikészített bőrdaraokat, tedd őket langyos vízbe, hogy jól átnevedvesedjenek, aztán mosd meg őket és tisztítsd meg a rajtuk lévő hústól és szennyeződésektől és tedd fel őket tiszta vízben főzni egy rézedényben! Türelmesen várd ki azt a pillanatot, amikor elkezdenek forni és összesűrűsödni! Ekkor szűrd le őket egy lőszőrből készült szitán vagy egy szöveten, hogy kiadják anyagukat, aztán önts rájuk vizet kétszer vagy háromszor, és szűrd le őket, hogy teljesen kioldódjanak! Ha pedig nem találsz kikészített bőroket, végy olyat, amelyik a szarvasmarha lábából vagy füléből való és olyan részeiből, amelyeket másra nem használnak, hogy olcsóbban vásárolj őket; és ha zsírosak, hadd legyenek olyanok; bivalybőr vagy báránybőr is jó. Így dolgozd ki őket: végy oltatlan meszet, tedd bele egy ládába, önts rá vizet és keverd el folyékonyra, majd helyezd bele a bőroket, s hagyd benne egy hétig, vagyis addig, amíg a bőrök maguktól feljönnek. Ekkor vedd ki őket, mosd le, tisztítsd meg jól, szárítsd meg, és amikor akarod, készítsd el az enyvket, amint azt neked főntebb leírtuk. Ha sietsz és nincs meszed, rakd be a bőroket úgy kidolgozatlanul, aztán tedd föl egy kicsit főni, majd kivéve a vízből, tisztítsd meg őket jól a zsírtól és a hústól; aztán bárdal gondosan vagdald össze apróra, hogy hamar megfőjenek! Ne keverd szét őket teljesen, hanem hagyd, hogy egymáshoz tapadjanak, amennyiben nem akadályoznak, amikor átszűröd őket a szitán! Így főnek meg a bőrök, és így készül

az enyv. És ha ki akarod szárítani, tedd föl lassú tűzre magában főni, hogy besűrűsödjön! De légy nagyon óvatos, mert az enyv nagyon megduzzad és kifut. Ezért gondoskodj arról, hogy ott légy, amikor forr, és amikor megdagad, vedd le a tűzről és tarts készen egy nagy edényben hideg vizet, s abba beletéve a rézedény alját, megszűnik a kifutás. Tedd az edényt többször a tűzre, hogy az enyv besűrűsödjön! Aztán hagyd kihűlni, majd egy ívre feszített fonállal vágd apró darabokra, és helyezd a darabokat egy asztalra, hagyd ott két-három napig, figyelve, hogy mikor kezdenek megkeményedni! Aztán fűzd fel őket egy zsinórra és akaszd ki a levegőre, hogy kiszikkadjanak, és így vigyázz rájuk! Amikor akarod, használd fel! De igyekezz akkor készíteni az enyvot, amikor hideg van, mert amikor meleg van, megromlik, és nem sikerül!

5. Hogyan kell égetned és öntened a gipszet

Amikor gipszet akarsz égetni és önteni, így járj el: először válaszd ki és kalapáccsal törd apró darabokra (a köveket)! Törekedj arra, hogy fehérek és ragyogóak legyenek! Aztán gyűjtsd be a kemencét, s amikor betüzesedik, told el a parazsat és tisztítsd meg egy ággal, törekedj arra is, hogy ne késlekedj, és ne hűtsd ki a kemencét; aztán tedd rögtön bele a gipszet és takard be, sarat tartva készen, és tapaszt le gondosan!

De fordíts gondot arra is, hogy a kemencén ne legyen sehol repedés, azért, hogy a sár jól kiszáradjon, különben a hő eltávozna; ezért légy figyelmes a gyors lezárásánál! Aztán három nap múlva vedd ki a gipszet, és ha jól kiégett, jól van; de ha nem égett ki annyira, az sem baj; csak a morzsolásánál lesz nagyobb a fáradságod. Miután aztán kivetted a kemencéből, morzsold szét egy márványon, és szitáld át egy finom szővésű szitán, és morzsold szét újból azt, amit már megszítáltál, rostáld, hogy a legfinomabbá váljon! És aztán öntsd a következő módon: langyosíts meg vizet egy rézedényben, tarts készenlétben meleg és hideg vizet, oly módon, hogy a vized ne fogyjon el; emlékezz továbbá arra, hogy az, amelybe a gipszet akarod önteni, ne legyen se hideg, se meleg, hanem langyos! Belemártva a kezeidet, keverd a vizet a rézedény falánál körben, úgy, hogy a gipsz ne kössön meg! Közben másvalaki öntse lassanként a gipszet, te pedig oldd fel a lehető legjobban, hogy egyáltalán ne maradjanak rögök (sem kicsik, sem nagyok), mert később megkövesednek, és nem lehet őket szétmorzsolni. Vigyázz továbbá arra, hogy ne önts túl sok gipszet egy kicsiny rézedénybe, mert ez nem tud sok vizet

befogadni, és a gipsz olyanná válik, mint a kő, és annyira beleköt a réz-edénybe, hogy nem lehet belőle eltávolítani, és össze kell törni a réz-edényt. De egy ötven mérőegységnyi vizet tartalmazó edénybe húsz mérőegységnyi gipszet önthetsz, vagy esetleg kevesebbet, csak attól kell tartózkodnod, hogy többet önts. Vigyázz tehát arra, hogy mindig kevés gipszet tegyél egy nagy rézedénybe, úgy, hogy sok vizet tudjon befogadni, a gipsz így jó lesz. Aztán hagyd állni egy vagy két napig, majd amint lassanként leülepszik a gipsz, te is lassanként önts hozzá vizet, hogy a sűrű gipsz alul maradjon; és ekkor otthagyhatsz, hogy megszáradjon egy kissé. Aztán, miután kivetted az edényből, terítsd szét egy asztalon, és így megszárad. Amint jól megszáradt, gyűjtsd be újra a kemencét, és tedd bele újra, hogy másodszor is kiégesd! Ismét morzsold szét, vizezd be és tedd az asztalra, hogy megszáradjon! Ha sietsz, tedd ismét a meleg kemencébe, vagy a napra, hogy kiszáradjon, és nem megy tönkre, hanem nagyon jó lesz. Aztán morzsold szét jól, és őrizd meg, hogy elvegyítsd az enyvvel, oly módon, hogy akkor tudj gipszelni, amikor akarsz!

6. Hogyan kell az ikont gipszelni

Amikor ikonokat akarsz gipszelni, ha valóban nagyok és több van belőlük, főzz meg bőrtöket, hogy új enyvot készíts, amint azt már elmagyaráztuk neked; ugyanis a régi enyv megromlik, amikor késik az ikonok gipszelése. Ha pedig sietsz és kevés ikon van, tégy így: törd apró darabokra a száraz enyvot és tedd bele este egy korsóba vagy más edénybe vízzel, hogy reggelig átnedvesedjen, és tedd az edényt hideg helyre, hogy az enyv ne romoljon meg, majd tedd fel föni, és egy fával keverd, hogy feloldódjon! Aztán végy annyit ebből az enyvből, amennyi elegendő neked a meglévő ikonjaidhoz, és adj hozzá vizet, hogy kevésbé legyen sűrű, és a fentemlített ikonokra vigyél fel egy könnyed réteget; de figyeld, hogy az enyv ne csillogjon az ikonokon, hanem ügyelj arra, hogy a tábla beszívja azt! Ha süt a nap, helyezd őket napra az első kenéstől, hogy beigyak azt; de aztán már ne tedd ki őket, mert a gipsz megköt! Miután az ikonok már megszáradtak, keverd gipszet annyi jó enyvvel, amennyi elegendő neked ahhoz, hogy ötször vagy hatszor be tudj kenni őket, és először egy kis táblán próbáld meg! Ha az anyag kemény, tégy hozzá gipszet és meleg vizet, hogy meglágyuljon; ha lágy, tégy hozzá még enyvot, hogy olyan legyen, amilyennek lennie kell! Aztán vigyél fel az ikonra két-három réteget, és a negyedikhez adj „pesiri”-t és szappant, de nagyon keveset, aztán vigyél fel újabb két-három réteget, majd fejezd

be! Légy óvatos, ne siess, és ne végy túl nagy mennyiségű gipszet, hogy hamar begipszeld, mert (egyéknét) amikor majd csiszolni akarsz, elválík az első réteg a másodiktól, és az ikon nem lesz sima. Ezért aprólékosabban gipszelj, még akkor is, ha több rétegre van szükség, mert így lesz a gipszelés jó. Ha nyár van, és attól félsz, hogy a gipszben lyukak keletkeznek, készíts erős enyvvet és aztán szűrd le és hagyd állni egy hideg helyen, és amikor gipszelni akarsz, keverj el egy kevés enyvvet, amennyiről gondolod, hogy elegendő lesz egy kenésre, aztán gipszelj; ha aztán egy másik réteget is akarsz adni, keverj el másik enyvvet, és gipszelj újra, egyik réteget a következőre és egy következőt megint egy másikra, míg befejezed, és így a gipszben nem lesznek lyukak. Ha viszont az enyvvet hosszú időn át együtt hagyod a gipsszel, az egész megromlik. Aztán csiszold le, rajzold meg és úgy aranyozd be!

7. Hogyan kell dicsfényeket készítened az ikonokon

Miután megrajzoltad az ikont, rajzolj körzővel egy kört és készíts gipszet, mint először, amellyel begipszelted az ikont! Készíts elő egy pamutfonalat és merítsd bele a gipszbe, úgy, hogy teljesen megtöltödjék gipsszel! Helyezd ezt a dicsfény kerületére, a körző vonalát követve; aztán a körzővel ismét haladj át a fonal belső kerületén, hogy ellenőrizd, nincs-e valamely helyen eltérés! Csak arra vigyázz, hogy a kis dicsfényekre vékony fonalat, a nagyokra pedig vastagabb fonalat alkalmazz! És amikor megszáradt, kend be annyi gipsszel, amennyivel akarsz, hogy a dicsfény kiemelkedjék! Aztán rajzolj annyi vonaldíszot, amennyit akarsz, és végy az ecsettel a gipszből és tedd az alakokra és a vonalakra kétszer vagy háromszor az ecsettel, hogy kiemelkedjenek! És aprólékosan kapard le, aranyozd be és adj a képnek végső finomítást egy csonttal! Csak a gipsznek, amit a díszítés kiemelésére használsz, különböznie kell a többitől. Tégy bele egy kevés okkert, hogy megsárguljon!

8. Hogyan kell begipszelni egy fel nem szegezett balusztrádot

Amikor egy fel nem szegezett balusztrádot akarsz begipszelni, tégy fel először bőrkötő föni, hogy enyvvet készíts! Aztán helyezd el a földön a balusztrádot, és ha nyár van, s a hely kényelmes, tedd ki a fényre, hogy a táblák egy kissé felmelegedjenek! Aztán keverj el enyvvet vízzel egy rézedényben, hogy annyi feloldódjék, amennyit elegendőnek

tartasz ahhoz, hogy egy réteg kerüljön az egész balusztrádra! Vigyázz még arra, hogy az enyv meleg legyen, nehogy összeálljon! Aztán a balusztrád egyik tábláját véve, állítsd azt a rézedény szélére, és egy mérőeszközzel véve az enyvből, amely a rézedényben van, öntsd a faragványra mindazt a mennyiséget, ami a rézedényben van, hogy teljesen befedje a faragványt, majd végy egy kefét, és dörgöld a faragványokat, hogy jól igyák be! Aztán fordítsd meg a táblát, hogy az enyv a rézedénybe csepegjen vissza! Tégy ugyanígy egymás után lassan-lassan, minden egyes táblával, egyik végüktől a másikig! Ha pedig az enyv kihül, gondold a felmelegítésére másodszor, harmadszor is, sőt mindig, úgy, hogy ne álljon össze, és a faragványok ne szívjanak magukba sok enyvot és ne hólyagozzanak fel! Ha pedig a táblák nagyok, egy vagy két személy forgassa őket, és ismét másik öntse az enyvot és dörgölje kefével őket! Ha a nap nem nagyon meleg, helyezd el őket odakint, hogy megszáradjanak, és ha valahol felhólyagzás keletkezne, távolítsd el késsel! De azért kezdettől fogva ügyelj arra, hogy kipróbáld az enyvot egy kis táblán, úgy, hogy ne legyen sűrű és megszáradva ne ragyogjon, mert a gipsz, amivel be akarod gipszelni, megreped; ügyelj arra, hogy a táblák beigyák azt, és így lesz jó! Aztán készíts folyékony gipszet ugyanabban a rézedényben, hogy begipszeld a faragványokat, a kis mérőeszközzel öntve rájuk, és forgasd a táblákat, hogy lecsepegjenek, ahogy azt az enyvvel tetted! És próbáld ki először egy kis táblán, vagyis gipszeld be és hagyd megszáradni; ha jól sikerült, gipszeld be a többit is; ha viszont a gipsz lágy vagy kemény, keverd meg, ahogy azt már előbb leírtuk az ikonokkal kapcsolatban, és vigyél fel egy réteget mindegyikre! Gondoskodj arról is, hogy annyira meleg legyen, hogy ne álljon össze a faragványok között, ne csorogjon el, és ne tömje ki a faragványokat! Ha sűrű, és nem folyik jól, tégy bele egy kevés meleg vizet; ha pedig nagyon folyékony és nem szárad, úgy, hogy a gipszelést nem lehet befejezni két-három réteggel, melegíts gipszet és enyvot, aztán gipszeld be és hagyd jól megszáradni, aztán vigyél fel egy újabb réteget! És ha a nap nem nagyon erős, hanem egy kissé hideg van, helyezd ki az első és a második réteg felvitelekor, és ne tovább; és ne helyezd ki rögtön, miután begipszelted őket, hanem hagyd előbb, hogy árnyékban jól megszikkadjanak! Ugyanis, ha rögtön kihelyezed őket, a gipsz lecsorog a faragványok csúcsairól és összegyűlik a mélyedésekben, és nem sikerül. A harmadik vagy negyedik réteg felvitelénél azonban, amikor már befejezéshez közeledik a munkád, végy óvatosan egy kevés „pesiri”-t és egy kis szappant, feloldva a szappant meleg vízzel, keverd el ezt a keveréket gipsszel, és gipszelj;

és ha a gipsz lyukakat hagy, tégy úgy, ahogy azt már leírtuk neked az ikonokkal kapcsolatban, és olyan simává válik, hogy egyáltalán nem igényli azt, hogy meg legyen csiszolva. Ha pedig tél van, gyűjts nagy tüzet egy nagy házban, és úgy gipszelj, azért, hogy a gipsz meg ne fagyjon, és ne csorogjon el, és a tábla is beszívja az enyvet! Így gipszeld tehát a fel nem szegezett balusztrádokat, és azok nem fognak igényelni semmiféle csiszolást, csak be kell kenned „ampoli”-val és be kell aranyoznod őket.

9. Hogyan kell gipszelned egy felszegezett balusztrádót

Ha a balusztrád fel van szegezve, készíts először egy létrát és kezd a legmagasabb részeknél, és alaposan gipszelj, ahogy az ikonokkal kapcsolatban magyaráztuk, kefével dörgölve azt ötször vagy hatszor; és amikor megszáradt, egyengesd meg jól kaparóval, aztán vidd fel az „ampoli”-t és aranyozd, amint alább magyarázzuk!

10. A vörös „ampoli” készítéséről

Végy jó vörös vasoxidot, ami nem nagyon piros, és belsejében fehér erezetek is vannak, és próbáld ki így: ha az erezetei lágyak, és nem olyanok, mint a kő vagy mint a föld, akkor jó; egyébként rossz. Végy tehát tizennyolc egységnyi ebből és két egységnyi a konstantinápolyi okkerből, továbbá fél egységnyi lampezitet, vagyis ólomvöröset, és fél egységnyi faggyút; gyűjts meg egy papírlapot is, és tedd bele egy fél egységnyi higanyal együtt! A higanyt a következőképpen elegyítsd: apránként vedd a kezedbe nyállal együtt, a másik kezed ujjával dörzsöld össze, és így elegyítsd! Az egészet egy márványra téve dörzsöld szét jó erősen, és utána kend fel az így nyert „ampoli”-t kétszer vagy háromszor arra, amit finoman akarsz bearanyozni, és aranyozz alkohollal, és csodálkozni fogsz!

11. Más „ampoli”

Végy egyenlő arányban a fentemlített vörös vasoxidból és okkerből, dörzsöld szét jól, aztán tégy bele egy kevéske szappant, szintúgy tojásfehérjét is, gondosan dörzsöld szét újra, és vidd fel az így nyert „ampoli”-t, és aranyozz, mint fent!

12. Más „ampoli”

Végý örmény vasoxidot, vagyis nyolc egységnyit magából a vasoxidból és egy egységnyit higanyból, egy vagy két egységnyi vörös ólmot, egy egységnyi cinóbert, egy egységnyi epét, öt egységnyi konsztinápolyi okkert és egy kevéske tojásfehérjét, dörzsöld szét jól, és miután kipróbáltad, aranyozz!

13. Hogyan kell aranyoznod az ikonokat

Miután megrajzoltad az ikont, szúrkáld át egy hegyes tűvel; aztán mosd meg jól, hogy a szén eltávozzon róla, és ha még szennyezett valamelyik részén, kapard le, hogy tiszta legyen! Aztán vidd fel rá lágyan az „ampoli”-t kétszer vagy háromszor; csak miután megszáradt az első réteg, akkor igyekezz a másodikat felvinni, és amikor megszáradt az ikon az „ampoli”-tól, fektesd hanyatt magad előtt, végý néhány aranylapot, és terítsd rá, minden lapot a szélénél rögzítve csonttal, ami a felfényesítésre szokott szolgálni, hogy az arany odaragadjon oly módon, hogy amikor át akarod itatni, a szél ne mozgassa és az alkohol ne párásítsa be! Aztán tégy egy üvegkancsóba alkoholt, és öntsd az ikon szélére! És felemelve az ikont az egyik részénél, úgy igazítsd, hogy mindenütt jól beigya, éspedig oly módon tedd, hogy gyorsan beigya, nehogy a gipsz elázzon! Egyenesre állítva támaszd meg és hagyd megszáradni, aztán fényezd meg és dolgozz!

14. Hogyan kell megaranyoznod egy fel nem szegezett balusztrádot

Vigyél fel rá „ampoli”-t, amint az ikonokra is felvitted, helyezd magad elé azt a táblát, amin dolgozni akarsz; ha a faragványok kevésbé mélyek, fektesd fel az aranylapokat és ütögesd a csonttal, hogy jól rátapadjanak a faragványok kiemelkedő részeire, önts aztán bőséges mennyiségű alkoholt a faragványokra! Aztán gondosan forgasd lassanként a táblát, hogy a faragványok átítatódjanak, és az alkohol kijöjjön; ha pedig marad valami át nem itatott rész, áztasd meg egy üvegkancsóval vagy ecsettel, és nyomkodd meg egy vattacsomóval, hogy az arany feltapadjon, aztán állítsd a táblát egyenesre, hogy megszáradjon, majd fényezd meg! Aztán a mély faragványokat vagy a gömbölyű fákat, amelyek nem tudnak átítatódni, áztasd meg először egy alkoholos szivaccsal vagy

vattával, aztán pedig tedd rá az aranylapot az egész papírral, először a négy sarkánál illesztve oda az ecsettel, amivel nedvesítesz, hogy az arany le ne essen és ne tűródjon fel, és tedd azt a megnedvesített részre, hogy odaragadjon! Aztán, ügyesen felemelve a papírt, az arany ott marad a gipszre tapadva. Majd egy tollat fogva, metéld le azt az aranyat, amely nincs a helyén, s a kancsóval és az ecsettel áztasd meg jól, majd rendezd el és fényezd meg, amint azt fõntebb megmagyaráztuk.

15. Hogyan kell megaranyoznod egy felszegezett balusztrádót

Miután megtörtént a táblák gipszeléssel való elõkészítése, fûgessz rájuk gyapjútakarót vagy szõnyeget, hogy ne fújja a szél, és ne zilálja szét neked az aranylapokat. Aztán vidd fel az „ampoli”-t a balusztrádra, amint azt már fentebb elmagyaráztuk neked! Elõször vágd fel az aranylapokat olyan nagyságú részekre, amilyenek szükségesek neked! Aztán véve az alkoholt egy szivaccsal vagy egy lágy borzkefével, vagy vattával, nedvesítsd meg azt a részt, ahová felvitted az „ampoli”-t, majd vedd rögtõn az aranyat, helyezd a megnedvesített részre, rendezd el és simítsd ki gondosan! Majd vidd fel a festékeket is a faragványokra a bõrbõl készült enyvvel vagy tojással, és így járj el egészen a végéig! Ha akarod, csináld úgy, ahogy itt megírom neked, mert ez is egy ügyes mes-ter magyarázata. Végy konstantinápolyi okkert, és miközben dõrzsölöd, végy egy kevés enyvvet és egy kevés sáfrányt, és hintsd be ezzel az elegy-gyel mindazt, amit aranyozni akarsz! Ezután tégy „ampoli”-t a faragvá-nyok kiemelkedõ részeire, és aranyozz alkohollal!

16. Az „alapozó festék” készítésérõl. Panszelinosztól

Végy ... egységnyi ólomfehéret, ... egységnyi okkert és ... egy-ségnyi zöldet, amely a falhoz szolgál nekünk, és egy negyed egységnyi feketét, morzsold össze mind az összeset együtt egy márványon, majd gyűjtsd össze egy tintatartóba, és vidd fel az alapozó festéket, ha a ké-sőbbiekben testeket akarsz festeni!

17. A szemöldököknek és más részeknek a felvázolásáról, amelyeknek az ikonokon testszíne van. Szintén tõle

Keverj össze feketét és savat, és ha valamit fel akarsz vázolni, előbb lágyabban, majd erősebben vázold fel! A pupillákhoz s a szemek és szemöldökök „kiugró részeihez”, valamint az orrlyukakhoz használj tiszta feketét! Vagy pedig, ha akarod, végy ... egységnyi árnyékoló festéket és ... egységnyi ólomfehéret, keverd össze márványon, s miután összegyűjtötted, vázold fel azt, amit akarsz! A „kiugró részeken” erősítsd meg az árnyalatot tisztán árnyékoló festékkel; a pupillákhoz és az orrlyukakhoz tégy feketét! Ilyenek Panszelinosz vázatai.

18. Ugyancsak tőle: hogyan kell a testszint készítened

Végy ... egységnyi velencei ólomfehéret vagy jó franciát, amelyekről néhány fejezet szól ebben a könyvben, és ... egységnyi velencei okkert (ha nincs velencei, végy más, ehhez hasonlót) és ... egységnyi cinóbert! S ha azt akarod, hogy ez a szín még szebb legyen, tégy így: dörzsöld szét a cinóbert és tedd vízbe úgy, hogy lecsepegjen, és miközben lecsepeg, öntsd le a vizet egy másik edénybe, hagyd megszáradni, s keverd össze ezzel, és készítsd el a testszint, amely ily módon nagyon jó lesz.

19. Ugyancsak tőle: másik testszín

Végy ... egységnyi ólomfehéret és ... egységnyi sárgászöld okkert, morzsold össze együttesen és fessd meg a testeket! Ha nincs sárgászöld okker, akkor végy mást, és vegyíts bele egy kevéske vörös vasoxidot, hogy egy kissé vörösebb legyen! Aztán készítsd el a testszint, amint azt feljebb elmagyaráztuk neked! Csak arra vigyázz, hogy ne készítsd túl pirosra! Ha van tasói okkered, ahhoz nincs szükség vörös vasoxidra.

20. A „glükaszmosz” elkészítéséről

Tégy két rész testszint és egy rész „alapozó festéket”, vagy kevesebbet egy kagylóba, keverd össze, és így készítsd el a „glükaszmoszt”, és ezzel csinálj rózsaszínt, ha van olyan rész, amelyet testszínűre akarsz készíteni. Így készül a „glükaszmosz”.

21. Hogyan kell rózsaszínt készítened

Miután felvitted az alapozó festéket és felvázoltad az arcot,

vagy valami más részt, csináld a testeket először „glükaszmosz”-szal, amiről már mindent leírtunk neked, elvékonyítva a széleket oly módon, hogy elkülönüljön az „alapozó festéktől”! Tedd aztán a testszínt a kiemelkedő részekre, és egyre jobban vékonyítsd el, mint a „glükaszmosz”-t, és különböztess meg a testszínnel az időseknél az összes ráncot, a fiataloknál csak a szemgödörket! Aztán tégy magukra a testekre ólomfehéret megkülönböztetésül, hogy több ragyogást adj neki, tégy rá belőle továbbá az alapvető részekre is, amelyeket ki akarsz fehériteni! Nagyon finoman tedd rá, és így a fehéritések is nagyon finomak lesznek. Aztán erősítsd meg az elsőket, vagyis a kiemelkedő részeket! Így készülnek Panszelinosz teste.

22. A vörösekről

Tudd, hogy az Istenszülőhöz és a fiatal szentekhez nagyon finom piros festéket kell használni az archoz, cinóbert keverve el a testszínnel! Az árnyékolásokra és a kezek körvonalaira finom vörös vasoxidot szoktak használni. Így az időseknél a mélyebb ráncaikba annyi finom vörös vasoxidot kell tenni, amennyi a szemek fölött található, meg kell különböztetned a „glükaszmosz”-szal, amint az már fentebb leírtuk neked!

23. A hajakról és szakállakról

Végy sűrű okkert és láng fölött főzd meg nagyon, amíg sötétvörössé válik! Amikor Krisztusnak és a szenteknek a haját akarod elkészíteni, vegyítsd el egy kevéske feketével, és vidd fel az „alapozó festéket”! Végy ismét egy keveset ugyanabból az „alapozó festékből”, vegyítsd el egy kevéske feketével, és vázold fel [a haját és szakállát] és árnyékolj meg könnyedén! A nagy árnyékolásokra tégy tiszta feketét is, tégy egy kis okkert és egy kevéskét magából az „alapozó festékből”, és csináld meg az első fényezést! A másik, vagyis alaprétgre tégy tiszta okkert és terjeszd a szélek felé! Ajkaikhoz vegyíts ólomfehéret és cinóbert, aztán készítsd el azokat; a szájakat viszont csak cinóberrel! Keverj cinóbert és más egyéb festékeket! A mélyebb árnyékokra tégy tiszta feketét vagy tiszta árnyékoló festéket! Szemöldökükhöz tégy először finom „glükaszmosz”-t, aztán erősítsd meg azokat testszínnel! Így készítik a fiatalok haját, az ajkukat, a szájukat, a szemöldöküket; az idősek hajával és szakállával kapcsolatban tégy így: Tégy ólomfehéret és egy kevéske feketét,

hogy megcsinálnád a fehér fényezéseket, és vidd fel az „alapozó festéket”; vigyél fel az árnyékokra sűrűbbet is, és vázold fel azokat; tégy aztán ebből a sűrűbb „alapozó festékből”, amelyikkel a vázlatokat készítetted! A szakállak kiemelkedő részeinél növeld a felszínt, ha akarod, a fényezést és az ólomfehéret, nem hagyva azt, hogy átlátszódjék a vázlat! Aztán készíts folyékony ólomfehéret, és könnyedén ferdít át a feketét a legfontosabb helyeken! A bajuszok árnyékaira tégy tiszta feketét, a szájukra pedig tiszta vörös vasoxidot, ajkukra pedig egy kevéske testszínű pirosat, vasoxiddal árnyékolva azokat; szemöldökükre, ha akarod, tégy egy kevéske „glükaszomosz”-t, ha nem, ne tégy semmit! Így készítik az idősek haját, szakállát és ajkát.

24. Hogyan kell ragyogást adnod a ruháknak

Amikor ragyogást akarsz adni egy ruhának olyan festékkel, amilyenel akarod, tégy fel először egy kevés színt és ólomfehéret, és csinálj ragyogó színt, azért, hogy a ruha először megkapja a ragyogó színű és ólomfehér színt, aztán az „alapozó festéket”! Aztán készíts ennél sűrűbb festéket, és azzal vázold fel a ruhát és csökkentsd az árnyalatokat; aztán vigyél fel világosabb „alapozó festéket” és add meg a ragyogást a ruhának, fehérítsd ki a kiemelkedő részeket, és vigyázz, hogy ne tégy ólomfehéret az árnyékokra! Így készülnek a természetes ragyogások.

25. Hogyan kell dolgoznod a gyöngyház-színen

Vidd fel a gyöngyház-színre az „alapozó festéket” folyékony tojással, azért, hogy olyan állapotban legyen, hogy be tudja fogadni a festéket! Aztán tüvel jelöld ki a szent alakjának egész körvonalát, akit ábrázolni akarsz, és vázold fel egy réteg ólomfehérrel, majd jelöld meg a szentet folyékony lenolajjal, dolgozd ki a tüvel, és aztán vigyél fel néhány könnyed réteg „alapozó festéket”, és hagyd megszáradni, hogy (a rétegek) ne repedezzenek meg és ne jöjjenek ki a kencére! A dicsfényt páccal és „linocopiával” tedd fel!

26. Hogyan kell dolgoznod a vásznon tojással oly módon, hogy az ne gyűrődjön meg

Szögezz fel először négy fadarabot és a vásznat feszítsd ki rá!

Vége aztán enyvet, szappant és mézet óvatosan, és gipszet is, s meleg vízzel összekeverve őket, nedvesítsd be vele a vásznat két vagy három alkalommal, hogy egyforma legyen! És amikor teljesen megszáradt, dörgöld meg csonttal, rajzold meg és dolgozd ki tojással! Aztán tedd fel az aranyat a dicsfényekre páccal, és ha akarod, lakkozd be egyszer, és így jó lesz.

27. A „linocopia” beenyvezéséről, vagyis hogyan kell felhasználnod a fokhagymát az arannyal való ecseteléshez

Vége nagy fokhagymákat, amennyit akarsz, júliusban vagy augusztusban, és tisztítsd meg őket! És miután mozsárban megtörted, csepegtesd le egy tiszta kendőn át egy edénybe, és tedd ezt a napra, hogy a tartalom jó sűrű legyen! De őrizd oly módon, nehogy szörsszálak vagy rovarok essenek bele! Keverd össze annyi festékkel, amennyivel akarod, és dolgozz vele! Jól vigyázz, hogy ne tégy bele túl sok festéket, hanem a keményítő legyen túlsúlyban, oly módon, hogy az arany odatapadjon! És amikor felkened, hagyd kihűlni egy kicsit, és akkor tedd rá az aranyat, apránként fújogatva és nyúlással tisztogatva! És amikor be akarod lakkozni az ikont, tedd először a napra, hogy felmelegedjék, mert (különb-
ben) a fokhagymalével kidolgozott részek benedvesednek és kiütköznek.

28. Hogyan kell „pesiri”-t főznöd

Vége „pesiri”-t, tedd egy nyitott ládába, és vidd ki nyáron a napra negyven napig, amikor a nap nagyon meleg! De légy óvatos, hogy ne sűrűsödjön be nagyon, mert vannak olyan minőségű „pesiri”-k is, amelyek hamar megfőnek, másoknak viszont hosszabb időre van szükségük. Vigyázz arra is, hogy amikor olyanná válik, mint a folyékony méz, akkor lesz jó! Mert ha nagyon besűrűsödik, amikor felkened a keveréket, még sűrűbbé válik, és nem tudod szétkenni az ikonon, mert megkásásodik. Légy gondos esténként, hogy vagy letakard, vagy bevidd, mert az éjszakai hűvösben megromlik! Amikor látod, hogy a „pesiri” már besűrűsödött, csepegtesd le egy lágy szöveten át, hogy megtisztuljon a szörsszálaktól és más szennyeződésektől, ha behullottak. Így főzik a „pesiri”-t a napon.

29. Hogyan kell szurkot készítened

Végý fenyőgyantát, ahány oká-t akarsz, tedd bele egy olyan rézedénybe, amely kétszer annyi gyantát is be tud fogadni, mint amennyit beleteszel! Tedd fel a tűzre főni, de légy óvatos, hogy a gyanta ki ne fusson, mert nagyon megdagad! Amikor látod, hogy megdagad, húzd le az edényt a tűzről, és egy fűjtatóval, amit kezéd ügyében tartasz, fűjd a gyantát, hogy hagyja abba a dagadást, vagy pedig tarts készenlétben egy másik edényt hideg vízzel, és belemerítve a rézedény alját, a gyanta megszűnik dagadni. Aztán tedd vissza az edényt a gyantával a tűzre, és tégy ilyen módon többször is, míg megszűnik dagadni! Így készül a szurok. Vedd le végül a tűzről, tarts készenlétben egy vízzel teli rézedényt, amelybe beöntöd a szurkot! Aztán, miután gondosan kinyomkodad, őrizd meg!

30. A „pesiri”-s lakk készítéséről

Végý száz egységnyi „pesiri”-t, amit a napon főztél, és hetvenöt egységnyi szurkot, és egy serpenyőbe téve, tedd fel a tűzre, hogy jól megolvadjon és összeelegyedjen! Aztán, miután megsűrítetted, lakkozz vele a napon! De légy óvatos, hogy az első réteget olyan könnyedén vidd fel, amennyire csak tudod, hogy elkerüld a megkásásodást! Ha az ilyen „pesiri”-s lakk túlságosan besűrűsödik, és nem tudod szétkenni, tégy bele egy kis kőolajat is, hogy felhíguljon! Ha pedig nincs neked belőle, tégy bele nem főzött „pesiri”-t, és ez ugyanaz. Ha bőségesen van mézgád, tégy ötven egységnyi szurkot és huszonöt egységnyi mézgat és a hatás így is jó lesz! Így készül a legválasztékosabb lakk, és nagy ragyogást ad, vagyis jó fényességet.

31. Más, szantálos lakk

Végý száz egységnyi szantált, és morzsold szét egy márványon vagy egy mozsárban, hogy finom porrá váljon! Tedd bele egy serpenyőbe, egy kevéske kőolajat és „pesiri”-t is téve bele, hogy fel ne gyulladjon, és túlságosan meg ne feketedjen, addig, amíg megolvad; és a serpenyőt leéggett parázsra téve, fedd be egy lemezzel! Gyakran keverd egy bottal és fedd be, hogy az egész jól feloldódjon! Amikor látod, hogy szétoldódott és habot kezd vetni, azonnal vedd le a tűzről, és tégy bele fél okra napon főzött „pesiri”-t (de vigyázz, hogy előbb melegítsd fel),

aztán, miután leszűrted egy finom szöveten keresztül, őrizd egy vázában, és amikor látod, hogy megkeményedik, tégy bele kőolajat, hogy annyira folyékony legyen, hogy lágyan lehessen vele lakkozni, oly módon, hogy ne kásásodjon be, és így lesz jó!

32. A kőolajos lakkról

Végy tizenkét egységnyi szandrak-gyantát és harminc egységnyi szurkot, és a szandrak-gyantát dörzsöld szét márványon, s préseld át szítán, hogy nagyon finom legyen! Aztán dörzsöld szét a szurkot is: először tedd mindkettőt két külön edényben parázsra, hogy feloldódjanak, aztán vegyítsd össze őket, adj hozzá kőolajat és keverd össze bottal! De a kőolajat lassanként tedd bele, hogy a szandrak-gyanta össze ne sűrűsödjön, és ha véletlenül mégis összesűrűsödik, öntsd le az egésztől a kőolajat, csak azt hagyva ott, ami besűrűsödött, és keverd parázson, oly módon, hogy az egész folyékonyra váljon! Tedd hozzá ismét a kőolajat, és melegítsd meg jól, és szűrd le egy lágy szöveten! És ha sűrű, tégy hozzá egy kevéske kőolajat, amikor lakkozni akarsz! Megszárad árnyékban is, kora reggeltől estig, vagy korábban is, és jó ragyogást is ad. És amikor lakkozni akarsz, melegítsd fel a napon először az ikont, vagy ha nem süt a nap, tűznél, hogy ne ütközzön ki rajta a fokhagyma preparátum; és ne állítva helyezd el, hanem vízszintesen, azért, hogy a lakkozás meg ne csorogjon! Ez a lakk nagyon könnyű, de nem annyira jó.

33. A sárga lakkról

Végy húsz egységnyi szandrak-gyantát és tíz egységnyi „sarisampri”-t, vagyis aloét, és jól dörzsöld szét porrá, szitáld meg és tedd egy vázába, hogy feloldódjon! Tégy hozzá ötven egységnyi napon megfőzött „pesiri”-t is, és amikor lakkozni akarsz, tégy bele kőolajat, hogy az egész feloldódjon! Így készül tehát a sárga lakk, és ezzel tudod lakkozni az ezüstöt, hogy sárga legyen.

34. Az alkoholos lakkról, amely az árnyékban szárad

Végy nagyon erős, lombikban négyszer vagy ötször lepárolt alkoholt, és tégy ebből húsz egységnyi egy kis üvegbe! Csirizzel ledugaszolva tedd forró hamura, hogy a tartalma felforrjon! Amikor felforr, tégy bele tíz egységnyi nagyon jól szét-dörzsölt szandrak-gyantát, és

amikor felforr az alkohollal és feloldódik, tégy hozzá öt egységnyi szurkot, és vigyázz, hogy egy kevésbé forrjon, oly módon, hogy az egész egyetlen vegyület legyen! Aztán szűrd le egy lágy szöveten át, és így jó lesz. Amikor lakkozni akarsz, tedd először az ikont a napra, hogy jól felmelegedjen, és ha nem lenne nap, helyezd láng fölé! Egyidejűleg melegítsd meg a lakkot is, és vigyél fel ekkor egy réteget ecsettel, és kis idő múltán vigyél fel még egy másik réteget, de ne többet! Ezzel kapcsolatban azt is kell tudnod, hogy a velenceiek nem tesznek aranyat az ikonokra, hanem készítettek egy olyan lakkot, amelyet az ikonokra tesznek az arany helyett; ezt a lakkot alamán nyelven „golipharpe”-nak nevezik, a mi nyelvünkön pedig „arany festéknek”.

35. Hogyan kell megtisztítanod a régi ikonokat

Amikor meg akarod tisztítani a régi ikonokat, tölts meg először egy dézsát vízzel, amelynek olyan nagynek kell lennie, hogy befogadhassa az ikont, oly módon, hogy a víz elfedje! Aztán fedtesd bele hanyatt az ikont, és végy erős oldószert, amely egy kissé langyos, és az ikonra téve dörgöld azt egy nagy ecsettel! Ennek disznósörtéből kell lennie, és olyan nagynek, mint amilyennel az „alapozó festéket” kenik fel az ikonra. Amikor dörgölöd, légy óvatos, és ne távolítsd el a festéket, mert ha az oldószer erős, leszedi a szennyeződést és a lakkot, s részekre bontja. Ezért légy nagyon óvatos, és ne tisztítsd meg az egész ikont egyszerre (hanem csak lassanként), hogy tönkre ne menjen! Először csak egy kis részét tisztítsd meg az oldószerezrel és ecsettel, majd merítsd rögtön az egész ikont a dézsába, hogy lemosd annak a résznek a szennyeződését, amelyik meg lett tisztítva, és az oldószert is! Aztán moss meg újra az ecsettel és az oldószerezrel egy másik részt, majd ismét merítsd be és mosd meg a dézsában, és így mosd meg az egészet lassanként, és nem fog tönkremenni! Ha aztán az egészet egyszerre akarod megtisztítani, szükségszerűen lassítanod kell a megmosását, és ekkor, mivel az oldószer nagyon sok ideig marad az ikonon, a színek a gipsszel együtt megváltoznak. Tégy tehát úgy, ahogy elmagyaráztuk neked! És amikor jól meg van tisztítva, ha valamely részen a festék felvált volna, javítsd ki, aztán lakkozd meg, hogy olyanná legyen, mintha új volna! Próbált ki azonban először ügyességedet egy kis ikonon, és ha sikerül a kicsin, kezdheted egy naggyal! Ha nem, hagyd, hogy ne tedd tönkre, és ne haragítsd meg a tulajdonost! Ezek a dolgok, amelyeket leírok, ne tűnjenek előtted mesének, mert én magam is megcsináltam a próbát, és sikerült! Más valaki

viszont meg akarta próbálni kipróbálás nélkül, és üres lett a táblája.

36. Hogyan kell festéket készítened, hogy ragyogjon

Végy egyforma mennyiségben enyvet, oldószert és fehér viaszt, keverd össze ezt a hármat, és tedd fel a tűzre, hogy összeolvadjon! Majd beletéve a festéket, csepegtesd le jól, és ecsettel kend be azt, amit akarsz, és hagyd megszáradni! Aztán fényezd meg! Ha aztán akarod, készítheted arannyal is, és az is ragyogni fog, és jó lesz! Oda viheted fel, ahová akarod, csak arra vigyázz, hogy ne lakkozd!

37. Hogyan kell aranyat olvasztanod

Tégy egy porcelán csuporba aranyat és folyékony gumit, olyan sűrűt, mint a méz, és ujjaddal hosszú időn keresztül jól dörzsöld, oly módon, hogy jól össze legyen dolgozva! Aztán mosd le vízzel az ujjadat a csuporba, és tégy még hozzá vizet, hogy teljesen tele legyen! Hagyd az egészet leülepedni, majd öntsd le óvatosan úgy a vizet, hogy az arany ki ne ömöljék vele együtt, és tégy hozzá másodszor és harmadszor is vizet, hogy jól kitisztuljon! Aztán gyűjtsd össze egy kagylóba, tégy hozzá egy kis gumit is, és dolgozd rá az ikonokra!

38. Hogyan kell aranyozott betűket készítened

Végy „szulimánt”, vagyis fehér arzenikumot és higanyt is, és tedd ezeket egy márványra ónnal együtt! Tégy hozzá erős savat vagy ólommal, vagy ezüsttel! Addig dörgöld az egészet, amíg olyan nem lesz, mint a víz, és belemártva a nyestecsetet ebbe a vízbe, írd vele! Amikor a betűk megszáradnak, fényezd ki őket!

39. Hogyan kell arany feliratokat készítened

Keress és találj egy meztelen csigát, vedd a nyálát, és tedd be egy kagylóba, vagy bármiféle edénybe! Hallgasd meg, hogyan kell a nyálát megszerezned! Tégy az orrlyukába meleg viaszt: erre tüstént megszabadul a nyálától, amit te felfogsz és márványra teszel egy kis timsóval és arannyal, és jól összedörzsölöd az egészet. Tégy hozzá egy kevéske gumit is és így írd arra, amire akarsz, és te magad is csodálkozni fogsz!

40. Hogyan kell felvinned aranyat papírra

Kend be először a papírt enyvvel vagy gumival, aztán rögtön, amíg még friss, tégy rá aranyat, és hagyd megszáradni! Aztán fényezd meg, és jó lesz!

41. Hogyan kell „chèrmes”-es finom lakkot készítened

Tégy fél oka vizet egy ónozott edénybe és két és fél egységnyi „tżougān”-t, és tedd fel a tűzre, hogy az egész jól felforrjon! Aztán levéve a tűzről, öntsd át az egészet egy másik edénybe, amit rögtön felteszel égő parázsra! Készen tartva öt egységnyi „chèrmes”-t, morzsold szét porrá, tedd bele lassanként, vékony bottal kevergetve! Amikor azt látod, hogy a keverék forni kezd, tarts készenlétben két és fél egységnyi „loter”-t, morzsold szét úgy, mint a „chèrmes”-t, és tedd ezt is bele, kevergetés közben! Kissé később vedd le az edényt a tűzről, és tégy hozzá fél egységnyi jól szétmorzsolt timsót! Aztán szűrd le az egészet két nagy megtisztított edénybe (tudd azt is, hogy amit az első edénybe szűrsz, sokkal jobb lesz, mint amit a másodikba), és hagyd lecsepegni! A vizet, ami fölül marad, óvatosan szedd le egy kiskanállal! És még két vagy három napig hagyva, hogy csepegjen, szedd le újból a vizet, amíg azt nem látod, hogy csak kevés víz maradt, és nem tudod leszedni kiskanállal. Vagy pedig tégy így: amikor a folyadékot lecsepegtetted, fonj meg egy kevéske gyapjút, csinálj belőle olyat, mint egy kanóc, nedvesítsd be! Az egyik oldalról tedd be az egyik végét a festékes edénybe (de vigyázz, hogy ne érintse a festéket, hanem csak a rajta lévő vizet, mert ha a festéket is érinti, azt is kivezeti), a másik oldalról hagyd, hogy a másik vége kilógjon az edényből! Tégy egy másik edényt is ez alá, amely fel tudja fogni a vizet! A gyapjú kanóc annyi vizet fog kivezetni, hogy te magad is csodálkozni fogsz. Aztán hagyd árnyékban megszáradni a „chèrmes”-es lakkot, és jó lesz! A vízzel, ami megmarad, keverj sűrű lakkot, és az is jó lesz! Így készítik a „chèrmes”-es finom lakkot. Nagyon kell arra is figyelned, hogy mindig nyáron készítsd, mert télen lassan szárad meg, és megromlik.

42. Hogyan kell rézoxidot készítened

Tégy apró rézdarabokat erős savba, egy rézedényben, fedd be, és tedd egy naptól felmelegített helyre a meleg évszakban, azért, hogy a

sav besűrűsödjön! Aztán vedd ki a rézdarabokat, és tedd egy másik edénybe, hogy megszáradjanak! Így készítik a rézoxidot, vagyis a „tzinkuari”-t.

43. A cinóber készítéséről

Végyszáz egységnyi higanyt, huszonöt egységnyi ként és nyolc egységnyi vöröskrétát! Dörzsöld szét a vöröskrétát és a ként egy márványon, mindkettőt elkülönítve, erőteljesen, porrá! Aztán tedd fel ezt a három anyagot külön edényekben tölgyfából készített parázsra! Készenlétben tartva egy erős, kifejezetten erre a célra készült vaspálcát, keverd az említett anyagokat, hogy feloldódjanak! Aztán keverd hozzá a higanyt, hogy egy keverékké váljanak, folyton kevergetve a vaspálcával, mígnem azt látod, hogy a vas megfeketedik! Aztán öntsd ki egy tiszta lemezre, és hagyd kihűlni! Ekkor morzsold szét újra, amint először tetted, és miután előkészítettél egy „souraghi”-t, vagyis egy hosszú nyakú és szoros szájú korsót, tedd ezt bele, takard be, és keverd el a vassal, mígnem azt látod, hogy a vas fehérré vált. Aztán dugaszold le szorosan az edényt, és ásd a földbe addig, ameddig tele van, vagyis a nyakáig, aztán tégy rá nagy tüzet, és hagyd főni egy nap és egy éjszaka! Aztán, összetörve az edényt, vedd ki a tartalmát: így készítik a jó cinóbert.

44. Hogyan kell „plakunti”-t, vagyis ólomfehéret készítened

Végyszáz ólmot, darabold lapos részekre, és tégy savat egy fazékba, vagyis egy edénybe! Szorosan lepecsételve az edényt, földeld el fel nem bomlott trágya közé, oly módon, hogy meleg helyen legyen, és hagyd ott tíz vagy tizenöt napig! Aztán, miután kivetted az edényt, üsd egy márványra a tartalmát, és miután szétmorzsoltad, tedd egy nyitott edénybe, hogy megszáradjon, és így lesz jó!

45. Hogyan kell „tzimarismata”-s „lazouri”-t készítened

Végyszáz rész oltatlan meszet és ugyanannyi jó minőségű tölgyhamut, és tégy fel először vizet jól forrni, hogy egy kissé lecsökkenjen, aztán dobdd bele a hamut és a meszet, és vigyázz rá, hogy jól forrjon! Amikor a víz csökken, tégy hozzá mindig egy keveset, és hagyd leülepedni az egészet, és félretelve a tiszta meszet, végyszáz üledékből, és tedd egy új edénybe, és végyszáz annyi „tzimarismata”-t, amennyit akarsz, tedd a

foliadékba, és vigyázz, hogy jól forrjon, mígnem azt látod, hogy a folyadék „tzimarismata” színűvé válik! Ekkor vedd le az edényt, és szűrd le a tartalmát egy szöveten át egy másik edénybe, kidobva a „tzimarismata”-t! Aztán mosd ki jól az edényt, tégy bele annyi festéket és porított timsót, amennyit akarsz, valamint egy kevéske tojásfehérjét, és keverd jól össze! Miután feltetted egy kissé forni, vedd le, és a festék szétoszlik benne! Vagy pedig tedd fel tiszta vízben külön, és lecsepegtetve az egészet egy sűrű szövésű szöveten, a tiszta víz kifolyik belőle, a festék pedig ottmarad az alján. De ha a szövet fonalai a „tzimarismata”-nál sötétebb vörösek vagy sötétkékek, ilyen lesz a festék is.

46. A „lazouri” másfajta készítéséről

Végy egy kissé szűk szájú új fazekat, és tégy bele – félig, vagy majdnem félig – olyan oltott meszet, mint a liszt! Aztán töltsd tele a szűk nyakáig erős savval, és kevergesd egy fadarabbal, hogy jól egybeolvadjon! Majd tedd fel a fazekat a tűzre, és vigyázz arra, hogy a tartalma forrjon, mígnem a sav feloldódik! Levéve a tűzről tégy hozzá másik savat, úgy hogy a meszet ellepje, és jól bedugaszolva az edényt csirizzel vagy tésztával, hogy a sav el ne párologjon, temesd bele fel nem bomlott lótrágyába, oly módon, hogy meleg helyen legyen, gondosan takard be, és minden három napban helyezd át másik meleg trágyába, mígnem eltelik harminchat nap! Ezután vedd ki, és kinyitva jó „lazouri”-t találsz.

47. A tinta készítéséről

Végy egy okányi kőriskérget, és tedd egy edényben másfél okányi vízbe, és hagyd, hogy beigya egy vagy két hétig! Ha akarod, tedd ki a napra is! Aztán végy el egy fél okányi vizet ebből, morzsolj össze tíz egységnyi gubacsdiót és tizenöt egységnyi „kalakanthi”-t, tedd fel az egészet együtt egy edényben vagy egy rézedényben forni, mígnem az egész a felére csökken! Aztán szűrd le egy lágy szöveten és mosd meg az üledéket tíz egységnyi vízzel, és ezt is beletéve a tintába, szűrd le egy lágy szöveten! Aztán a tiszta tintát az első edénybe téve, amelyben felforraltad, dörzsölj tizenkét egységnyi nagyon tiszta gumit, és tedd bele! Aztán tedd fel a edényt egy kicsit a tűzre, hogy a tartalma megolvadjon (ha tűz nélkül akarod megolvasztani, még jobb)! Ezzel az anyaggal, amit üvegedényben őrizz, szabadon írhatsz, amikor csak akarsz, mert ez nagyon jó tinta.

48. Hogyan kell cinóbert készítened a papírra íráshoz

Végy ... egységnyi cinóbert, és morzsold szét egy márványon olyan jól, hogy nyelvedre téve víznek érezd! Gondosan összegyűjtve a márványról, tedd egy tintatartóba, és miután szétmorzszoltál ... egységnyi gumit és ... egységnyi kandiscukrot, tedd folyékonyá, és aztán írd vele! És ha nem írsz nagyon vörösen, tégy így: hagyd, hogy a cinóber jól leülepedjen a tintatartó aljára, aztán önts le egy másik edénybe egy kis, szinte sárga vizet abból, ami megmarad, és őrizd meg a tintatartóban a maradékot! Keverd össze, és írd egy kis ideig, és ha nem ragyog, tégy újból vizet abból, amit kivettél, és írd bizonytalankodás nélkül!

49. Hogyan kell dolgoznod moszkovita módra

Amikor megrajzoltad a szentet az ikonon, csak a dicsfényét aranyozd be, az alapot pedig így vidd fel: végy ólomfehéret és keverd össze egy nagyon kicsi indigóval, mert érthető, hogy nem elég az ólomfehér! Vagy pedig az indigó helyett tégy perzsa „lazouri”-t vagy „tzenkiari”-t, és egy kis tojást, és vidd fel az alapot! A ruhákhoz használj bármilyen festéket egy kis tojással, az alapozó festéket óvatosan kend fel, rajzold meg, és add meg a ragyogást olvasztott arannyal! Először add meg a ragyogást folyékony arannyal, aztán erősítsd meg az árnyalatot a kiemelt részekben, mint ahogy a festékek árnyalatait is, és amikor megszáradt, csiszold meg ügyesen csonttal! Hasonlóképpen írd fel a szent betűit is arannyal! Vigyél fel más díszítéseket is az alapra, és ezt is csiszold meg, mint ahogy fentebb! Így dolgoznak a moszkoviták.

50. Hogyan kell dolgoznod krétai módra

A ruhákat így készítsd: vidd fel a nehéz „alapozó festéket” és rajzold meg, és add meg a ragyogást kétszer-háromszor, aztán vidd fel az ólomfehéret! Az arcokat így készítsd: végy sötét okkert, egy kevéske feketét és nagyon kevés ólomfehéret, és vidd fel az „alapozó festéket”, és rajzold meg erős feketével, és tégy a kiemelkedő részekre s a szemek pupilláira tiszta feketét! Aztán tégy ólomfehéret és egy kevéske okkert és cinóbert óvatosan, oly módon, hogy a test ne váljék sárgává, hanem vöröses-fehér legyen, és adj nekik formát! Csak arra vigyázz, hogy ne takard el az arcokat teljesen, de alapjában igyekezz csökkenteni a test-

színt! Aztán tedd egy kissé fehérebbé a testet a kiemelkedő részen, lágy ólomfehérezéssel! Hasonlóképpen vidd fel a testszínt a kezekre és a lábakra! A fiatalok hajánál így tégy: vidd fel az „alapozó festéket” erős feketével, és rajzolj a feketével, és csináld meg a fényezést az „alapozó festékkel”, és egy kis testszínt téve hozzá, ólomfehérezd a kiemelkedő részeket! Az idősek haját és szakállát azonban világosítsd ki az „alapozó festékre” felvitt lenolajjal, és fehéritsd ki lágy ólomfehérezéssel!

51. A természetes méretek magyarázata

Tudd meg, tanuló, hogy természeténél fogva minden ember kilenc tojásnyi, vagyis kilenc mértékű a homlokától a talpáig! Először vidd fel az első tojást, amit három részre osztasz! Először rajzold meg a homlokot, aztán az orrot, és harmadikként a szakállat! A haját azonban tedd ki egy ornyival a tojáson kívülre, és ismét mérd ki a szakálltól az orrig három mértéket! És két mértéknyi távolságra csináld meg az állat, egy után a száját, a nyak viszont olyan hosszú, mint az orr. Aztán mérd az álltól a derékig három mértéket, és a térdig másik kettőt, és a térdből vond le egy orr mértékét! Még két mérték a sarokig, onnantól a talpig egy orr, és onnan a körömig egy mérték. És a toroktól a vállig ismét egy mérték; ugyanez a másik vállig is. A váll legömbölyödéséig végy egy ornyit, és mérd a könyökig a belső résztől egy mértéket és aztán egy másikat a kéz bőréig, onnantól az ujjak végéig egy mérték. Amilyen az egyik szem, olyan a másik is egyenes vonalban; ugyanígy, ilyen az egyiknek a másiktól való távolsága. És amikor a fej profilban van, a szemtől a fülig két szemnyi mérték kell; amikor viszont szemben van, egy szemnyi kell. A fülnek olyannak kell lennie, mint az orrnak. A derék négy orr szélességű, amikor csupasz, amikor viszont felöltöztetett, másfél tojásnyi. Az övnek a derékon kell lennie, ott, ahová elér a könyök.

52. A természetes festékek készítéséről és hogyan kell dolgozni olajjal vásznon

Először keverd el jól a festékeket vízzel, és hagyd teljesen megszáradni! Aztán dörzsöld szét ismét nem főtt „pesiri”-vel, majd gyűjtsd össze a márványról, és tedd tintatartóba! Amikor pedig a festéken bőr keletkezik a tintatartóban, és te dolgozni akarsz, emeld fel egyik végénél a bőrt, és végy ki annyi festéket, amennyit akarsz, aztán ujjaddal nyomd vissza a bőrt, és fedd le a festéket, hogy ne képződjék rajta újabb bőr!

Az ólomfehéret keverd el dióolajjal, mert ezzel jobb lesz! Aztán szegezz fel négy fát, és feszítsd ki rá a vásznat, amelyre festeni akarsz! Ha a szövet selyem, rajzold meg, és dolgozz rajta azonnal! Ha azonban vászon vagy más anyag, készítsd egy nagyon sűrű festéket és kend fel ezt az alapozó festéket, egy nagy késsel szétkenve, hogy a szövet egyenletes legyen, és hagyd megszáradni! Aztán vázold fel gipsszel, és dolgozz rajta! Készíts egy tenyérnyi táblát, vagy egy kicsit nagyobbat, és az egyik végén lyukaszd ki, oly módon, hogy balkezed hüvelykujját be tudd dugni a lyukba, hogy megtartsd, és a tábla többi része a karodon nyugodjék, úgy, hogy a könyöködig érjen! Ezen keverd a festékeket, hozzátevé egy kis kőolajat is, hogy folyékonyak legyenek, és így dolgozz! Először csináld meg az árnyalatokat, aztán az első fényezést, majd a másodikat, aztán a kifehérítést! Csak arra vigyázz, hogy ne vidd fel az egyik fényezést a másikra, hanem mindegyiket a maga helyére, gondosan, mert ha egymásra kerülnek, nem száradnak meg hamar! Tedd ugyanezt a testszínnel is: először az árnyalatokat vidd fel és az alap-részeket! Amikor dolgozol egy festéssel, fektesd hanyatt az ikont, hogy megszáradjon kissé, majd dolgozz másik festéssel az elsón! Amikor befejezed az ikont, ha akarsz, adj neki lakkozást, majd vess véget a munkádnak! Tud azonban, hogy minden festék megkívánja a maga ecsetjét, és hogy az ecseteknek keményeknek, kerekeknek és a tollból kevésbé kinyúlóaknak kell lenniük! Padodban sok lyuknak kell lennie, hogy beléjük helyezd az ecseteket, oly módon, hogy ne porozódjanak be! És amikor meg akarod mosni őket, tarts készenlétben egy két részre osztott bádogdobozt, és az egyik részben tartsd a nem főtt „pesiri”-t, amibe belemártod az ecsetet, ujjaid között morzsolgatva, hogy a festék megpuhuljon; aztán nyomd be az ecsetet ujjaddal a doboz eme részébe, majd húzd ki, hogy szivaccsal megszársítsd! Önts öblítővizet a doboz másik részébe, és ezzel az öblítővízzel mindent megtehetsz, amit akarsz. Aztán mosd meg az ecseteket szappannal vagy oldószerrel, és ezek nagyon jól tisztítanak; mosd meg ugyanúgy a márványt is oldószerrel! Ez a módszere és magyarázata a szöveten olajjal való ábrázolásnak, vagyis a természetesnek.

**53. A falra való festés magyarázatáról,
vagyis hogyan kell ábrázolást készítened a falra,
és hogyan kell falra való festéshez ecsetet készítened**

Tudd, hogy a falhoz való ecsetet, a felvázoláshoz valót, számár sörényéből, ökör farkából, kecske egyenes szőréből és öszvér szakállából szokták készíteni. Csináld így: Kösd össze a szőrkötet, dugd bele egy sastollba, és alkalmasak lesznek a testszínek és a fényezések felvitelére, és mindarra, amit csak akarsz. A nagy ecseteket, amelyek az alapozó festék felvitelére valók, sertésszorból készítsd, és „sintzimi”-vel beviaszolva kösd magában egy fára, toll nélkül: így készülnek a falra való ecsetek.

54. Hogyan kell finomítanod a meszet

Amikor falat akarsz megfesteni, végy jó meszet, amely kövér, mint a faggyú, és nem tartalmaz ki nem égetett köveket! Ha rossz, és ki nem égetett köveket tartalmaz, tégy így! Először készíts egy négyszögletes fadézsát, és alája áss egy olyan nagy gödröt, amilyet akarsz, majd tedd bele a meszet a dézsába, önts rá annyi vizet, hogy ellepje a meszet, és kapával keverd szorgalmasan, hogy az egész feloldódjék! Csak a kövek maradhatnak meg. A dézsa nyitott szájára egy kosarat téve, a tej lefolyik a kosáron keresztül, a kövek pedig ottmaradnak. A gödörbe folyt tejet hagyd jól besűrűsödni, hogy lapáttal ki tud venni.

55. Hogyan kell szalmás meszet készítened

Végy finomított meszet, tedd be egy nagy ládába, és ha van finom szalmád, de nem olyan, mint a por, azaz közepes, keverd bele a mészbe kapával! Ha nagyon sűrű, önts hozzá vizet, hogy olyan állapotú legyen, amellyel lehet dolgozni! Hagyd érlelődni két vagy három napig, aztán vakold fel!

56. Hogyan kell kócos meszet készítened

Végy az oltott mész legjobb részéből, és tedd egy kisebb ládába! Zúzott kócot keresve, amely nem tartalmaz sok lenszárat, tekerd és csavard azt össze, hogy olyan legyen, mint egy vastag kötél, vagdald össze egy deszkán olyan apró részekre, amilyenekre csak tudod, és halmozd fel, hogy kiterüljön és a lenszár-részek lehulljanak! És miután összegyűjtötted a kócot egy rostába, óvatosan rázogasd egy láda fölött és kevergesd egy lapáttal és a kapával! És tégy úgy, mint előbb, ötször vagy hatszor, hogy a mész kihűljön, oly módon, hogy a falon meg ne repedez-

zen, és hagyd érlelődni, amint a másikat! Így készül a kócos mész, vagyis az „opszisz”.

57. Hogyan kell falat vakolnod

Amikor ki akarsz festeni egy templomot, először a legmagasabb részeket érdemes kifesteni, aztán az alacsonyabb részeket. Ezért először az állványzatot készítsd el! Aztán tégy egy nyitott edénybe vizet, és egy kanállal dobálva, vizezd be a falat! De ha a fal földdel készült, vakard le a földet a vakolókanállal, ahogy tudod (mert ha kupola, a mész aztán lehullik), és vizezd be újból, és úgy vakolj! De ha a fal téglából készült, vizezd be ötször vagy hatszor, tégy továbbá bele két vagy több ujjnyi oltott meszet is, hogy megtartsa a nedvességet, oly módon, hogy dolgozni tudj! De ha a fal kőből készült, csak egyszer vizezd be, vagy esetleg kétszer, és kevesebb meszet tégy bele, mert a kő nagyon megtartja a nedvességet, és nem szárad ki. Télen este vakolj, és kora reggel vigyél fel kócos meszet, hogy tartson! A nyár pedig segítségedre van. Feltéve a kócos meszet simítsd el „malán”-nal, és hagyd egy kicsit kihűlni, majd rajzold meg!

58. Hogyan kell festened és dolgoznod a falon

Amikor falra akarsz festeni, először egyengesd el a helyet! Aztán tégy egy vaskörzőbe mindkét részén egy-egy fát – csináld olyan nagyra, amilyenre akarod –, és az egyik végére tégy egy ecsetet, hogy vegye a festéket, megjelölje a méreteket és kirajzolja a dicsfényeket! A méretek megjelölésére végy okkert, és hígan jelölj az ecsettel! Aztán rajzolj ugyanazzal az okkerral, és ha a rajz nem sikerül jól, rajzolj erős fehérrel, és jelöld a dicsfényt is, és világosítsd meg jól a hátteret, és tedd rá azonnal a feketét! Aztán fényesítsd meg a ruhát és vidd fel rá a festéket! De vigyázz arra, hogy egy órán belül befejezd az egészet, amit kifényesítettél, mert ha sokat késlekedsz, réteg képződik, és a festékek nem szívódnak be, és aztán lehullanak. Tehát ha késlekedsz, vedd figyelembe, hogy a hely nem fogja beszívni a festéket! Verd le ekkor kőműveskanállal, és vidd fel aztán a festéket, amely így nem fog lehullani! Használóképpen fényesítsd ki az arcot is, és jelöld meg a körvonalait kőműveskanállal vagy kődarabbal, vagy csonttal, amit felfüggesztve viselsz, mint egy kést. Ezzel jelöld ki a ruhákat is, vázold fel az arcot, vázold fel és vidd fel a rózsaszínt, de ha késlekedsz és kéreg képződik, tégy úgy,

amint elmondtuk!

59. Hogyan kell falra való fehéret készítened

Végy meszet egy régi meszesgödörből, és próbáld meg így! Tedd a nyelvedre, és ha nem keserű vagy savanyú, hanem olyan, mint a föld, akkor jó. Válaszd ezt, dörzsöld szét, és jó fehér lesz a falra. De ha nem találsz ilyet, régi festmények régi vakolatából nyerd a meszet, és jól lekaparva a festékeket, morzsold szét így a száraz meszet egy kissé márványon! Aztán tedd egy edénybe, és megtöltve vízzel, hagyd leülepedni, aztán szűrd meg kétszer vagy háromszor, hogy a vízzel és a kóccal eltávozzon az összes szalma is! Aztán dörzsöld szét jól, és jó fehér lesz belőle! Ha ilyet sem találsz, tégy így! Végy egy keveset ugyanabból a mészből, amellyel dolgozol, és tedd ki a napra, hogy megszáradjon! Aztán főzd hosszú időn át kemencében, vagy tűzön! Majd morzsold szét és dolgozz vele! De próbáld ki a nyelveden, és ha keserű vagy savanyú, mint a másik mész, amellyel vakolsz, hagyd, mert réteget képez, és nem lehet vele dolgozni! De ha nem keserű, és olyan, mint a föld, habozás nélkül dolgozz vele!

60. A falra való „alapozó festék” készítéséről

Végy ... egységnyi zöld „plaka”-t, ... egységnyi sűrű okkert, ... egységnyi falra való fehéret, ... egységnyi feketét, morzsold össze őket jól, és kend fel az „alapozó festéket” azokra a helyekre, amelyeket testszínűekre akarsz készíteni!

61. A szemöldököknek és minden más résznek a felvázolásáról, amelyeket testszínnel készítenek

Végy árnyékoló vagy fekete festéket és ugyanúgy erős feketét, és keverd össze őket! Vázold fel aztán a szemeket, orrokat, kezeket és lábakat, és a kiemelkedő részekre csak árnyékoló vagy fekete festéket tégy! A szemek pupilláira lágy feketét tégy, amit fenyőfa fájának füstjéből nyernek, mert ha abból a feketéből teszel, amit az alapozáshoz és a ruhákhoz használsz, átüt.

62. Hogyan kell falra való testszíneket

és „glükaszmosz”-t készítened

Véggy ... egységnyi falra való fehéret, ... egységnyi tasoi okkert és ... egységnyi vörös vasoxidot! Morzsold össze őket alaposan egy márványon: így egy jó testszín lesz belőle. Véggy egy kevéskét ugyanebből a testszínből és az „alapozó festékből”, és összekeverve őket, készíts „glükaszmosz”-t!

63. Hogyan kell felvinned a falra a rózsaszínt

Vedd a „glükaszmosz”-t, és ahogy az ikonokon is felvitted, úgy vidd fel a rózsaszínt a kiválasztott arcokra! Ha hamar akarod elkészíteni, először tedd fel az alapvető részeket testszínnel, és vékonyítsd el az apró részeket „glükaszmosz”-szal és testszínnel, és így lehet gyorsabban elkészíteni.

64. Hogyan kell felvinned a vöröset

A fiatalok száját tiszta vörös vasoxiddal készítsd, de a vöröset könnyedén vidd fel, a vörös vasoxidot testszínnel keverve! Hasonlóképpen a szájukat is! A kezek és más részek árnyalására használj nagyon finom tiszta vörös vasoxidot! Ugyanígy az öregekkel kapcsolatban is; a haját és a szakállát úgy készítsd, amint azt már elmagyaráztuk neked az ikonokkal kapcsolatban!

65. Hogyan kell „lazouri”-val fényezést adnod a falon

Téggy „lazouri”-t lemezre, tégy egy kevéskét abból az indigóból is, amelyet „xinti”-nek hívnak, mert a „lazouri” a falon megpenészedik! Amennyi „lazouri”-t tettél, ugyanannyi falra való fehéret tégy hozzá, dörzsöld jól össze, és gyűjtsd össze egy csuporba, és először kend fel az „alapozó festéket” sötét lennel és rajzold meg a feketével, és add meg a kifényesítést „lazouri”-val! A kifényesítést vidd fel az árnyékoló festékre és az erős feketére is!

66. Milyen festékeket használnak a falon és milyeneket nem használnak

Az ikonra való ólomfehér, a „tzinkiar”, a „lazouri”, a lakk és az

a fehér arzenikum nem használandó a falra; a többi festék közül mind-egyik használandó. A cinóberről azonban érdemes tudnod, hogy ha a templomon kívül akarsz festeni egy olyan helyen, ahol a szél csapkod, egyáltalán nem érdemes festened vele, mert megfeketedik, hanem erős fehérét kell használnod! Ha ellenben a templom belsejében akarsz festeni, vigyél fel falra való fehérét és konstantinápolyi okkert, keveset, és nem feketedik meg!

67. Hogyan kell kiemelkedő dicsfényt felvinned a falra

Miután felrajzoltad a szentet, körzővel jelöld ki a dicsfényét! Majd vigyél fel kócos meszet, és emeld ki a dicsfényt! Csak arra vigyázz, hogy ne tedd tönkre a szent haját! Aztán ragassz fel aranyozott lapokat azokra a helyekre, amelyeket kiemeltél, oly módon, hogy a mész egyáltalán ne látszódjék, és ismét vezesd végig a körzöt a lapokon a dicsfény kijelölésére! Aztán megfogva a fát, amit megfaraagtál, óvatosan kövesd a körző forgását, és megfogva a körző szárát, üss rá fejszéved, hogy benyomódjék, aztán forgasd a dicsfény körül, majd miután elvetted a lapokat, egyengesd el a meszet köröskörül a vakolókanállal, vedd körül ólomfehérrel és sárral, és hagyd jól megszáradni, oly módon, hogy fel tudd vinni páccal az aranyat!

68. Hogyan kell a „lazouri”-t felvinned a falra

Végy korpát, áztasd be és szűrd le, de a vizet, amit leszűrsz, tedd félre, hogy leülepedjen, és öntsd le, hogy csak a sűrűje maradjon meg, azt pedig tedd fel föni! Miután felforrt, keverd bele a „lazouri”-t, és vidd fel a falra alapnak! Sokan azt mondják, hogy kiöntik azt a vizet, amelybe beáztatják a korpát, és másik vizet tesznek fel, hogy hosszú időn át főjön a korpával. Aztán leszűrik, és – amint mondják – jó enyvvé válik. Ha akarod, próbáld meg; de óvatos légy, amikor a „lazouri”-t felviszed, hogy a fal nagyon száraz legyen!

69. Hogyan kell pácot készítened az aranyozáshoz

Végy harminc egységnyi „souligheni”-t, három egységnyi finom okkert, öt egységnyi agyagot, egy egységnyi „tzinkiri”-t és egy egység-

nyi ólomfehéret! Mindezeket a száraz összetevőket morzsold szét jól márványon más egyéb nélkül! Majd gyűjtsd össze a márványról, és tedd egy papírba, és amikor aranyozni akarsz, tégy egy tányérra annyit, amennyi elég a munkádhoz! De ha akarod, tégy csupán jól szétmorzsolt és száraz „souligheni”-t! Aztán főzz „pesiri”-t addig, amíg úgy besűrűsödik, mint a méz! Végy annyi főtt „pesiri”-t, mint amennyi a festék, és keverd sokáig egy fával vagy az ujjaddal, mígnem összeáll! Aztán kend fel a szentek dicsfényén a falon, és aranyozd meg! Ugyanezen a módon, ha bármi más dolgot akarsz aranyozni, akár bőrt, akár üveget vagy márványt, kívül vagy bent, kend meg először oldószerez, azután aranyozd! Amikor mészkövet akarsz aranyozni, itasd át egyszer a szabadban lenolajjal, és hagyd három napig száradni; majd kend be oldószerez, hagyd megszáradni és vidd fel rá az aranyozást! Ha kint van, tégy így; ha azonban bent van, aranyozd enyvvvel! Tedd ugyanezt a vassal, a rézzel és az ólommal! A szövetet először itasd át enyvvvel ott, ahová az arany fog kerülni! Aztán kend rá az oldószert, aranyozd meg, és jó lesz! De vigyázz, hogy ne keverj sok oldószert, mert másnapra megköt, és nem lehet vele dolgozni!

70. Hogyan kell aranyat felvinned a falra a dicsfényekre és máshová, ahová akarod

Miután befejeződött a festés, hagyd jól megszáradni, majd készíts oldószert a munkádhoz szükséges mennyiségben, és kend meg a szentek dicsfényét! Fess csillagokat is! De vigyázz, hogy előbb fess meg a csillagokat, mint ahogy a „lazouri”-t felvinnéd, mert ha a „lazouri” után viszed fel őket, egy ideig ugyan megmaradnak, de aztán lehullanak! Amikor tehát csillagokat, vagy bármi más dolgot festesz, hagyd, hogy egy kissé megszáradjanak, majd próbáld ki így: Közelítsd hozzá az ujjadat, s miután megérintetted és visszahúztad, és nem tapad hozzá oldószerez, mert megszáradt, vágd fel ollóval az aranyat a papírjaival annyi részre, amennyi szükséges neked! Aztán felvéve az aranyat a papírokkal, tedd a helyükre óvatosan, hogy meg ne gyűrődjenek, s finoman és könnyedén nyomkodd ujjaiddal a papírt oly módon, hogy az arany odaragadjon! Vedd le a papírt, és tisztítsd meg az aranyat nyúllábbal, és ha valahol lyuk van, fogd az aranyat, és vidd fel a nyúllábbal, és odaragad, és jó lesz! Így aranyozz minden olyan dolgot, amit csak akarsz, akár csillagokat, akár arany ecsetvonásokat! Ha az ecsetelés nem folyékony, amikor a falra felviszed az arany ecsetvonásokat az oldószerez, tégy

bele egy kevéske kőolajat, és folyékony lesz, és a falra való festés így befejeződik. Tudd azt is, hogy a falon is készítenek olyan szép „linocopia”-kat fokhagymával, mint az ikonokon, olyan helyen, amelyik nem nedves, hanem nyitott, és a szél átjárja; ha azonban a hely nedves vagy zárt és a levegő nem járja át, vigyázz, hogy soha ne vigyél fel a falra „linocopia”-kat fokhagymával, mert aztán megpenészednek és tönkremennek! Csak oldószerrel viheted fel őket, amint azt fentebb megmagyaráztuk neked.

71. Hogyan kell felújítanod egy régi és megrongálódott ikont

Amikor egy régi és megrongálódott ikont akarsz felújítani, tégy így! Ha a hátulja korhadt és szüette, előbb jól tisztítsd meg a korhadásokat, és rázd le róla a port! Aztán nedvesítsd meg enyvvel, hogy a tábla jól beigya azt, majd tedd ki a napra, hogy megszáradjon! De vigyázz arra, hogy az enyv át ne hatoljon a másik oldalra, hogy megrongálja a festményt! Aztán fogd a táblából származó törmeléket, keverd el enyvvel, és töltsd ki a lyukakat! Amikor megszáradt, gipszeld be, vagy enyvezz meg egy szövetet a hátlapra, és így szilárdítsd meg! Ha viszont elől az alapozás a megrongálódott, és a szent alakja jó állapotban van, először kapard le az alapot, és a környékről távolítsd el a régi gipszelést! Majd nedvesítsd be az ikont enyvvel, mint fentebb, és tégy rá fa fűrészport is, aztán gipszeld be, vidd fel az aranyt és a festékeket, foltozd ki, lakkozd meg, és olyan lesz, mint újkorában!

72. Pontos tudósítás az arannyal való írásról

Miután vettél tiszta aranyat, vagyis egy aranypénzt, és beletetted egy olvasztótégelybe higannyal és „tzapario”-val, tedd nagyon fel-szított parázs közé, úgy, hogy szinte ne is látszódjék az olvasztótégely a parázs mennyisége miatt, fűjtass aztán rájuk, hogy az olvasztótégely izzóvá váljék, és a higanyt füstölni és felgyulladni lássad! Amikor azt látod, hogy ez a füst megszűnik, tudd, hogy az arany megolvadt, a meggyulladt higany végül elpárolgott! Ekkor azonnal vedd ki az olvasztótégelyt, hogy az arany, tűzön hagyva, fel ne forrjon és ne váljék szilárddá, mint azelőtt volt! Miután tehát kihűlt az olvasztótégely, vedd ki belőle az aranyat és egyesítsd az arannál kétszer nagyobb mennyiségű tiszta kénnel! Aztán dörzsöld jól szét a kettőt egy porfirmárványon egy hasonló mozsártörővel! Amikor már eléggé és erőteljesen szétmorzsolta, tedd

be gondosan ismét egy nagyobb olvasztótégelybe, és melegítsd fel a tűzön, amint előbb tetted, felgyullasztva az aranyat a kénnel, hogy végül lángra kapva ez is füstöt bocsásson ki! Ekkor, eltávolítva az olvasztótégelyből és a tűzről, tedd az említett márványra és dörzsöld gondosan és elégségesen, hogy összemorzsolva, végül porrá váljék és olyan legyen, mint a homok! De ennél a második morzsolásnál tégy hozzá egy kevéske vizet is nagyon finom sóval, és így, miután elegendő módon szétmorzsolad, amint szó volt róla, gyűjtsd ismét gondosan össze, és tedd egy tiszta csuporba, aztán gyakran mosogasd, egészen addig, míg megtisztul minden szennyeződéstől! Aztán pedig, miután betetted egy kagylóba, tégy vele azt, amit akarsz!

(Fordította: Ivancsó István)

SUMMARIA

Der Heilige Geist und das Sakrament der Ehe

(László Obbágy)

Der Zusammenhang zwischen dem Heiligen Geist und dem Sakrament der Ehe wird in den theologischen Reflexionen vernachlässigt. Unser Interesse für dieses Thema schenkt uns aber reiche Werte.

Der Heilige Geist ist der Geist der Einheit

Der Hochmut zu Babel hat die Einheit der Menschheit und die Übereinstimmung der Welt zerbrochen. Das Geschenk der pfingstlichen Flamme verschmolz, die Einheit wurde geschaffen.

Ein sehr wichtiger Wesenszug des Sakraments der Ehe ist das „unitas matrimonii“, die Einheit der Ehe. Die Vereinigung des Mannes und der Frau im Ehesakrament ist das Werk des Heiligen Geistes. Der Trauungsritus der Ostkirche enthält das Moment *epiklesis* (eine Fürbitte für Herunterkommen des Heiligen Geistes) und den symbolischen Akt der Krönung/Bekrönung. Die Krönung/Bekrönung des jungen Paares bedeutet die Zeit des Pfingstfestes der Ehe, das Herunterkommen des Heiligen Geistes.

Der Heilige Geist ist ein lebenspendender Geist

Was bedeutet: Leben im Geist?

Das Leben im Geist ist ein Leben im Kontakt. Die Voraussetzung dazu ist, uns selbst mit anderen und in anderen zu finden. – Das ist auch der Grund der Ehe.

Das Leben im Geist bedeutet, dass unsere ganze Tätigkeit immer in einem eschatologischen Horizont geschieht. – Im Trauungsritus singen wir den 127. (128). Psalm: „Du sollst dein Leben lang das Glück Jerusalems schauen“. Jerusalem ist in unserem Gebet schon das neue Jerusalem (vgl. Off 21,2ff), die Stadt, die wie eine Braut ist, die sich für ihren Mann geschmückt hat. Dieses Bild zeigt die eschatologischen Perspektiven des Ehesakraments.

Der lebenspendende Geist gibt uns weiterhin im Sakrament der Ehe einen Gedanken über dem Heiligen Geist als Mutter (vgl. die syrische Väter und einige der heutigen Theologen) und – das ist vielleicht

das wichtigste – über die ekklesiologische Beziehungen des Ehesakraments. Diese beiden Gedanken führen uns zur neuen Entdeckung des Moments *ecclesia domestica*.

Der Heilige Geist ist der Parakletos

Der Heilige Geist ist der Parakletos, der Beistand, der Tröster, der trostspendende Geist (vgl. Joh 14,16 usw).

Auch im Ehesakrament steht er dem Ehepaar bei und tröstet sie bei Fehlern des menschlichen Lebens, wegen Unerfüllbarkeit, wegen der Einsamkeit des Menschenlebens, die man auch in der Eheleben erfährt. Andererseits tröstet er die Eheleute auch in den Konfliktsituationen. Er ruft sie auf zu parakletischen Gesprächen, er schenkt ihnen die Freude und das Erlebnis des parakletischen Zusammenseins.

Der Heilige Geist ist somit auch der Geist des Ehesakraments.

The Aramaic Stele from Tel Dan

(Géza Xeravits)

In the summer of 1993 and 1995, two israeli archaeologists, A. Biran and J. Naveh – who have conducted the excavations at Tel-Qadi (the biblical Dan) since three decades – published fragments of an aramaic stele erected by a damascene king and containing some historical data, concerning the early history of the divided jewish kingdoms in the 9th century B.C.

The importance of the stele were recognized immediately. On the one hand, we have not so many first-hand account on the jewish history before the babylonian exile. On the other hand, the publishers of the fragments identified the reading *bytdwd* (the house of dwd) on frg. A. line 9 with the House of David, which – if their identification is correct – provides the earliest extrabiblical evidence of the davidic dynasty.

Since the publications, there have been evoked among scholars a great debate on the data, the historical circumstances and the readings of the stele as well. In this article, I would like to present my own interpretation of the fragments, based on the data provided the fragments itself, and some other evidence. I think the person who had erected the stele was the damascene usurper king Haza'el, and the reading *bytdwd*, despite some disagreements of the scholars must be understand as mention of the davidic house.

L'angelo di pace nella liturgia bizantina

(István Ivancsó)

Nella liturgia bizantina esiste un'espressione interessante, l'*angelo di pace* che si trova non soltanto nel testo della Divina Liturgia, ma anche in quello del vespro e del mattutino. Nella Chiesa greco-cattolica si chiama *ektenia* quella serie di suppliche che contiene l'espressione suddetta. Per quel che sappiamo si è occupato il professore R. Taft più approfonditamente del tema dell'*angelo di pace* – *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and Other Preamble Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, (Orientalia Christiana Analecta 200), Roma ²1978, 311-349 – e prima di lui F. Van de Pavard – *Zur Geschichte der Messliturgie in Antiochia und Konstantinopel gegen Ende des vierten Jahrhunderts. Analyse der Quellen bei Johannes Chrysostomos*, (Orientalia Christiana Analecta 187), Roma 1970 – e J. Mateos – *La célébration de la parole dans la liturgie byzantine*, (Orientalia Christiana Analecta 191), Rome 1971.

Il presente lavoro intende dare la fondazione scritturistica dell'espressione. Infatti, nel testo greco della Bibbia (Septuaginta) non esiste. Nella Bibbia ebraica la si trova al plurale, ma una sola volta come anche nel testo della Vulgata. In base a questi testi non si può definire esattamente che l'*angelo di pace*.

Secondo le fonti patristiche l'*angelo di pace* è soprattutto l'angelo custode che guida l'uomo durante sua vita. Una certa parte dei testi indica il luogo della supplica dell'*angelo di pace* già come parte integrante della liturgia. Si tratta qui del *Constitutiones Apostolorum* e di quattro testi di San Giovanni Crisostomo. Come si vede, la supplica ha avuto luogo prima del congedo dei catecumeni.

Nella Divina Liturgia invece la frase si trova due volte. Qual'era il suo posto originale? È difficile dirlo. Si può affermare soltanto che la supplica dell'*angelo di pace* era una formula di congedo come il „Ritiriamoci in pace!”

In base ai testi scritturistici, patristici e liturgici non si può dire esattamente chi sia difatti l'*angelo di pace*. Riguardo alla sua attività però possiamo ricavare più conoscenze dai testi. Anche il suo nome ci dice che egli è un essere spirituale che lavora e promuove la pace.

La structure de l'icônostase et le Baroque

(Bernadett Puskás)

L'article analyse les structures de l'icônostase du caractère architectural au 18e siècle dans l'éparchie gréco-catholique de Munkács, les modifications du programme iconographique et de la composition de l'icônostase, présente – comme un exemple signifiant des relations artistiques – l'icônostase de Máriapócs, et s'occupe de l'accroissement de l'importance du décor plastique dans la structure à partir la IIe moitié du 18e siècle.

A partir cette période les icônes obtiennent des cadres des dimensions de plus en plus remarquables, souvent peints imitant le marbre, dorés, vernis aux laques colorées. Dans les structures des icônostases – ainsi que la peinture des icônes de cette période – les traits du Baroque et du Rococo deviennent dominants (le clair-obscur, la plasticité et la décorativité spécifique, les motifs de la rocaille et de la grille). Les icônostases sont construites de 4-5 rangs, avec 3 axes, parfois étagées en gradins et compartimentées richement. Dans le système des représentations, dans la composition du contenu les changements sont peu remarquables: au centre du rang des Apôtres, le Christ est représenté comme le Grand Archevêque, les apôtres peints par deux suivent le rythme baroque, les bustes des prophètes par trois forment des groupes pyramidaux. Avec l'éclipse dans la conscience collective de la signification spécifique de l'icône, les images de l'icônostase se dégradent sur le niveau des peintures de sujet sacré. L'icônostase à sa part devient un décor de l'église richement orné, dont la fonction liturgique reste encore valable, mais l'importance des ornements de la structure rivalise déjà avec celle des images.

Die ungarische liturgische Sprache und die Griechisch-Katholische Gemeinde in Makó

(György Janka)

Das 19. Jh. bedeutet für die Geschichte der Griechisch-Katholiken in Ungarn das Ringen um die Einführung der ungarischen liturgischen Sprache. Die Gläubigen verstanden die altkirchenslavische und

rumenische Kirchensprache nicht, sie wollten Gott an ihrer Muttersprache loben. Schon am Ende des 18. Jh. entstanden handschriftliche Übersetzungen der Liturgie: in 1793 bzw. in 1795. Im Jahre von 1833 ist schon ein gedrucktes Gesangbuch auf ungarisch erschienen.

Der Leiter der Bewegung wurde die größte ungarische Gemeinde der Diözese von Munkács, die Gemeinde von Hajdúdorog. In 1843 haben sie vom Parlament einen Zuschuß für die Übersetzung der liturgischen Bücher beantragt, in 1848 haben sie die Zusage der Regierung erhalten, zur Verwirklichung ist es aber nicht gekommen.

Ähnliche Strebungen waren auch in dieser Zeit zur Diözese Nagyvárad angehörigen Gemeinde von Makó. In der 2000 Seelen zählenden Gemeinde sprach man in der Mitte des 19. Jh. nur in ungarischer Sprache. In 1849 haben sie vom aus Makó stammenden Bischof Vazul Erdélyi die Einführung der ungarischen Liturgie gebeten. Der Bischof hat die Zweisprachigkeit im wortgottesdienstlichen Teil der Liturgie erlaubt, anderswo nicht. Später der Kantor hat eine eigene Übersetzung für „Hausgebrauch“ gemacht. Die Anwendung dieser Übersetzung und das ungarische Singen in der Kirche wurde vom Bischof József Papp-Szilágyi verboten. In 1867 die Gläubigen von Makó haben sich mit ihren Klagen zur Parlament gewendet, und das Parlament hat den Bischof verwiesen, die alte Gewohnheit zu respektieren.

In 1868 haben die Vertreter der Gemeinde von Makó an der Landeskongreß der Ungarischen Griechisch-Katholiken in Hajdúdorog teilgenommen und haben sich zur sogenannten „Doroger-Bewegung“ angeschlossen.

Am 20. August 1911. hat man in der Griechisch-Katholischen Kirche von Makó eine vollständig ungarisch sprachige Liturgie zelebriert ohne bischöflicher Erlaubnis. Im 1912 schloßte man die Griechisch-Katholische Gemeinde von Makó auch zur Diözese Hajdúdorog an.

Das Erlaubnis der vollständig Ungarn sprachigen Liturgie erfolgte am II. Vatikanischen Konzil am 19. November im Jahre 1965. Papst Johannes Paul der II. hat am 18. August 1991. in Máriapócs die Liturgie des Hl. Johannes Chrysostomos auf ungarisch pontifiziert.

„I believe in God, Father Almighty”

(Csaba Sivadó)

Having the „year of the Father” in 1999, in this article I wanted to give an insight into the mystery of the Father from both biblical and dogmatic aspects. The main emphasis was given on the „fatherhood” and the „almightiness” of God.

Within the essay we can distinguish four parts. First of all, I intended to clarify the basic axiom of the Trinitarian Theology, which was given by Karl Rahner and by which we can speak at all about the inner life of the Trinity.

After the foundation of the Trinitarian Theology, I tried to examine how in the Old testament the fatherhood of God developed, focusing on the different stages of the history of Israel. In the Old Testament parallelly to the fatherhood we can recognise some images of the „motherhood” in God. In the Book of Isaiah there are some emotionally very reach verses representing these special aspects of the fatherhood of God. (Is 66,13; 49,15) The complete insight can be reached only if we also take these aspects into consideration. In the third part of the article we can take a glimpse into the New Testament, how its authors expressed the fatherhood of God by their own and Jesus’s words. Jesus himself shows for us the father by his acts, words and teaching, because he is „self revelation” of God.

In the final part of the article I wanted to study the expression of „almightiness”. What do we believe when we recite it in the Creed? God’s almightiness is a universal, loving and mystical almightiness. Universal, because it extends to everything. Loving, because God is our Father and mystical, because God’s almightiness is a mystery for us.

L’attività di canonista di György Papp

(Péter Szabó)

György Papp è stato un eminente cultore del canone orientale nella metà del XX secolo. Il presente saggio – grazie innanzitutto ai dati che si trovano nelle prefazioni delle pubblicazioni dell'autore – da una parte descrive alcune tappe importanti nella vita professionale del canonista, dall'altra mette invece in luce certe sue significative

intuizioni.

L'opera scientifica di Papp si è concentrata nella raccolta del diritto parziale della Chiesa greco-cattolica ungherese. Aveva progettato di far apparire il suo lavoro sulle Fonti della Codificazione Orientale, edite fin dal 1930, ma poi vide la luce sulla pubblicazione ungherese solo la lista catalogata delle fonti (PAPP, GY., *Le particolari fonti giuridiche del diritto canonico greco-cattolico ungherese*, Budapest 1942). La raccolta del diritto parziale contribuì comunque a fornire ragioni di sostegno alle tesi che auspicavano una liturgia autonoma per la comunità greco-cattolica ungherese. Una parte delle sue opere avrebbe preteso a ragione l'interesse internazionale, ma dato che i suoi scritti sono apparsi pressoché tutti esclusivamente in ungherese, esse sono rimaste sconosciute all'estero. Oltre al volume già ricordato, tra le sue pubblicazioni si segnalano l'edizione del testo latino da lui scoperto dello statuto del capitolo di Munkács del 1777 (!) (PAPP, GY., *Gli statuti del capitolo della diocesi di Munkács*, Ungvár 1942) ovvero il saggio che analizza i cambiamenti di giurisdizione del primate cattolico nei confronti dei greco-cattolici (PAPP, GY., *La giurisdizione del primate ungherese e la Chiesa greco-cattolica*, Miskolc 1942).

Considerato che Gy. Papp è l'unico canonista orientale a poter vantare pubblicazioni di rilievo nella metà del nostro secolo, la sua attività scientifica meriterebbe ulteriori studi.

KRÓNIKA

A Pontificio Istituto Orientale vezetőinek látogatása Főiskolánkon

Az előző évekhez hasonlóan, ebben az akadémiai évben is látogatást tettek Főiskolánkon anyaintézetünk vezetői. *Gallagher* és *Pelland* rektorok után most az Keleti Intézet új rektora, *Héctor Vall* és a Teológiai Fakultás dékánja, *Cesare Giraudo* érkezett hivatalos látogatásra 1999. február 8. és 13. között.

A hivatalos vizsgálat folyamán sor került az Főiskola *Magnus Cancellarius*-ával, Keresztes Szilárd megyéspüspökkel való találkozásra, valamint a Tanári Karral történt megbeszélésre. A tárgyalások fő témája az egyetemné váló fejlődés volt. Fontos szerepet kapott a Könyvtár állapotának felmérése, valamint a fejlesztés új szempontjai.

A legutóbbi látogatáshoz hasonlóan – amikor *Pelland* rektor tartott hallgatóink számára opcionális kurzust a patrisztika területéről –, most is sor került egy ilyen kurzusra. *Vall*

rektor az ökumenikus mozgalmak történetét foglalta össze. Az olaszul elhangzó előadásokat Janka Ferenc tolmácsolta. A kurzust felvett hallgatók közül tizenhárman vizsgát is tettek, így számukra ez *kreditet* ér.

A Keleti Intézet vezetői gondot fordítottak a hallgatókkal való találkozásra is. Ezen a nappali tagozat kispap hallgatói vettek részt, a szemináriumi előljárókkal együtt. Itt Ivancsó István tolmácsolta az olaszul elhangzottakat. A személyes hangvételű találkozó keretében bemutatkozott az új rektor, és érdekességeket mondott el a Keleti Intézet történetéből. Majd *Giraudo* dékán úr bemutatkozása következett, aki eddigi életpályájának ismertetése után madagaszkári missziós tapasztalatairól adott igen élvezetes élménybeszámolót.

(Ivancsó István)

Jankáné Puskás Bernadett doktorálása

Hittudományi Főiskolánk művészettörténeti tanára, dr. Janka György tanárunk felesége, *Puskás Bernadett* elkészítette és sikeresen megvédte doktori disszertációját az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsé-

szettudományi Karán. Disszertációjának címe: *A munkácsi görög katolikus egyházmegye művészete, 16-19. század.* A PhD disszertáció védésére 1999. április 29-én került sor Budapesten, az egyetem Kari Tanácstermében. A mi intézményünk számára is büszkeség, hogy tanárunknak *summa cum*

laude eredményt sikerült elérnie. Tanári Karunk konferencia keretében ünnepelte meg a nagy eseményt, és gratulált Bernadettnek. – Reméljük, hogy a bírálók által is nagyra értékelt művet hamarosan kiadhatjuk és lehetőséget biztosíthatunk arra, hogy mások is megismerhessék az értékes munkát.

(Ivancsó István)

KÖNYVISMERTETÉSEK

OBÁGY, L., *Az emberszerető Isten, (Görög katolikus hittankönyvek II.), Nyíregyháza 1998, 100 p. Fűzve*

Viszonylag hosszú ideig váratott magára a hittankönyv sorozat elkezdése óta a második kötet megjelenése. A tartalmat áttekintve, ez a könyv is keresztény alapismereteket ad a kisiskolások számára. Szerzője a bevezetésben megadja a célkitűzését: a *Hitvallás* alapján kívánja megismertetni az egyház hitét. Ezt a nagy és nehéz feladatot – a megcélzott korosztály értelmi képességét és fejlettségi szintjét figyelembe véve – szinte játszi könnyedséggel tudja megoldani Főiskolánk kateketika tanára. A nem túl sok szöveggel, ám annál több képpel, játékos feladattal, fejtörővel tarkított kötet alapján a gyermek megtudhatja, hogy keresztény hitünk az irgalmas és emberszerető Istenről szól, a *Hiszkegy* pedig ennek az összefoglalása. A zárszóban ugyan csak a vakációra vonatkoztatja a szerző, hogy keresztény módon, Jézus Krisztus barátjaként kell élni, de a tartalom alapján ki lehet ezt bővíteni: megismert és megszerzett hitünk révén mindig az emberszerető Isten gyermekei vagyunk. A világos és szép szerkesztés mellett – természetesen a tartalom túl – külön értéke a könyvnek, hogy függelékében a legfontosabb imádságokat és vallási, hitbeli tudnivalókat is közli. (Ivancsó István)

SZENT ATANÁZ GÖRÖG KATOLIKUS HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA, *Studia Biblica Athanasiana*, Nyíregyháza 1998, 99 p. Fűzve. ISSN 1219-9915

Hittudományi Főiskolánkon – az eddigi kiadványok mellett – új sorozat indult *Xeravits Géza* szerkesztésében, aki az intézményben biblikus előadó. Ebben az első számban öt hazai biblikus kutató tanulmányát gyűjtötte egybe és bocsátotta az olvasóközönség rendelkezésére.

A szerkesztő a bevezetésben néhány soros ismertetést, illetve méltatást ad az egyes tanulmányokról, így azt itt nem szükséges megismertetni. Viszont a nevek és a témák mindenképpen megérdemlik a megemlékezést. *Benyik György* a magyar nyelvű bibliafordításokról írta tanulmányát. *Gál Ferenc* az egyházi tanítóhivatalnak a Szentírás értelmezésé-

vel kapcsolatos megnyilatkozásait tárgyalja írásában. *Kocsis Imre* az Eukharisztia alapítását elbeszélő szentírási szövegekben az új szövetség témáját vizsgálja. *Xeravits Géza* a Filippiekhez írt levél híres Krisztushimnuszát elemzi. *Zsuppán Monika* a márki passió alapján ír Jézusról mint keresett személyről, egészen új módszerrel.

A kiadványon látszik a pontos és gondos szerkesztés. Olykor azonban apróbb hibák becsúsztak, például az első tanulmány lábjegyzeteiben a nagybetűs szavak ékezetei hiányzanak, s egy-egy betűelütés is tapasztalható. Ezek azonban nem csorbitják a mű értékét; hasznos olvasmány mind a szakembernek, mind a pusztán érdeklődőnek.

Az ajánlást író főigazgatóval és a szerkesztővel együtt reményünket fejezzük ki, hogy folytatása is lesz a kezdeményezésnek, s valódi sorozattá nővi ki magát Főiskolánk tudományos életének eme újabb kezdeményezése.

(Ivancsó István)

KRUPPA, T., Ecsettel a Szentháromságról? Szentháromság Andrej Rubljov „Troica” című ikonjának tükrében, Nyíregyháza 1998, 79 p. Füzve. ISBN 963 03 4591 9

Hittudományi Főiskolánk dogmatikai tanára a budapesti licenciátusi dolgozatának átdolgozott változatát jelentette meg ebben a könyvben. – A bőséges irodalommal ellátott műben a Szentháromság titkát akarja – amennyire lehet – felfogni és bemutatni a szerző, mégpedig Kelet módszere, az apofatikus teológia szerint. Ez magyarázhatja a címben a kérdőjelet.

A hét részre osztódó könyv első fejezete dogmatikai jellegű: az ikonográfiáról mint teológiáról beszél. Utána történeti és művészettörténeti rész következik három fejezetben, ahol a szerző Andrej Rubljov Szentháromság ikonjának születési körülményeit vizsgálja s a fény és a színek szerepéről és üzenetéről tárgyal. Végül a könyv harmadik nagy egysége – ismét három fejezetben – már magát az ikont vizsgálja, mégpedig dogmatikai szempontból, amennyiben az Krisztus-ikon, pünkösdi ikon és a Szentháromság ikonja.

A könyv szerzője Rubljov Szentháromság ikonjának bőséges irodalmából jelentős mennyiséget felhasznál és idéz, s újszerű megállapításokat is tesz, éppen a könyv harmadik egységében.

A szép kiállítású és tartalmas könyvvel kapcsolatban hiányszámként róható fel néhány metodológiai hiba. Ezek egy része az idézések módjában található, más részük a pontatlanságokban látható. *(I. I.)*

CSELÉNYI, I. G., *A hozzánk lehajló Isten, Nyíregyháza 1998, 252 p. Fűzve. ISBN 963 03 5757 7*

A szertartástanban arról is tárgyalunk, hogy a *tételesen megfogalmazott hit* egységes, azon változtatni az egyház hitének csorbulása nélkül nem lehet. Ugyanakkor jelen van az egyház életében a *megélt hit* is, amely az előzőnek a szertartásokban való feloldását jelenti. Tudjuk, hogy csak ebben lehet eltérés, és éppen ez adja az egyház sokféleségét is. Magyar görög katolikus egyházunknak is vannak olyan sajátosságai, melyek ez utóbbi területen jelentkeznek s válnak nyilvánvalóvá.

Cselényi István Gábornak tizenkét önálló kötete után – melyből hat teológia témákat tárgyal, négy verseskötet, kettő pedig irodalomtörténeti munka – ez a legújabb könyve a *Teológiai Tanulmányok* III. része. Ő alapelveként fogalmazza meg a „lex credendi est lex orandi” alapján, hogy létezik egyfajta keleti teológia. S ezért az ő törekvése – ebben a könyvében is –, hogy egy bizonyos „görög katolikus teológia kialakításán fáradozzunk: olyan szintézisen, amely magába öleli mind a mindenkori katolikus gondolkodás, mind a keleti teológia értékeit”.

A szerzőnek ez a kötete nagyobb részében már publikált anyagot tartalmaz, így – az előző mondatok fényében is – bizonyos szintézisnek tekinthető. A könyv fejezetekre oszlik. Ezek azonban egy tágabb felosztásban három területre csoportosíthatók.

Az első csoportba tartozó tanulmányok a keleti teológia néhány alapvető kérdését tárgyalják. Ilyenek például a keleti teológia alapfogalmai, a patrisztikus irodalom sajátosságai, a keleti egyháztan a liturgia szellemében, végül az Istenszülő az ökumené tágabb gondolkörébe helyezve.

A második kategória tanulmányai a szentségeket mutatják be a bizánci egyház szempontjából. Nem pusztán elméleti megközelítést ad a szerző, hanem liturgikus környezetükbe helyezi és pasztorális vonatkozásaival együtt mutatja be az egyes szentségeket.

Végül a harmadik csoportba tartozó írások kifejezetten a liturgiával foglalkoznak. Több témát is felölelnek: a liturgia teológiai esztétikájától kezdve történelmi vonatkozásokon át egészen mai témáig is eljutnak, például a környezetvédelemig. Ámde a központi részt itt a magyar görög katolikus egyház liturgikus dallamkincsének bemutatása teszi ki. Ezért sok kotta is található a könyvben.

A kötetet végigtanulmányozva az derül ki, hogy mégiscsak a megélt hit területén vannak a görög katolikus egyház sajátosságai, vagyis a tételesen megfogalmazott hit liturgikus feloldásában és megélésében.

Így is van rendjén, hiszen a katolikus egyház tételes tanításától a görög katolikus egyház sem térhet s nem is tér el. (Ivancsó István)

Egyiptomi Szent Mária és Remete Szent Onúfriosz, (ford. Krasznai, J. és Tóth, P.), Terebint (kiadó) 1998, 64 p. Fűzve. ISBN 963 03 6554 5

Úgy tűnik, a keleti lelkiségi irodalmat illetően hazánkban is elindult egy bizonyos reneszánsz: nem csak a keleti szertartásuk foglalkoznak vele, hanem mások is. A Terebint kiadó egy újabb könyvet jelentetett meg erről a területről. Az első Szárovi Szent Szerafim tanítása alapján azt mutatta be, hogyan lehet a Szentlelket megszerezni. (Az ismertetőt lásd: *Athanasiana* 6 (1998) 145-146.) Ez az újabb könyv két életrajzot tartalmaz. Az egyik Egyiptomi Szent Máriaé, akit egyházunkban a nagyböjt ötödik vasárnapján ünneplünk. Ezt az életrajzot a szünaxáriónból – rövidebb formában – már megismerhettük. Orosz Atanáz fordította le az újonnan megjelent *Triódionban* (Nyíregyháza 1998, 538.). Aztán ugyancsak az ő fordításában olvashatjuk a teljes szöveget egy másik új könyvben (LAKATOS, L., *Ünnepi könyv a bizánci egyház liturgikus évéhez*, Nyíregyháza 1997, 809-823.). – A másik életrajz eddig még nem volt olvasható magyar nyelven. Mindkét könyv a szerzetesi irodalom területére tartozik, ám nagy lelki haszonnal olvashatják mindazok, akik legalább egy kis lelki elmélyültségre törekсенek. Ha mai körülmények között nem is lehet utánózni sem Mária, sem Onúfriosz életmódját, az Istennek való elkötelezettségükből mindenki tanulhat. Ezt segíti elő az is, hogy könnyen kezelhető fűzet formában látott napvilágot ez a két életrajz. (Ivancsó István)

VLAHOS, H., Bevezetés a keleti keresztény lelkiségbe. Ortodox lelkiség, Budapest 1988, 102 p. Fűzve. ISBN 963 03 6308 9

A keresztény kelet lelkisége területén nem volt szokásban olyan kézikönyvek összeállítása, mint a nyugati „aszketikák” és „misztikák”. Helyettük már a patrisztikus korszaktól kezdődően a „filokáliák”, az atyák életét és tanításait tartalmazó kötetek, valamint a szentek élete szolgálták a lelki előrehaladást. – Vlachos archimandrita könyvecskéje sem vállalkozik arra, hogy a keresztény keleti lelkiségről átfogó képet adjon. Sokkal inkább – amint ő maga fogalmazza (12. old.) – „kis belépőt” akar nyújtani ebbe a lelkiségbe.

A szerző nem ismeretlen a magyar olvasó előtt, mert a zöld-S (vs) Studio már megjelentette egy könyvét (*Egy éjszaka a Szent Hegy sivatagában. Beszélgetés egy áthoszi remetével a Jézus-imáról*, Budapest 1997) Verdes Sándor fordításában és kiadásában. (Az ismertetést lásd: *Athanasiana* 8 (1999) 140-141.) Ezt az újabb – magyar nyelven olvasható – könyvét hiányt pótlónak lehet tekinteni a maga területén, mert ilyen jellegű könyv még nem látott napvilágot magyarul.

A szerző gondot fordít az ortodox lelkiség meghatározásán túl az ortodox és a más hagyományok lelkisége közötti különbségtételre, valamint eme lelkiség lényegének megfogalmazására. Eszerint az ortodox lelkiség lényege a szívvel kapcsolatos, amit az egész ember központjaként kell felfogni. Ilyen értelemben tud beszélni a lelki tökéletesedés hármasságáról – amely a könyv legbővebb fejezete –, vagyis a szív megtisztításáról, az értelem megvilágosodásáról és az átistenülésről. Ehhez szorosan kapcsolódik a *praxisz* és *theória* fogalmak tisztázása, melyek valójában szorosan egymáshoz kötődnek, mert az előbbi a megtisztulást és a bűnbánatot jelenti, az utóbbi pedig az értelem megvilágosodását, a *theósziszt*. A könyv három utolsó fejezete gyakorlatiasabb. A bevezető szentségekkel kapcsolatban (keresztség, bérmálás, Eukharisztia) bemutatja, hogy a keleti lelkiség hagyományában nincs ellentét a szentségek és az aszketizmus között, sőt ez utóbbi teremti meg a lehetőséget Isten kegyelmének befogadására, melyet a szentségek közvetítenek. Szól arról is, hogy a *nepszisz*, a belső figyelem segít nem csak a *logiszmoi*, a rosszindulatú gondolatok távoltartásában, hanem a szociális kérdések megoldásában is. Végül pedig aláhúzza, hogy a lelki élet nem csak a szerzetesek feladata, hanem minden emberé, azoké is, akik a házasság élet útját választják.

A szerzőnek talán legfontosabb megfogalmazása így adja meg a keresztény kelet lelkiségének lényegét: „A lelki élet... nem emberközpontú (antropocentrikus) állapot, hanem Isten teremtetlen kegyelmének megtapasztalása. Nem filozófia vagy spekuláció, hanem részesedés Isten kegyelmében” (57. old.). Ennek szellemében – az ortodox felfogás szerint – a könyvet áthatja a palamizmusról, az Isten teremtetlen energiájának kiadásáról szóló tanítás.

Az egész művön végigvonul az az alapvető gondolat, hogy az ortodox lelkiséget úgy kell felfogni, mint terapeutikus segítséget, mellyel az ember meggyógyulhat és eljuthat az átistenülésre.

(Ivancsó István)

PUSKÁS, L., *Romzsa Tódor püspök élete és halála*, Nyíregyháza [1998], 292 + 24 p. Fűzve. ISBN 963 8456 15 9

Romzsa Tódor vértanú püspöknek még csak a nevét sem volt szabad kimondani évtizedeken keresztül, amíg a rendszerváltás be nem következett. Ám ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy elfeledkeztek róla az emberek. Sőt! A személyes emlékek nagyon megmaradtak a szentéletű püspök hívei között, amint az Puskás László atya könyvéből is kiderül. Az atya abban a szerencsés helyzetben van, hogy – ha nem is szemtanúja, de – kisgyermekként átélője volt a tragikus eseményeknek: hogyan akarta az ateista szovjet állam a görög katolikusok hitében és Rómához való hűségében rendíthetetlen főpapját behódolásra kényszeríteni, majd amikor ez semmiképpen nem sikerült, hogyan gyilkoltatta meg. A temetésnek már valóban szemtanúja és átélője volt a szerző, akinek édesapja Ungváron volt pap és hitoktató. Most „sine ira et studio” írja meg nem csak emlékeit, hanem a történelmi tényeket is. A könyv rendkívül gazdag anyagot fog össze. Ötvöződnek benne a személyes élmények (különösen megrázóak a temetés körülményei, de még inkább a vértanú püspök holttestének megtalálása és azonosítása), beszámolók, egyházi és állami dokumentumok, történelmi adatok, levéltári források... A szerző dicséretre méltó szorgalommal járt utána a dolgoknak, s gyűjtötte egybe anyagát. Meg is fogalmazza, hogy talán ezt a huszonnegyedik órában teszi, amikor a kortársaktól még begyűjthetők az információk, ami egy generáció múlva már lehetetlen lesz. A könyvben sikerült egy bizonyos józan egyensúlyt teremteni: a püspöknek nem csupán a vértanúságáról szól, hanem egész életéről. Így teljes képet kaphatunk Romzsa Tódorról: gyermek- és ifjúkoráról, tanulmányairól, különösen a Rómában (Germanikum, Russzikum) töltött évekről, fiatal papi életéről, teológiai tanári munkásságáról, végül püspöki, főpásztori életéről. Teljessé válik tehát a képünk, ugyanis eddig a magyar görög katolikus egyházban csak kevés írás jelent meg a püspökről, illetve vértanúhaláláról: *Görögkatolikus Szemle* 6 (1990) 8-10; 6 (1992) 4-5; 7 (1992) 4; 8 (1992) 4. Ennek a könyvnek érdekessége, hogy a szerző eltérő betűtípusokat használ a különböző műfajú részek megfelelő elkülönítésére. (Igaz, egy idő után ez kezd zavaróvá válni.) A hatalmas mennyiségű feldolgozott anyaghoz jó lett volna mutató(ka)t készíteni, a visszakeresés megkönnyítése érdekében. – Reméljük, ez a könyv is hozzájárul ahhoz, hogy a szentéletű és vértanúként meghalt püspök egyre ismertebbé válik, nem merül a feledés homályába, s a folyamatban lévő processzus után megtörténik a boldoggá avatás, majd azt követheti a szentté avatás is. (I. I.)

RECENSIONES

OBBÁGY, L., *Az emberszerető Isten, (Görög katolikus hittankönyvek II.) [Il Dio che ama gli uomini, (Libri di Catechismo Greco-cattolici)]*, Nyíregyháza 1998, 100 p. Legato

Il secondo volume della serie dei libri di catechismo è uscito relativamente dopo lungo tempo dall'inizio della pubblicazione dei volumi. Esaminando il contenuto, si osserva che anche questo libro vuole dare conoscenze fondamentali agli scolari del secondo anno delle scuole elementari. L'autore ci comunica la finalità del libro nell'introduzione: vuole diffondere la fede della Chiesa in base al *Credo*. Il professore della Cattedra Catechetica può risolvere questo importante e difficile compito – considerando le capacità mentali e il livello di sviluppo della categoria presa in oggetto – quasi con estrema facilità. Gli scolari possono apprendere in base al libro non caricato da troppi testi. Ma attraverso quadri, compiti giocosi ed enigmi apprendono che la nostra fede cristiana ci parla del pietoso Dio che ama gli uomini, e che il *Credo* ne è il riassunto. Benché l'autore nella conclusione si riferisca soltanto alle vacanze, durante le quali si deve vivere in modo cristiano e come amico di Gesù Cristo in base al contenuto del libro si può allargare questa prospettiva: noi siamo sempre – per la nostra fede conosciuta e vissuta – figli di Dio che ama gli uomini. È un valore speciale del libro, accanto alla redazione chiara e bella – naturalmente oltre al suo contenuto – che porta nell'appendice le preghiere più importanti e le conoscenze religiose.

(István Ivancsó)

SZENT ATANÁZ GÖRÖG KATOLIKUS HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA [ISTITUTO TEOLOGICO SUPERIORE GRECO-CATTOLICO DI S. ATANASIO], *Studia Biblica Athanasiana*, Nyíregyháza 1998, 99 p. Legato. ISSN 1219-9915

Nel nostro Istituto è iniziata – accanto alle altre pubblicazioni – una nuova serie scientifica redatta da *Xeravits Géza*, professore di Bibbia. In questo primo numero ha raccolto e messo a disposizione dei

lettori i saggi di cinque ricercatori di Bibbia.

Il redattore nell'introduzione ci dà la descrizione e valutazione dei saggi in alcune righe perciò non occorre ripeterle qui. Però, in ogni caso, i nomi e i temi meritano un accenno. *Benyik György* ha scritto il suo articolo sulle traduzioni in lingua ungherese della Bibbia. *Gál Ferenc* tratta nel suo scritto delle manifestazioni del magistero ecclesiale riguardo all'interpretazione della Sacra Scrittura. *Kocsis Imre* esamina il tema del nuovo testamento nei testi scritturistici che raccontano l'istituzione dell'eucaristia. *Xeravits Géza* analizza il celebre inno di Cristo nella lettera ai Filippesi. *Zsuppán Monika* scrive su Gesù, come su un personaggio ricercato, in base alla passione descritta da S. Marco, con un metodo tutto nuovo.

È evidente subito la redazione esatta e accurata del volume. A volte però si notano anche dei piccoli errori sfuggiti durante il lavoro. Per esempio nelle note del primo saggio mancano gli accenti sulle maiuscole; e ci sono nei testi anche alcuni scambi di lettere. Questi sbagli però non sminuiscono il valore dell'opera; infatti è un'opera utile sia agli specialisti, che ai curiosi.

Speriamo, insieme al direttore dell'Istituto che ne curato una presentazione, e, al redattore, che questa iniziativa abbia un esito, e questo lavoro della vita scientifica del nostro Istituto diventi una propria e reale serie.

(István Ivancsó)

KRUPPA, T., *Ecsettel a Szentháromságáról? Szentháromság Andrej Rubljov „Troica” című ikonjának tükrében [Mit Pinsel von der Dreifaltigkeit? Die Dreifaltigkeit im Spiegel der Ikone „Troica“ von Andrej Rublev], Nyíregyháza 1998, 79 p. Geheftet. ISBN 963 03 4591 9*

Der Dogmatik-Professor unserer Theologischen Hochschule hat in diesem Buch die überarbeitete Version seiner Lizenzarbeit publiziert. In dem mit Literatur reichlich ausgestatteten Werk möchte der Autor das Geheimnis der Dreifaltigkeit – soweit dies überhaupt möglich ist – entfalten, und zwar gemäß der östlichen, der *apophatischen* Theologie. Dies kann das Fragezeichen im Titel erklären.

Das erste Kapitel des Buches, welches aus sieben Teilen besteht, hat dogmatischen Charakter. Es handelt von der Ikonographie als Theologie. Dann folgt ein geschichtlicher und kunstgeschichtlicher Teil in drei Kapiteln, in dem der Autor die Umstände der Entstehung der Dreifaltigkeitsikone von Andrej Rublev untersucht. Er spricht hier auch

von Rolle und Bedeutung des Lichtes und Schattens. Schließlich wird im dritten großen Abschnitt des Buches – nochmals in drei Kapiteln – die Ikone selbst untersucht und zwar in dogmatischer Hinsicht, insofern sie Christusikone, Pfingstikone und Dreifaltigkeitsikone ist.

Der Autor des Buches benutzt und zitiert umfangreiche Literatur zur Dreifaltigkeitsikone von Rublev und gelangt auch zu neuen Erkenntnissen, eben im dritten Abschnitt des Buches.

In Verbindung mit dem schönen und gehaltvollen Buch sind jedoch einige methodologische Fehler festzustellen. Einige sind in der Zitierweise, andere sind in sonstigen Unexaktheiten sichtbar.

(István Ivancsó)

CSELÉNYI, I. G., *A hozzánk lehajló Isten [Der zu uns sich niederbiegender Gott]*, Nyíregyháza 1998, 252 p. Geheftet. ISBN 963 03 5757 7

In der Lehre vom Ritus sprechen wir darüber, daß der *dogmatisch formulierte Glaube* einheitlich sein muß, man kann ihn ohne Schaden für den Glauben der Kirche nicht verändern. Gleichzeitig aber existiert im Leben der Kirche auch der *erlebte Glaube*, der in der Übersetzung des ersteren in den Liturgien besteht. Wir wissen, daß nur in diesem ein Unterschied sein kann, und eben daraus ergibt sich die Vielfalt der Kirche. Auch unsere griechisch-katholische Kirche hat solche Eigentümlichkeiten, die sich auf diesem letzten Gebiet zeigen.

Im Anschluß an seine zwölf Bände, von denen sechs theologische Themen behandeln, vier Gedichtsammlungen und zwei literaturgeschichtliche Werke sind, stellt dieses neueste Buch von Cselényi István Gábor den III. Teil seiner *Theologischen Studien* dar. Er formuliert darin ausgehend vom Grundprinzip der „*lex credendi est lex orandi*“, daß auch eine gewisse östliche Theologie existiert. Deshalb ist seine Bestrebung in diesem Buch „sich um die Schöpfung einer gewissen griechisch-katholischen Theologie zu bemühen: um eine Synthese, die die Werte sowohl der jeweiligen katholischen Gesinnung, wie auch der östlichen Theologie umfaßt.“

Dieser Band des Autors enthält zum größten Teil schon publizierte Schriften, so kann man es – auch im Licht der vorherigen Sätze – als eine gewisse Synthese betrachten. Das Buch ist aufgeteilt in Kapitel. Diese aber sind nach drei Themenbereichen gruppiert.

Die Studien der ersten Gruppe behandeln einige Grundfragen

der östlichen Theologie. Solche sind zum Beispiel die Grundprinzipien der östlichen Theologie, die Eigentümlichkeiten der patristischen Literatur, die östliche kirchliche Lehre zur Liturgie, schließlich die Gottesmutter eingeordnet in den weiteren Gedankenkreis der Ökumene.

Die Studien der zweiten Kategorie stellen die Sakramenten vor, aus Perspektive der byzantinischen Kirche. Der Autor leistet nicht nur eine theoretische Annäherung, sondern stellt die einzelnen Sakramente in ihrem liturgische Kontext und mit ihren pastoralen Implikationen vor.

Die Schriften der dritten Gruppe schließlich behandeln ausdrücklich Fragen der Liturgie. Die Themenpalette reicht von der theologischen Ästhetik der Liturgie, über die geschichtlichen Beziehungen bis zu aktuellen Themen wie zum Beispiel dem Umweltschutz. Jedoch steht auch hier die Vorstellung des liturgischen Reichtums der ungarischen griechisch-katholischen Kirche im Vordergrund, besonders was Melodien und Liedgut betrifft. Deshalb finden sich auch viele Noten im Buch.

Zusammenfassend läßt sich sagen, daß die Eigentümlichkeiten der griechisch-katholischen Kirche auf dem Gebiet des erlebten Glaubens liegen, das heißt in der liturgischen Übersetzung des dogmatisch formulierten Glaubens.

Das ist auch gut so, da auch die griechisch-katholische Kirche von der dogmatischen Lehre der katholischen Kirche nicht abweichen kann, was sie aber auch nicht tut.

(István Ivancsó)

Egyiptomi Szent Mária és Remete Szent Onúfriosz [La vita di Santa Maria Egiziana e di San Onufrio], (trad. Krasznai, J. e Tóth, P.), Terebint (ed.) 1998, 64 p. Legato. ISBN 963 03 6554 5

Pare che nel campo della letteratura sulla spiritualità orientale anche nella nostra patria sia iniziato un rinascimento: si occupano di ciò non soltanto gli uomini di rito orientale, ma anche altri. La casa editrice *Terebint* ha pubblicato un nuovo libro del genere. Il primo libro ha presentato – in base all’insegnamento di Serafino di Sarov – come si può ottenere lo Spirito Santo. – Si veda la recensione: *Athanasiana* 6 (1998) 145-146. – Il nuovo libro contiene due biografie. L’una è di Santa Maria Egiziana che è venerata nella nostra Chiesa nella quinta domenica della Quaresima. Questa biografia già la conoscevamo – anche se in forma più breve – dal sinassario perché P. Atanáz Orosz l’ha tradotta nel *Triódion* pubblicato recentemente (Nyíregyháza 1998, 538). Poi anche nella sua traduzione possiamo leggere il testo intero della biografia in lingua

ungherese in un altro libro nuovo (LAKATOS, L., *Ünnepi könyv a bizánci egyház liturgikus évéhez [Libro festivo per l'anno liturgico della Chiesa bizantina]*, Nyíregyháza 1997, 809-823.). – L'altra biografia finora non esisteva in lingua ungherese. Ambedue i libri appartengono alla letteratura della vita religiosa, cioè monacale ma possono leggerli con grande vantaggio spirituale tutti coloro che tendono verso un certo approfondimento spirituale. Anche se tra le circostanze di oggi non è possibile seguire né la vita di Maria né quella di Onufrio, dalla loro vita però legata a Dio possono imparare tutti. Il fatto che le due biografie siano state pubblicate in un piccolo quaderno facilmente consultabile aiuta moltissimo. (István Ivancsó)

VLAHOS, H., *Bevezetés a keleti keresztény lelkiségbe. Ortodox lelkiség [Introduzione alla spiritualità orientale cristiana. Spiritualità ortodossa]*, Budapest 1988, 102 p. Legato. ISBN 963 03 6308 9

Nel campo della spiritualità orientale non era in uso scrivere manuali, come le „ascetiche” e „mistiche” di tipo occidentale. Al loro posto, già dall'era patristica, aiutavano la progressione spirituale le „filocalie”, i volumi che contengono la vita e i detti dei padri, e le vite dei santi. Neanche il libriccino dell'archimandrita Vlachos intende dare un quadro integrativo della spiritualità orientale. Piuttosto – come l'autore scrive (p. 12) – vuol dare „un piccolo ingresso” in questa spiritualità.

L'autore non è sconosciuto al lettore ungherese perché il „zöld-S (vs) Studio” ha già pubblicato uno dei suoi libri (*Egy éjszaka a Szent Hegy sivatagában. Beszélgetés egy áthoszi remetével a Jézus-imáról [Una notte nel deserto del Sacro Monte. Colloquio con un eremita di Athos sulla preghiera di Gesù]*, Budapest 1997) con traduzione ed edizione di Sándor Verdes. – Si veda la recensione: *Athanasiana* 8 (1999) 140-141. – Possiamo tenere questo nuovo libro nel suo campo – che si può leggerlo in lingua ungherese – come se rispondesse ad un bisogno, perché un libro del genere non era stato ancora pubblicato in ungherese.

L'autore ha cura, oltre alla definizione della spiritualità ortodossa, della distinzione tra la spiritualità degli ortodossi e delle altre tradizioni, e ancora della redazione dell'essenza di questa spiritualità. Secondo lui la sostanza della spiritualità ortodossa è in stretta

connessione con il cuore che deve esser considerato il centro dell'uomo. L'autore in questo senso può trattare il triplice grado del perfezionamento spirituale – nel capitolo più esteso del libro –, cioè la purificazione del cuore, l'illuminazione della mente e la divinizzazione. Strettamente si collegano a questo la chiarificazione dei concetti del *praxis* e della *theoria* che in verità si collegano l'uno all'altro perché il primo significa purificazione e pentimento, l'altro invece l'illuminazione della mente, cioè la *theosis*. I tre ultimi capitoli del libro sono più pratici. Illustrano in relazione con i sacramenti iniziatrici (battesimo, cresima, eucaristia) che nella tradizione della spiritualità orientale non esiste una contraddizione tra i sacramenti e l'ascetismo, anzi quest'ultimo crea la possibilità per l'accoglienza della grazia di Dio diffusa tramite i sacramenti. L'autore dice inoltre che la *nepsis*, l'attenzione interna, aiuta non soltanto a mantenersi lontano dai *logismoi*, dai pensieri malvagi, ma nella soluzione delle domande sociali. Infine sottolinea che la vita spirituale è compito non soltanto dei monaci ma di tutti gli uomini, cioè anche di coloro che scelgono la vita matrimoniale.

L'espressione forse più importante dell'autore dà l'essenza della spiritualità orientale: „La vita spirituale... non è uno stato antropocentrico, ma l'esperienza della grazia increata di Dio. Non è filosofia o speculazione, ma partecipazione della grazia di Dio” (p. 57). In questo senso – secondo la concezione – il libro è impregnato dell'insegnamento sul palamismo, sull'emanazione dell'energia increata di Dio.

Domina tutta l'opera un concetto fondamentale secondo cui si deve comprendere la spiritualità ortodossa come un aiuto terapeutico con il quale l'uomo può guarirsi e ottenere la divinizzazione. (I. Ivancsó)

PUSKÁS, L., *Romzsa Tódor püspök élete és halála [Das Leben und der Tod von Teodor Romža]*, Nyíregyháza [1998], 292 + 24 p. Geheftet. ISBN 963 8456 15 9

Bis zum Wechsel des politischen Systems war Jahrzehnte lang nicht einmal die Aussprache des Namens von Teodor Romža gestattet. Dies bedeutete aber nicht, daß die Menschen ihn vergessen hatten; das Gegenteil war der Fall! Die persönlichen Erinnerungen sind unter den Gläubigen des frommen Bischofs geblieben, wie es auch in dem Buch von László Puskás zum Ausdruck kommt. Der Pater ist in einer solch glücklichen Lage, daß er – wenn er auch nicht Augenzeuge war – als ein

kleines Kind, ein Betroffener der tragischen Ereignisse war: Puskás erlebte wie der atheistische, sowjetische Staat den Bischof der griechisch-katholischen Gläubigen, der in seinem Glauben und in der Treue zu Rom unerschütterlich war, zur Aufgabe zwingen wollte und als es nicht gelungen war, ihn ermordet hatte. Der Autor war wahrhaft Augenzeuge und Teilnehmer des Begräbnisses, weil sein Vater Priester und Katechet in Užgorod war.

Jetzt schreibt er „sine ira et studio“ nicht nur seine persönlichen Erinnerungen, sondern auch die historischen Tatsachen nieder. Das Buch verarbeitet eine gewaltige Menge an Material. Es verbinden sich in dem Buch die persönlichen Erlebnisse (besonders erschütternd sind die Umstände des Begräbnisses, aber noch mehr das Auffinden der Leiche des Märtyrerbischofs und seine Identifikation), die Berichte, die kirchlichen und staatlichen Dokumente, die historische Tatsachen, die archivari-schen Quellen, usw. Der Autor ist mit lobenswerten Fleiß den Tatsachen nachgegangen und sammelte sein Material so zusammen.

„In der 24. Stunde“, als die Informationen der Zeitgenossen noch auffindbar waren, gelang es ihm, das Buch zu schreiben, was bereits eine Generation später nicht mehr möglich gewesen wäre.

Im Buch ist es gelungen eine gewisse nüchterne Gewichtung zu beizubehalten: es geht nicht nur um die Märtyrerschaft des Bischofs, sondern auch um sein ganzes Leben. So kann ein Gesamtbild von Teodor Romža gegeben werden: angefangen mit seiner Kinder- und Jugendzeit, seinen Studien, besonders über die in Rom (Germanicum et Hungaricum und Russicum) verbrachten Jahre, über das jugendliche, priesterliche Leben, über seine Tätigkeit als Theologieprofessor und schließlich über sein bischöfliches und hochpriesterliches Leben.

Unser Eindruck wird somit vervollständigt, da nämlich bisher in der griechisch-katholischen Kirche über den Bischof oder über seinen Märtyrertod nur wenige Schriften publiziert wurden: *Görögkatolikus Szemle [Griechisch-katholische Revue]* 6 (1990), 8-10; 6 (1992) 4-5; 7 (1992) 4, 8 (1992) 4. In diesem Buch besteht eine Kuriosität, denn der Autor benutzt verschiedene Schriftarten, um die Gattung der Kapitel zu unterscheiden. (Ja, aber es ist wahr, nach einer gewissen Zeit beginnt es störend zu wirken.)

Für ein vereinfachtes Arbeiten mit dem Text, wäre es besser gewesen, wenn die Menge an Material durch Verzeichnisse und bibliographische Angaben gegliedert worden wäre.

Es bleibt zu hoffen, daß dieses Buch dazu beiträgt, die Person

des frommen Märtyrerbischofs immer bekannter zu machen, daß sein Leben nicht in das Dunkel der Vergessenheit gerät und das der sich im Gange befindliche Prozeß zur Seligsprechung verwirklicht wird und es schließlich auch zu einer Heiligsprechung kommt.

(István Ivancsó)

FOLIA CANONICA

Review of Eastern and Western Canon Law

Az 1. szám tartalma:

- Péter ERDŐ, *Questioni interrituali (interecclesiali) del diritto dei sacramenti (battesimo e cresima)*
- Juan Ignacio ARRIETA, *Struttura della Chiesa e struttura dell'episcopato*
- Vittorio PARLATO, *Il problema della validità dei sacramenti amministrati da eretici e scismatici, in alcune fonti orientali del IV e V secolo*
- Juan Carlos LARRAINZAR, *Metodologia del lavoro del docente di diritto canonico*
- Dimitri SALACHAS, *Le novità del CCEO a proposito del Primato romano (il rapporto tra Romano Pontefice – Patriarca)*
- Pablo GEFAEL, *L'ecclesiologia eucaristica e il Primato del vescovo di Roma*
- Péter SZABÓ, *La competenza del vescovo eparchiale per la sanazione in radice del matrimonio*
- Péter ANTALÓCZY, *Osservazioni critiche circa l'errore di diritto nel consenso matrimoniale (CIC c. 1099)*
- Astrid KAPTIJN, *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium – Important Questions*

*Főiskolánk és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Kánonjogi Posztgraduális Intézetének közös kiadásában*

Rendelési cím:

1088 Budapest Szentkirályi u. 28-30.
4400 Nyíregyháza Bethlen G. u. 17.